

Ιόνιο Πανεπιστήμιο
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας
Π.Μ.Σ. «Πολιτική, Γλώσσα και Διαπολιτισμική Επικοινωνία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: «Ο θεσμικός λόγος της απολογίας –
Κριτική ανάλυση του απολογητικού λόγου του προέδρου
της Δημοκρατίας της Γερμανίας, Χοακίμ Γκάουκ, για τα
εγκλήματα του Β' ΠΠ στην Ελλάδα».**

Χριστόδουλος Μαρμάρου ΑΜ ΠΓ2020325
Επιβλέπων Καθηγητής: Σωτήρης Λίβας, Καθηγητής

Αθήνα, Μάρτιος 2022

Στην οικογένειά μου....

Ευχαριστίες

Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της εργασίας μου, κ. Σωτήρη Λίβα για την ενθάρρυνση και την καθοδήγηση που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου. Η εμπειρία και οι γνώσεις του, υπήρξαν εξαιρετικά πολύτιμες.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον αναπληρωτή καθηγητή κ. Ιωάννη Καρρά και την καθηγήτρια κ. Αναστασία Παριανού για τις συμβουλές τους και την προσφορά πολύτιμης, για την εργασία μου, βιβλιογραφίας. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την φοιτήτρια του τΞΓΜΔ κ. Γιώτα Ανδριοπούλου για τη βοήθειά της στη μετάφραση της ξενόγλωσσης ειδησεογραφίας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού και τους συμφοιτητές μου, για την αμέριστη στήριξή τους και τη βοήθεια που μου παρείχαν, όποτε τους το ζήτησα.

Περίληψη

Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και μέχρι σήμερα οι επίσημες απολογίες έχουν καταστεί συνήθειες. Μια χειρονομία που άλλοτε θεωρούνταν ένδειξη αδυναμίας, έχει μετατραπεί σε εργαλείο αποκατάστασης εικόνας και συμφιλίωσης. Όλο και συχνότερα, κρατικές οντότητες, επίσημοι φορείς, θρησκευτικά δόγματα, οργανισμοί και επιχειρήσεις, εκφράζουν τη μεταμέλειά τους για αδικίες ή εγκλήματα του παρελθόντος. Η επίσημη απολογία αποτελεί πλέον αντικείμενο έρευνας, μιας ευρείας γκάμας ανθρωπιστικών επιστημών, σε μια προσπάθεια να αποκωδικοποιηθεί η αναγκαιότητά της, ο τρόπος λειτουργίας και οι στοχεύσεις της.

Τα εγκλήματα τα οποία συντελέστηκαν στον Ελλαδικό χώρο, κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ, έχουν αποτελέσει αντικείμενο θεσμικής απολογίας. Πιο συγκεκριμένα, το Μάρτιο του 2014, ο τότε πρόεδρος της Γερμανίας Χοακίμ Γκάουκ, κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψής του, θα ζητήσει συγγνώμη για τις φρικαλεότητες των κατοχικών δυνάμεων, με τον πλέον επίσημο τρόπο. Με αφορμή μια εκδήλωση μνήμης στους Λιγκιάδες της Ηπείρου, παρουσία του Έλληνα προέδρου, θα μιλήσει για την ανάγκη επούλωσης των πληγών του παρελθόντος και την αξία της συμφιλίωσης.

Ο απολογητικός λόγος του Γερμανού προέδρου, αποτελεί το αντικείμενο της έρευνάς μας. Με όχημα την κριτική ανάλυση λόγου, επιχειρούμε κατ' αρχήν να αναδείξουμε τη δομή και τις άμεσες ή έμμεσες στοχεύσεις του. Στη συνέχεια, εμπλέκοντας και την πλευρά των θυμάτων, εξετάζουμε εάν και κατά πόσο τελικά επιτυγχάνει τους σκοπούς του. Τέλος, διαπραγματευόμαστε την πολιτική λειτουργία του συγκεκριμένου λόγου, προκειμένου να αναδείξουμε τα στοιχεία εκείνα, τα οποία λειτουργούν ως τροχοπέδη στο έτσι κι αλλιώς δύσκολο ζητούμενο της αποκατάστασης των σχέσεων και της συμφιλίωσης. Η ανάλυσή μας θα αναδείξει το

έλλειμα της επανόρθωσης, στην απολογία του Γερμανού προέδρου, και τις ιδεολογίες που εμπλέκονται και την καθιστούν μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής στρατηγικής.

Λέξεις-κλειδιά: Απολογία, λόγος, συμφιλίωση, κριτική ανάλυση λόγου, ιδεολογία, κοινωνική πρακτική.

Abstract

Since the end of the 20th century, formal apologies have become commonplace. A discourse, once considered a sign of weakness, has become a tool for image repair and reconciliation. Increasingly, state entities, official bodies, religious denominations, organizations and businesses, are expressing remorse for past injustices or crimes. Formal apology is now the subject of research across a wide range of humanities in an attempt to decode its necessity, its mode of operation and its objectives.

Crimes committed in Greece during the Second World War, have been the subject of an institutional apology. More specifically, in March 2014, the then President of Germany, Joachim Gauck, during an official visit, had apologized in the most formal way, for the atrocities committed by the occupying Nazi forces. On the occasion of a commemorative event in Ligiades, Epirus, in the presence of the Greek President, he spoke about the need to heal the wounds of the past and the value of reconciliation.

The subject of our research, is the German president's apologetic discourse. Using critical discourse analysis as a vehicle, we first attempt to highlight its structure and its direct or indirect aims. Then, by involving the victims' side, we examine whether and to what extent, this discourse finally achieves its aims. We also discuss the political function of this discourse, in order to highlight those elements that act as an obstacle, to the already difficult task of restoring relations and achieving reconciliation. Our analysis will highlight the lack of remedy in the German president's apologetic discourse. It will also highlight the ideologies involved that form that discourse as a part of a wider political strategy.

Key words: Apology, discourse, reconciliation, critical discourse analysis, ideology, social practice.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο Πρώτο

1. Εισαγωγή

1.1	Ερευνητικά ερωτήματα	2
1.2	Οριοθέτηση της εργασίας	3
1.3	Μεθοδολογία	4
1.4	Παραδοχές – Περιορισμοί	4
1.5	Σύνοψη	5

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. Ο Λόγος της Απολογίας

2.1	Εισαγωγή	7
2.2	Η έννοια της απολογίας	7
2.3	Η πολιτική απολογία	8
2.4	Η απολογία ως κίνημα	10
2.4.1	Η επιρροή της θρησκείας	11
2.4.2	Η επιρροή των κοινωνικών κινήματων	13
2.5	Η Απολογία ως μέσο αποκατάστασης της εικόνας (image repair)	17
2.6	Η συμφιλιωτική Απολογία	18
2.7	Ο σκοπός της Απολογίας	20
2.8	Η αποτελεσματικότητα μιας επίσημης Απολογίας	21

2.9	Η επικοινωνία της πολιτικής απολογίας	25
2.10	Αντεπιχειρήματα - Σκεπτικισμός	27
2.11	Σύνοψη	29

Κεφάλαιο Τρίτο

3. Κριτική Ανάλυση Λόγου

3.1	Εισαγωγή	30
3.2	Κριτική και Λόγος	31
3.3	Η εξουσία με όρους ελέγχου πράξεων και σκέψεων	33
3.4	Έλεγχος του λόγου	34
3.5	Έλεγχος της σκέψης	35
3.6	Η ερευνητική επιλογή της ΚΑΛ	37
3.7	Μεθοδολογία	38
3.8	Σύνοψη	40

Κεφάλαιο Τέταρτο

4. Κριτική Ανάλυση του Απολογητικού Λόγου του Χοακίμ Γκάουκ στους Λιγκιάδες Ηπείρου (Μάρτιος 2014)

4.1	Εισαγωγή	41
4.2	Ο Λόγος ως κοινωνική πρακτική – Ανάλυση περικειμένου	41
4.2.1	Πολιτικές συνθήκες	42
4.2.2	Κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες	46
4.2.3	Γερμανικές Οφειλές	50
4.3	Κειμενική ανάλυση	52

4.4	Ο Λόγος ως διαλεκτική πρακτική (discursive practice)	58
4.4.1	Παραγωγή του Λόγου	58
4.4.2	Διανομή του Λόγου	60
4.4.3	Κατανάλωση του Λόγου	61
4.5	Επίσκεψη του Χοακίμ Γκάουκ στην Εβραϊκή Συναγωγή Ιωαννίνων	64
4.6	Οι Ελληνο – Γερμανικές σχέσεις, μετά την επίσκεψη Γκάουκ	65
4.7	Η διεκδίκηση των Γερμανικών Οφειλών	66
4.8	Σύνοψη	68

Κεφάλαιο Πέμπτο

5. Συμπεράσματα - Επίλογος

5.1	Εισαγωγή	69
5.2	Συμπεράσματα	69
5.3	Απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα	75
5.4	Χρησιμότητα της εργασίας	77
5.5	Προτάσεις περεταίρω έρευνας	77
5.6	Επίλογος	78
	Βιβλιογραφία	79
	Πηγές από το διαδίκτυο	85

Κεφάλαιο Πρώτο

1. Εισαγωγή

Αναλογιζόμενοι ότι από το πέρας του Β' ΠΠ, έχουν καταγραφεί 346 επίσημες απολογίες, οι 339 εκ των οποίων έχουν λάβει χώρα μετά το 1980, δεν είναι λεκτική υπερβολή να πούμε ότι ζούμε στην εποχή της απολογίας¹. Παραδοσιακά, οργανισμοί και αρχές με θεσμική υπόσταση, ήταν απρόθυμοι να απολογηθούν για σφάλματά τους, καθώς αντιλαμβάνονταν μια τέτοια ενέργεια, ως απώλεια ισχύος. Αυτό τα τελευταία έτη έχει αλλάξει. Παρατηρούμε μια ραγδαία μεταστροφή στον τρόπο που φορείς εξουσίας διαπραγματεύονται τα λάθη του παρελθόντος. Περιπτώσεις γενοκτονίας, υποδούλωσης, εκτοπισμού πληθυσμών, παραβίασης παλαιότερων συνθηκών, εγκλημάτων πολέμου, εθνοτικών ή θρησκευτικών διακρίσεων, έχουν αποτελέσει λόγους για την έκφραση μεταμέλειας και συγγνώμης.

Κανείς δεν μπορεί να απαντήσει με ασφάλεια για το ποιες λέξεις άραγε μπορούν να θεραπεύσουν αυτό το οποίο έχει ήδη συμβεί. Εν τούτοις, οι απολογίες είναι επιθυμητές τόσο από τα θύματα όσο κι από τους θύτες, γεγονός το οποίο ο Tanuchis (1991), χαρακτηρίζει ως το παράδοξο της απολογίας.

Με αφορμή αυτή τη στροφή προς την απολογία, έχει προκύψει μια διαρκώς αυξανόμενη βιβλιογραφία, η οποία πραγματεύεται αυτό το φαινόμενο με πολιτικούς, ιστορικούς, πολιτισμικούς, κοινωνικούς, θρησκευτικούς, ή ψυχολογικούς όρους, προκειμένου να διακρίνει σκοπούς και επιδιώξεις.

¹ Βλ. [POLITICAL APOLOGIES ACROSS CULTURES](#) Ανακτήθηκε στις 2 Φεβ 22.

Η Ελλάδα αποτελεί περίπτωση χώρας, η οποία έγινε αποδέκτης θεσμικής απολογίας. Αφορμή τα φρικτά εγκλήματα των Γερμανών και ο βαρύς φόρος αίματος κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ. Το Μάρτιο του 2014, ο τότε πρόεδρος της Δημοκρατίας της Γερμανίας, θα πραγματοποιήσει επίσημη επίσκεψη στην Ελλάδα και από το χωριό Λιγκιάδες της Ηπείρου, θα απολογηθεί για τα εγκλήματα των κατοχικών δυνάμεων. Σε ένα εξαιρετικά φορτισμένο κλίμα, θα ζητήσει απερίφραστα συγγνώμη, θα παροτρύνει το ακροατήριο να αναζητά διαρκώς την αλήθεια και θα αναδείξει τη σημασία της συμφιλίωσης των λαών.

1.1 Ερευνητικά Ερωτήματα

Αντικείμενο της μελέτης μας είναι η θεσμική απολογία του Γερμανού προέδρου. Πιο συγκεκριμένα, θα προσπαθήσουμε αναλύοντας τον απολογητικό του λόγο, να εντοπίσουμε τα συστατικά του στοιχεία και τις στοχεύσεις του. Επιπροσθέτως θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τη λειτουργία του σε σχέση με κυρίαρχες ιδεολογίες, που ως πολιτικός λόγος, εμπλέκει.

Τα ερευνητικά μας ερωτήματα διαμορφώνονται ως εξής:

- α. Η πλευρά των θυμάτων, έγινε αποδέκτης μιας πλήρους απολογίας;
- β. Ποιες κυρίαρχες ιδεολογίες υποστηρίζονται και αναπαράγονται από τον απολογητικό λόγο του Χοακίμ Γκάουκ; Τελικά υποστηρίζονται οι σκοποί της απολογίας;

Το πρώτο ερώτημα επιχειρεί να αναδείξει τις προσδοκίες των θυμάτων από τη συγκεκριμένη περίπτωση και κατά πόσο η προσφερόμενη απολογία, ικανοποιεί αυτές τις προσδοκίες.

Το δεύτερο ερώτημα επιχειρεί να αναδείξει τη λειτουργία του συγκεκριμένου λόγου σε σχέση με κυρίαρχες ιδεολογίες και κατά πόσο τελικά αυτός αποτελεί μέσο διπλωματίας και πολιτικής στρατηγικής. Επιπροσθέτως επιχειρεί να αναδείξει

πιθανές πολιτικές στοχεύσεις, συμβατές ή ασύμβατες με τους σκοπούς μιας επίσημης απολογίας.

Τα ερωτήματα τα οποία θέτουμε, εδράζονται σε μία κατευθυντήρια υπόθεση. Η ελληνική πλευρά δεν είναι ικανοποιημένη, από τον τρόπο με τον οποίο η Γερμανία αντιμετωπίζει τα εγκλήματα του Β΄ παγκοσμίου πολέμου. Η υπόθεση αυτή πηγάζει από το γεγονός του ότι, τουλάχιστον τα τελευταία 30 χρόνια βρίσκεται σε εξέλιξη μια θεσμική προσπάθεια τεκμηρίωσης και διεκδίκησης πολεμικών αποζημιώσεων, η οποία μέχρι τώρα δεν έχει ευοδωθεί. Μάλιστα όποτε η επίσημη κυβέρνηση της Γερμανίας έχει λάβει θέση επί των ελληνικών αξιώσεων, αυτή είναι σταθερή και όμοια, τόσο πριν όσο και μετά την επίσκεψη του Γερμανού προέδρου.

1.2 Οριοθέτηση της εργασίας

Έχοντας εισαγωγικά διατυπώσει τα ερευνητικά ερωτήματα και τη βασική υπόθεση, επί της οποίας αυτά εδράζονται, θα προχωρήσουμε στην εννοιολογική πλαισίωση του εγχειρήματός μας. Αυτό θα το επιτύχουμε, με μια βιβλιογραφική ανασκόπηση, επικεντρωμένη στην έννοια της απολογίας. Μέσα από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, θα επιχειρήσουμε να ορίσουμε την πολιτική απολογία, να αναδείξουμε τα συστατικά της στοιχεία, τα χαρακτηριστικά της και τις στοχεύσεις της. Θα αναδείξουμε τέλος, τις ιδεολογικές επιρροές (πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές), οι οποίες εν πολλοίς διαμορφώνουν τόσο τις επιδιώξεις της, όσο και τον τρόπο που επικοινωνείται.

Το επόμενο βήμα της εργασίας μας αφορά την κριτική ανάλυση του απολογητικού λόγου του Γερμανού προέδρου. Η ανάλυσή μας θα εξετάσει το λόγο ως κοινωνική πρακτική, με σκοπό τον εντοπισμό και ανάδειξη πιθανών στρατηγικών για τη δημιουργία, διατήρηση και αναπαραγωγή κυρίαρχων ιδεολογιών και ενδεχομένως, ασύμμετρων σχέσεων ισχύος και εξουσίας. Τέλος, θα προβάλουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσής μας στη δομή και τα χαρακτηριστικά της πολιτικής

απολογίας, προκειμένου να εξάγουμε τα συμπεράσματά μας, τα οποία τελικά θα απαντούν στα ερωτήματα της έρευνας.

Η παρούσα εργασία προσδοκούμε να συμβάλει γνωστικά, στην περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με τη θεσμική απολογία και στη βαθύτερη κατανόηση του λόγου της απολογίας. Επίσης, προσδοκούμε να συνεισφέρει στην ερμηνεία και αξιολόγηση της περίπτωσης που πραγματευόμαστε και να αποτελέσει βάση για περαιτέρω αναλυτικές προσεγγίσεις.

1.3 Μεθοδολογία

Η κριτική ανάλυση λόγου, θα αποτελέσει το βασικό ερευνητικό εργαλείο, προκειμένου να αναδείξουμε εκείνες τις αδιαφανείς πτυχές του απολογητικού λόγου του προέδρου Γκάουκ, που διαμορφώνουν την αντίληψη μας για την προκείμενη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Για να το επιτύχουμε, θα αναλύσουμε το περιεχόμενο, τα κειμενικά χαρακτηριστικά του λόγου και τέλος την παραγωγή, διανομή και κατανάλωσή του.

1.4 Παραδοχές – Περιορισμοί

Για την εκπόνηση της εργασίας, υιοθετήσαμε τις ακόλουθες παραδοχές:

α. Καθώς αντικείμενο της εργασίας μας δεν είναι η μελέτη της απολογίας, για την ανάλυσή μας και την εξαγωγή συμπερασμάτων, χρησιμοποιούμε ως γνωστική βάση για τον απολογητικό λόγο, τα όσα αντλήσαμε από τη σχετική βιβλιογραφία που μελετήσαμε.

β. Σε ότι αφορά την κειμενική ανάλυση, βασιζόμαστε στην αποδελτίωση των δημοσιογραφικών ανταποκρίσεων και της σχετικής αρθρογραφίας στον

ηλεκτρονικό τύπο και τα κοινωνικά δίκτυα, καθώς δεν υπήρξε επίσημη διανομή της ομιλίας του Γερμανού προέδρου.

γ. Στις ίδιες πηγές και τα περιορισμένα τηλεοπτικά πλάνα, βασίζεται και η ανάλυση του «ζωντανού» ακροατηρίου.

δ. Τα στοιχεία που παραθέτουμε και αφορούν την κοινή γνώμη, βασίζονται σε δημοσκοπικά ευρήματα ελληνικών εταιρειών δημοσκοπήσεων, τα οποία έχουν δημοσιευτεί στον τύπο.

ε. Ομοίως, στοιχεία που αφορούν το κοινωνικό περιεχόμενο της περιόδου που αναλύουμε, προέρχονται από επίσημους φορείς και ανεξάρτητες αρχές.

στ. Το ιστορικό συγκεκριμένων γεγονότων, προκύπτει από τα ΜΜΕ, τα κοινωνικά δίκτυα, ανακοινώσεις της ελληνικής και γερμανικής προεδρίας και έγγραφα του ελληνικού κοινοβουλίου.

ζ. Τα συμπεράσματα της ανάλυσής μας αφορούν συγκεκριμένα υποκείμενα, τα οποία δρουν εντός συγκεκριμένου πλαισίου.

Βασικοί περιορισμοί στην έρευνά μας ήταν:

α. Η περιορισμένη πρόσβαση σε αρχειακό υλικό των ΜΜΕ που κάλυψαν το γεγονός.

β. Η έλλειψη γνώσης της γερμανικής γλώσσας, πράγμα το οποίο λειτούργησε ανασταλτικά στην κειμενική ανάλυση.

1.5 Σύνοψη

Στο εισαγωγικό κεφάλαιο παρουσιάσαμε το αντικείμενο της εργασίας μας και τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε. Οριοθετήσαμε επίσης το πλαίσιο, εντός του οποίου θα κινηθούμε και δώσαμε ένα αδρό περίγραμμα της μελέτης. Αναφερθήκαμε στη μεθοδολογία της ανάλυσής μας

και τέλος παραθέσαμε τις παραδοχές – περιορισμούς της έρευνάς μας. Στο επόμενο κεφάλαιο θα πραγματευθούμε την έννοια της απολογίας, με σκοπό να αντλήσουμε τα στοιχεία εκείνα, τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση για την περαιτέρω ανάλυσή μας. Εν συνεχεία θα αναφερθούμε στο ερευνητικό μας εργαλείο και θα τεκμηριώσουμε τη μέθοδο που θα ακολουθήσουμε, προκειμένου να αναλύσουμε τον απολογητικό λόγο του Χοακίμ Γκάουκ. Στο τελευταίο κεφάλαιο θα παραθέσουμε τα συμπεράσματά μας, θα απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα που ήδη θέσαμε και θα προτείνουμε θέματα τα οποία ανακύπτουν και δύνανται να αποτελέσουν αντικείμενο περαιτέρω έρευνας.

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. Ο λόγος της απολογίας

2.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο και στα πλαίσια της βιβλιογραφικής επισκόπησης, αρχικά θα ορίσουμε την έννοια της απολογίας. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στην οριοθέτηση της θεσμικής ή πολιτικής απολογίας και θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τα συστατικά της στοιχεία, τους σκοπούς της, τα μέσα που χρησιμοποιεί, την αποτελεσματικότητά της και το πως επικοινωνείται. Σκοπός μας είναι η τεκμηρίωση μιας θεωρητικής βάσης, η οποία θα μας φανεί χρήσιμη στην ανάλυση του απολογητικού λόγου του Γερμανού προέδρου.

2.2 Η έννοια της απολογίας

Η «απολογία», είναι κατ' αρχήν ο αμυντικός λόγος ενός υποκειμένου σε μία κατηγορία (από – λόγος) (Smith, 2008:9). Εάν όμως η ενοχή έχει αποδοθεί και αναζητείται μετάνοια και συγχώρεση, τότε απολογία είναι η πράξη με την οποία δηλώνει κάποιος τη λύπη, τη μεταμέλεια ή τη θλίψη του, επειδή προσέβαλε, τραυμάτισε, έβλαψε ή αδίκησε κάποιον άλλον. Συνήθως μια απολογία περιλαμβάνει τόσο την αναγνώριση του λάθους, όσο και μια δήλωση μεταμέλειας. Δεν θα πρέπει

να συγχέεται η έκφραση λύπης για μια παρελθούσα πράξη, με μια απολογία, εάν αυτή δεν περιλαμβάνει τη ρητή αναγνώριση του λάθους. Η απολογία μπορεί να είναι διαπροσωπική ή συλλογική (Weyeneth, 2001). Επίσης μπορεί να είναι ιδιωτική ή δημόσια, γραπτή, προφορική, άμεση ή έμμεση, ακόμη και μη λεκτική. Ο Nicholas Tavuchis (1991:20) αναφέρθηκε στην απολογία, ως τον "μεσαίο όρο σε έναν ηθικό συλλογισμό" ή μια πράξη λόγου, που αποτελείται από μια κατηγορία, μια συγγνώμη και μια αποδοχή ή απόρριψη.

Σύμφωνα με τον Townner (2009), η απολογία προϋποθέτει ένα σύνολο κοινωνικών αξιών και μια υποκείμενη ιδεολογία, την οποία ο δράστης κατηγορείται ότι διαρρηγνύει. Υπό αυτή την έννοια, οι απολογίες μπορούν να θεωρηθούν όχι μόνο πράξεις μεταμέλειας αλλά, κυρίως, ως αξιακά φορτισμένες ρητορικές διαπραγματεύσεις εντροπής και ενοχής, ευθύνης και υπευθυνότητας, κοινωνικής θέσης και ιεραρχίας, καθώς επίσης και συμμετοχής σε μια ομάδα, κοινότητα, έθνος, ή στην ανθρωπότητα. Επ' αυτού, ο Lazare (2004), αναφέρει ότι, κάθε απολογία περιλαμβάνει μια μοναδική και πολύπλοκη διαπραγμάτευση της ευθύνης που περιλαμβάνει ντροπή και τύψεις από την πλευρά του δράστη, τη διατύπωση του πόνου από την πλευρά του προσβεβλημένου, τις κατάλληλες εξηγήσεις, την αποδοχή των ευθυνών και, τελικά, την αποδοχή μιας συγγνώμης ως ένδειξη ότι οι ανάγκες του προσβεβλημένου μέρους έχουν ικανοποιηθεί. Μελετώντας αυτές τις πολύπλοκες ρητορικές διαπραγματεύσεις, είναι δυνατό να αποκτήσουμε μια βαθύτερη κατανόηση των αξιών και της ταυτότητας μιας ομάδας, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και για συγκεκριμένο θέμα. Διαπραγματευόμαστε επίσης τρόπους και μέσα, για την υπέρβαση διαφορών μεταξύ πολιτισμών και κοινοτήτων, την αποκατάσταση σχέσεων, και την επούλωση των πληγών του.

2.3 Η πολιτική απολογία

Η απολογία μιας θεσμικής οντότητας στο όνομα αυτών που εκπροσωπεί, (εν προκειμένω στο όνομα των πολιτών του κράτους), θα μπορούσε να οριστεί ως

επίσημη απολογία. Αυτός που την εκφέρει είναι ο επίσημος εκπρόσωπος του κράτους (εν προκειμένω ο πρόεδρος του κράτους) (Howard-Hassmann, 2012:32). Σε αυτές τις περιπτώσεις έχουμε τη σύνδεση ηθικής και πολιτικής. Ο Ρουσώ θεωρεί αυτή τη σύνδεση αναγκαία, καθώς κατ' αυτόν, όποιος τα αποσυνδέει δεν μπορεί να καταλάβει ούτε το ένα ούτε το άλλο. Σύμφωνα με τον Townner (2009), η επίσημη απολογία αναλόγως περιστάσης μπορεί να αφορά την αποκατάσταση εικόνας του υποκειμένου, ή να έχει επανορθωτικό και συμφιλιωτικό αποτύπωμα.

Σε συνέχεια αυτού, η Howard-Hassmann, αναφέρεται σε τρεις τύπους επίσημων απολογιών:

α. Διπλωματικές απολογίες: Σκοπός τους είναι η αποκατάσταση σχέσεων κρατών, στο *status quo ante*.

β. Πολιτικές απολογίες: Αφορούν πράξεις οι οποίες συνεχίζουν να έχουν πολιτική σημασία. Τέτοιου είδους απολογίες σέβονται το διεθνές δίκαιο και συνεισφέρουν στη σταθερότητα.

γ. Ιστορικές απολογίες: Αν και υπάρχει κάποια επικάλυψη, οι ιστορικές απολογίες μπορούν να διαχωριστούν από τις πολιτικές. Αφορούν γεγονότα που συνέβησαν στο μακρινό παρελθόν και δεν αποτελούν μέρος της πραγματικής βιωμένης εμπειρίας των σημερινών μελών των κρατών ή των κοινοτήτων. (Εγκλήματα ενάντια στους αυτόχθονες της Αμερικανικής ηπείρου, σταυροφορίες, δουλεμπόριο κλπ)

Η Maher (2016:15), πραγματευόμενη τις πολιτικές απολογίες, διαπιστώνει ότι αυτές:

α. Απαντούν στη συνειδητοποίηση κάποιου ελλείμματος, στο πλέγμα σχέσεων εντός ή μεταξύ των εθνών.

β. Είναι επιθυμητές, προσφέρονται και λαμβάνουν χώρα προκειμένου να αλλάξουν οι όροι συμμετοχής των παθόντων, σε μια πολιτική κοινότητα.

γ. Παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη πλευρών της ιστορίας.

δ. Εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού και διαλεκτικού πλαισίου, εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα.

ε. Προσαρμόζονται στο δημόσιο λόγο της εποχής τους.

2.4 Η απολογία ως κίνημα

Αν και η πρακτική της απολογίας δεν είναι κάτι καινούργιο, στο τέλος του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, παρατηρείται μια απότομη αύξηση του αριθμού των δημόσιων και πολιτικών απολογιών, σε τέτοιο βαθμό που ορισμένοι μελετητές πιστεύουν ότι βιώνουμε την "εποχή της απολογίας" (Gibney et al., 2006) ή την "κουλτούρα της απολογίας" (Mills, 2001). Μια χειρονομία που προηγουμένως θεωρούνταν ένδειξη αδυναμίας και απώλειας ισχύος, έχει εξελιχθεί σε ηθική δύναμη και σε ένα κρίσιμο βήμα προς μια πιθανή συμφιλίωση. Τα άτομα, αλλά συχνότερα τα κράτη, οι εκκλησίες, οι δικαστικές αρχές, η επιστήμη, ζητούν δημοσίως συγγνώμη από εκείνους που αδίκησαν στο παρελθόν. Εγκλήματα που κυμαίνονται από προσωπικές αντιδικίες και προσβολές, μέχρι υποδούλωση, παραβιάσεις της ιατρικής δεοντολογίας, εκτοπισμούς πληθυσμών, παραβιάσεις συνθηκών ή του διεθνούς δικαίου, συστηματικές διακρίσεις, απώλειες σε καιρό πολέμου, πολιτιστικές ή πολιτικές βίαιες ανακατατάξεις, αποτελούν λόγους για δημόσια έκφραση λύπης.

Οι επίσημες απολογίες έγιναν συνήθειες από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ιδίως στη Δύση, ως απότοκο ευρύτερων κοινωνικών διεργασιών. Αυτές οι διεργασίες αφορούσαν και συνεχίζουν να αφορούν, τόσο τη θρησκευτική σκέψη, όσο και το ευρύτερο αξιακό πλαίσιο, των «δυτικών» δημοκρατιών.

2.4.1 Η επιρροή της θρησκείας

Η επιρροή της θρησκείας στον απολογητικό λόγο, κατά την άποψή μας, εδράζεται στον τρόπο που αυτή αντιλαμβάνεται την αμαρτία (σφάλμα), και τη θεραπεία που προτείνει. Στο Χριστιανισμό, η αμαρτία είναι μια **κατάσταση** του ανθρώπου, η οποία σίγουρα τον αφορά και τον απομακρύνει από το Χριστό. Αποδέχεται δηλαδή την ύπαρξη του σφάλματος, ως κάτι το αδιαπραγμάτευτο. «Ο αναμάρτητος υμών πρώτος βαλέτω λίθον επ' αυτής», είναι η φράση του Ιησού που κατοχυρώνει το γεγονός του ότι, δεν υπάρχει αναμάρτητος. Το μυστικό της αρετής του ανθρώπου, κατά τη χριστιανική διδασκαλία λοιπόν, βρίσκεται στην απόφαση της μετάνοιας. Το μόνο σταθερό κριτήριο, το μόνο μέτρο για την αξιολόγησή του είναι η μετάνοια. Όταν ο άνθρωπος μετανοεί, γίνεται δεκτός στη βασιλεία του Θεού, σώζεται. Και την απόφαση αυτή την παίρνει όποιος αισθάνεται να τον βαραίνει η αμαρτία. Το Ευαγγέλιο, όπως εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς, δεν χωρίζει τους ανθρώπους σύμφωνα με τις αρετές ή τις κακίες τους, αλλά σύμφωνα με τη διάθεσή τους να μετανοήσουν ή να επιμείνουν στην αμαρτία. (Μαντζαρίδης, 2019)²

Στην Καθολική εκκλησία, το μυστήριο της μετάνοιας, αναφέρεται ως «εξομολόγηση», ως «συμφιλίωση» ή ως «διώξεις και συμφιλίωση». Στη δε Ορθόδοξη πίστη, προκειμένου να λάβεις τη θεία κοινωνία, θα πρέπει να εξομολογηθείς και να συμφιλιωθείς. Αυτή η συμφιλίωση, φέρει συγκεκριμένο τελετουργικό, αναλόγως χριστιανικής ομολογίας. Κάποιες από τις πρακτικές όπως η κλίση κεφαλής και η γονυκλισία, τις συναντούμε και στο τελετουργικό του απολογητικού λόγου.³

Σκοπός λοιπόν της μετάνοιας είναι η αποκατάσταση μιας διασαλευθείσας σχέσης (με το Θεό), η οποία επιτυγχάνεται με την εξομολόγηση (ομολογία

² <https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/amartia-kai-metanoia-2/>

³ Χαρακτηριστική είναι μια εκ των ερμηνειών της λέξεως «μετάνοια», στο λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας: «Κάνω μετάνοιες: συμβολισμός εδαφιαία κλίση τής κεφαλής και γονυκλισία ως έκφραση ευλάβειας και λατρευτικού σεβασμού ή ως έκφραση μεταμέλειας» Ακαδημία Αθηνών (2014). Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας . Εθνικό Τυπογραφείο. Λήμμα "μετάνοια", σ. 1007.

σφάλματος). Κατ' αντιστοιχία, στον απολογητικό λόγο, έχουμε την αναγνώριση και αποδοχή του σφάλματος και την επιδίωξη της αποκατάστασης μιας σχέσης (συμφιλίωση). Στα παραπάνω, ως επιρροή προστίθεται η χριστιανική ηθική της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης (αναλόγως δόγματος), η οποία έχει επηρεάσει σημαντικά το αξιακό σύστημα, βάσει του οποίου αξιολογούνται στο χριστιανικό κόσμο οι διαπροσωπικές και διακοινοτικές αδικίες. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα του περιοδικού Time, τον Αύγουστο του 2015, με το οποίο ασκεί κριτική στον τρόπο απολογίας του Ιάπωνα πρωθυπουργού, για τα εγκλήματα της Ιαπωνίας κατά το Β' ΠΠ.⁴ Ο αρθρογράφος, προκειμένου να υποστηρίξει την αξία της ταπείνωσης και της αναγνώρισης του λάθους, χρησιμοποιεί χωρίο από τη Βίβλο. Ένα ακόμα παράδειγμα θρησκευτικής επιρροής, αποτελεί η τοποθέτηση του αγγλικανού κληρικού Ντέσμοντ Τούτου, στην προεδρία της Επιτροπής Αλήθειας και Συμφιλίωσης στη Νότια Αφρική, το 1996.

Η Howard-Hassmann (2012), εντοπίζει την επιρροή της χριστιανικής θρησκείας στις διεργασίες που πυροδοτήθηκαν με αφορμή το Ολοκαύτωμα. Οι συζητήσεις για το ρόλο της εκκλησίας, αποτέλεσαν την αιτία αλλαγών στο εσωτερικό της χριστιανικής κοινότητας, και κατ' επέκταση την ανάδειξη ενός νέου δυτικού ανθρωπισμού, ο οποίος με τη σειρά του, συνέβαλε και ενίσχυσε τη δημιουργία ενός νέου πλαισίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το νέο αυτό πλαίσιο, με έμφαση στην ισότητα, την αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτέλεσε σημείο αναφοράς, για τον ΟΗΕ και τη Σύμβαση της Γενεύης.

Επίσης η έλευση της τρίτης χιλιετίας, αποτέλεσε ημερολογιακή συγκυρία που υποκίνησε ενδοσκόπηση και ιστορικό προβληματισμό, στους κόλπους της εκκλησίας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Πάπα Ιωάννη Παύλου του Β', ο οποίος από την εκλογή του (ως Πάπας) το 1978, θα μιλήσει συχνά για την αναγκαιότητα μιας "εξέτασης της συνείδησης", ως τρόπο προετοιμασίας για την τρίτη χιλιετία. Για να σηματοδοτήσει τη σημασία του έτους 2000, ο Πάπας συνέταξε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα επιστολή, στην οποία αναφέρεται στα λάθη της εκκλησίας κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο χιλιετιών. Αναγνωρίζοντας "μια

⁴ Βλ. <https://time.com/3997990/japanese-prime-minister-apology/> όπως ανακτήθηκε στις 26 Ιαν 22.

αντικειμενική συλλογική ευθύνη" για τις "αμαρτίες του παρελθόντος και του παρόντος", ο Πάπας σημείωσε τη μισαλλοδοξία της εκκλησίας απέναντι σε άλλες θρησκείες και τη "χρήση βίας", την Ιερά Εξέταση και τον εξαναγκαστικό προσηλυτισμό πληθυσμών ανά τον κόσμο.⁵ Η μετάνοια αυτή δεν περιορίστηκε σε καμία περίπτωση μόνο στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Το παράδειγμα του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β', ακολούθησαν και άλλες χριστιανικές ομολογίες. Αυτές οι ομολογιακές τάσεις της θρησκείας και ιδίως του Προτεσταντισμού, πυροδότησαν ένα απολογητικό κίνημα, βασισμένο στη θρησκευτική ηθική, το οποίο ενδυνάμωσε ακόμη περισσότερο το φαινόμενο των θεσμικών απολογιών σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ανά τον κόσμο.

2.4.2 Η επιρροή των κοινωνικών κινημάτων

Σε πολιτικό επίπεδο, τη δεκαετία του 1960, κορυφώνονται νέα κοινωνικά κινήματα στα δυτικά κράτη. Στο επίκεντρο το φεμινιστικό κίνημα και τα πολιτικά δικαιώματα των μειονοτήτων. Αποτέλεσμα αυτών θα είναι μια ευρεία νομοθετική μεταρρύθμιση και η ανάδειξη νέων κεντρικών πολιτικών. Η ιδέα ότι τα θύματα των παλαιότερων πρακτικών, σε μια σειρά ζητημάτων, άξιζαν αναγνώρισης, κέρδισε έδαφος στον δυτικό λόγο και τις δυτικές ιδεολογίες.

Την ίδια χρονική περίοδο ο πλανήτης βιώνει μια ταχεία απο-αποικιοποίηση. Νέα ανεξάρτητα κράτη εμφανίζονται στο χάρτη, λαοί αντιλαμβάνονται άλλους λαούς ως δυνάστες τους και ζητούν δικαίωση. Αυτομάτως προκύπτει ως ζητούμενο η συμφιλίωση λαών, κοινωνιών, πολιτισμών, θρησκειών και γενικότερα η λείανση των διεθνών σχέσεων (Maher 2016:13-14). Ο μεγάλος όγκος και το εύρος των επίσημων απολογιών που έλαβαν χώρα, γύρω από αυτή τη στροφή του αιώνα, σηματοδότησε την ανάδυση μιας νέας διεθνούς δημόσιας ηθικής.

⁵ Βλ. TERTIO MILLENNIO ADVENIENTE "As the Third Millennium Draws Near" John Paul II [Released 14 November 1994 reprinted with the permission of L'Osservatore Romano]. Ανακτήθηκε από: <http://www.cin.org/jp2ency/tertmill.html> στις 14 Νοε 2021

Από τη δεκαετία του '90, με το πέρας του Ψυχρού Πολέμου και τον αποχαρκτηρισμό πολλών απόρρητων αρχείων, αυτά τα νέα κοινωνικά ιδεώδη έφεραν στο προσκήνιο νέους μηχανισμούς επίλυσης "μετα-συγκρούσεων". Κράτη αλλά και κοινωνικές ομάδες, οργανώνονται με σκοπό τη διεκδίκηση της αναγνώρισης της αλήθειας και της αποκατάστασης των αδικιών που υπέστησαν. Αναδείχθηκε η ανάγκη για κοινά αποδεκτά αφηγήματα, η ανάγκη για τη φροντίδα όσων υπέστησαν δεινά, η ανάγκη για συμφιλίωση. Η συμφιλίωση αυτή είναι προϋπόθεση για την κοινωνική εμπιστοσύνη, η οποία με τη σειρά της αποτελεί προϋπόθεση για τη λειτουργία της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Έτσι ξεκίνησε ένα κοινωνικό κίνημα για την ενθάρρυνση της επίσημης απολογίας σε ενδοκρατικό και διακρατικό επίπεδο. Μάλιστα, όσο πιο σύντομη διαδρομή ακολουθεί η "αιτιώδης αλληλουχία" μεταξύ του δράστη και του εγκλήματος, τόσο ευκολότερα τεκμηριώνεται η απαίτηση μιας απολογίας. (πχ Ναζί – Εβραίοι).

Σε αυτή τη δεκαετία, ο κόσμος θα βιώσει μια έξαρση απολογιών (Weyeneth, 2001):

Το 1993 το Αμερικανικό Κογκρέσο, θα ζητήσει συγγνώμη από το λαό της Χαβάης για το ρόλο που διαδραμάτισαν οι ΗΠΑ στην ανατροπή της μοναρχίας το 1893, και στη συνέχεια, στην προσάρτησή της.

Το 1995 ο Πρωθυπουργός της Ιαπωνίας θα απολογηθεί στους Ασιατικούς λαούς για τη δράση της χώρας του κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Την ίδια χρονιά ο Ζακ Σιράκ θα απολογηθεί για την απέλαση χιλιάδων Εβραίων από τη Γαλλία.

Το 1997, ο Μπιλ Κλίντον θα απολογηθεί για τα ιατρικά πειράματα σε νέγρους.

Το 1997 επίσης θα καταγραφεί μια διπλή απολογία. Οι ηγέτες της Γερμανίας και της Τσεχικής Δημοκρατίας, υπέγραψαν μια δήλωση με την οποία και τα δύο έθνη αναγνώρισαν τα λάθη τους, το ένα προς το άλλο, κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ. Με προσεκτικά διατυπωμένες φράσεις, η Γερμανία ζήτησε συγγνώμη για την εισβολή του Χίτλερ στην Τσεχοσλοβακία το 1938 και η σύγχρονη Τσεχική Δημοκρατία ζήτησε συγγνώμη για την εκδίωξη Γερμανών πολιτών που ζούσαν στην αμφισβητούμενη Σουδητία.

Το 1998 η Κυβέρνηση του Καναδά ζητά συγγνώμη για τη ρατσιστική συμπεριφορά απέναντι στους ιθαγενείς. Την ίδια χρονιά η κυβέρνηση της Αυστραλίας ζητά συγγνώμη από τους Αβορίγινες.

Το 1999 θα πραγματοποιηθεί στην Ιερουσαλήμ, ο περίπατος της Συμφιλίωσης, μια μαζική απολογία για τις Σταυροφορίες.⁶

Την ίδια περίοδο, στην προσπάθεια αναγνώρισης της αλήθειας και αποκατάστασης των αδικιών, θα κάνουν την εμφάνισή τους πρωτοβουλίες βασισμένες στη Μεταβατική Δικαιοσύνη.⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης στη Νότια Αφρική, η οποία έχει αποτελέσει το πρότυπο για πολλές άλλες παρόμοιες επιτροπές. Η συγκεκριμένη αποτελούνταν από τρεις υποεπιτροπές:

- Παραβιάσεων Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία διερεύνησε τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συνέβησαν μεταξύ 1960 και 1994.
- Αποζημίωσης και Αποκατάστασης, η οποία ήταν επιφορτισμένη με την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας των θυμάτων και τη διατύπωση προτάσεων για την αποζημίωσή τους.
- Αμνηστίας, η οποία εξέταζε τις αιτήσεις ατόμων που ζητούσαν αμνηστία σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου.

Οι επιτροπές αλήθειας λειτούργησαν ως πολιτικές εναλλακτικές λύσεις στις κρατικές απολογίες, με σκοπό την επούλωση των τραυμάτων και την επίτευξη συμφιλίωσης. Ενώ είναι επωφελείς για ορισμένους σκοπούς, όπως η ενθάρρυνση της παύσης των δια-ομαδικών συγκρούσεων και η αποκατάσταση των σχέσεων, τα όρια μεταξύ

⁶ Βλ. «Crusade arrives in Holy City to say sorry. Trek to Jerusalem apologizes for Christian carnage 900 years ago». Όπως ανακτήθηκε από: <https://www.theguardian.com/world/1999/jun/28/islam> στις 14 Νοε 21.

⁷ Ο όρος Μεταβατική Δικαιοσύνη, προσδιορίζεται ως «η αντίληψη του δικαίου σε περιόδους πολιτικής μετάβασης». Βλ. <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20060830STO10183+0+DOC+XML+V0//EL> όπως ανακτήθηκε στις 26 Ιαν 22.

αμνηστίας και ατιμωρησίας είναι θολά για τους παθόντες, που θεωρούν τη δικαιοσύνη προϋπόθεση για τη συμφιλίωση.⁸

Η Mihai (2012), συνδέει αυτή την αναπτυχθείσα πρακτική των επίσημων απολογιών, με τις φιλελεύθερες δημοκρατίες. Ο απολογούμενος κινείται στα πλαίσια των αξιών της δημοκρατίας την οποία ασπάζεται και οι οποίες αφορούν το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα δε θύματα έχουν τη δυνατότητα προσφυγής σε δημοκρατικούς θεσμούς, (εθνικούς ή διεθνείς), διεκδικώντας συγγνώμη και αποκατάσταση. Η μορφή που θα πάρει τελικά η απολογία εξαρτάται, από τη μορφή της δημοκρατίας και το πολιτικό υπόβαθρο του κράτους. Με λίγα λόγια, τα συντάγματα παρέχουν το ευρύτερο πλαίσιο μιας απολογίας. Επ' αυτού, η Maher (2016) αναφέρει ότι οι επίσημες απολογίες, πολλές από αυτές σε μετα-αποικιακό πλαίσιο, έχουν υποστηριχθεί κυρίως από φιλελεύθερες και σοσιαλιστικές, παρά από συντηρητικές πολιτικές.

Τα κίνητρα μιας θεσμικής απολογίας, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα αναφερθέντα, πηγάζουν από τον διαρκή μετασχηματισμό του πολιτικού και θρησκευτικού αξιακού συστήματος. Οφείλουμε να λάβουμε υπόψη ότι έχει αλλάξει ο τρόπος αξιολόγησης του τί θεωρείται σωστό και τί λάθος σε σχέση με το παρελθόν. Ζητήματα για τα οποία στο παρελθόν κανείς δεν θα ζητούσε συγγνώμη, τώρα το κάνει (ρατσισμός, σεξισμός, πόλεμος, ιατρικό πείραμα, κρατική ασφάλεια, περιστολή ελευθεριών, ρύπανση, κ.α)

Τα ανθρώπινα δίκτυα σε ένα διασυνδεδεμένο πλανήτη και η διάχυση της πληροφορίας με ταχύτητα φωτός, συνεπεία της τεχνολογικής εξέλιξης, πολλαπλασιάζουν τις περιστάσεις όπου η επίσημη απολογία αποτελεί πολιτική επιλογή. Ο Barkan (2000), προσθέτει σε αυτό, τις υπάρχουσες στρατηγικές επιδιώξεις των διαφόρων δρώντων. Η παγκόσμια οικονομία και οι κοινές απειλές, οδηγούν στην ανάγκη εξιλέωσης και νέας αρχής στις σχέσεις των λαών. Προς επίτευξη αυτού, έχει δοθεί έμφαση στην ηθική, σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως

⁸ Βλ. Storey P. (1997) A Different Kind of Justice: Truth and Reconciliation in South Africa. Όπως ανακτήθηκε από: <https://web.archive.org/web/20060617145105/http://gbgm-umc.org/nwo/99ja/different.html> στις 26 Ιαν 22.

παραδείγματα, θα μπορούσαν να αναφερθούν, η Γερμανία και η Ιαπωνία. Δύο χώρες οι οποίες επανήλθαν ως παγκόσμιες οικονομίες, και η καθεμία έχει προχωρήσει σε πράξεις απολογίας για τα εγκλήματα του Β ΠΠ, με σκοπό την προώθηση της συμφιλίωσης με την Ευρώπη και την Ασία.

2.5 Η απολογία ως μέσο αποκατάστασης της εικόνας (image repair)

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η επίσημη απολογία, αναλόγως περιστάσης, μπορεί να αφορά την αποκατάσταση της εικόνας του υποκειμένου, ή να έχει επανορθωτικό και συμφιλιωτικό αποτύπωμα.

Η επίσημη απολογία, ως μια πρακτική αποκατάστασης της εικόνας του υποκειμένου, απασχολεί συστηματικά τους επικοινωνιολόγους. Αφορά κυρίως επιχειρήσεις, αν και πολλές φορές βρίσκουμε χαρακτηριστικά της και σε πολιτικές απολογίες, που σκοπό έχουν την αποκατάσταση της εικόνας ενός πολιτικού φορέα ή ενός πολιτικού προσώπου. Το ζητούμενο σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι η αποφυγή πολιτικού κόστους. Η επικοινωνιακή διαχείριση της απολογίας σε αυτές τις περιπτώσεις σκοπό έχει την ανάπτυξη κατάλληλων κατά περίπτωση, απολογητικών στρατηγικών. Ο Goffman (1971:113), εντοπίζει δύο απολογητικές στρατηγικές αποκατάστασης εικόνας (image repair):

α. Μια απολογία μπορεί να περιλαμβάνει την άρνηση ότι η πράξη συνέβη ή να παραδεχτεί ότι συνέβη, αλλά να υποστηρίξει ότι ο κατηγορούμενος δεν είναι υπεύθυνος για το αρνητικό αποτέλεσμα ή δεν μπορούσε να το προβλέψει.

β. Ο απολογούμενος μπορεί να ζητά συγγνώμη, αναδεικνύοντας στη συνέχεια το υψηλό ηθικό του ανάστημα, το οποίο δεν του επιτρέπει τίποτε άλλο, παρά την συμπάθεια, συμπαράσταση και εργασία για την επιδιόρθωση της βλάβης.

Δεν θα εξετάσουμε περεταίρω αυτή τη διάσταση της απολογίας, καθώς αντικείμενο μας αποτελεί η πολιτική απολογία, με σκοπό την επανόρθωση και τη συμφιλίωση.

Ένα κρίσιμο στοιχείο αυτής της συμφιλιοτικής προοπτικής, περιλαμβάνει την πεποίθηση ότι ο απώτερος στόχος της απολογητικής ανταλλαγής είναι η συγχώρεση και η αποκατάσταση της κοινωνικής αρμονίας (Tanuchis, 1991). Η ιδέα αυτή έρχεται σε έντονη αντίθεση με την αποκατάσταση της εικόνας.

2.6 Η συμφιλιοτική απολογία

Η συμφιλιοτική απολογία, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια συμβολική απάντηση, σε μια ηθική απαίτηση. Πέραν αυτού όμως, αποτελεί πολιτική πράξη στο ευρύτερο πλαίσιο μιας διαδικασίας συμφιλίωσης και/ή επανόρθωσης ιστορικών αδικιών που έχουν επιτελεστεί. Οι Harris et al (2006), υποστήριξαν ότι δεν πρέπει να επικεντρώνεται μόνο στις ανάγκες και τη φήμη του απολογούμενου, αλλά πρέπει να περιλαμβάνει ρητές δηλώσεις ευθύνης. Υπ' αυτή την έννοια, μπορούμε εύκολα να αναγνωρίσουμε πως οι πολιτικές απολογίες που δεν πληρούν αυτή την προσδοκία των θυμάτων, μπορεί τελικά να έχουν αντίθετο αποτέλεσμα. Με επίκεντρο την αναγνώριση αδικιών του παρελθόντος και την ανάληψη ευθύνης, ο Rotberg (2006:33) θεωρεί ότι, η πολιτική απολογία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε μετα-συγκρουσιακές καταστάσεις, όπου μπορεί να εκκινήσει ή να επιταχύνει μια διαδικασία συμφιλίωσης, με τρόπο που επιτρέπει σε ένα έθνος-κράτος να ανοικοδομήσει ή να ανοικοδομηθεί. Στις συμφιλιοτικές απολογίες, ο λόγος πρέπει να επιτύχει κάτι περισσότερο από την εκ νέου αποδοχή των αξιών. Πρέπει να παραμερίσει το μίσος και να ανοίξει το δρόμο για ειρηνική συνύπαρξη. Οι Barkan και Karn (2006:7) αναφέρουν χαρακτηριστικά:

Η απολογία λειτουργεί για την προώθηση του διαλόγου, της ανεκτικότητας και της συνεργασίας μεταξύ ομάδων που συνδέονται μεταξύ τους με άβολο τρόπο από κάποια αδικία του παρελθόντος. Μια ειλικρινής έκφραση μεταμέλειας, στο σωστό τόνο και ύφος, μπορεί να ανοίξει το δρόμο για την εξιλέωση και τη συμφιλίωση, προωθώντας την αμοιβαία κατανόηση και αναδεικνύοντας τις δυνατότητες ειρηνικής συνύπαρξης.

Τα χαρακτηριστικά, ο ρόλος και ο σκοπός των απολογιών, αποτελεί αντικείμενο έρευνας για διάφορους ακαδημαϊκούς κλάδους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, όπως η φιλοσοφία, η πολιτική επιστήμη, η θεολογία, η ψυχολογία, η ιστορία και η κοινωνιολογία.

Ο Lazare (2004:234), αναφερόμενος στο ρόλο της απολογίας αναφέρει: "όπου δεν υπάρχουν απολογίες, η συμφιλίωση είναι απίθανη". Υποστηρίζει δε, ότι αυτή πρέπει να περιλαμβάνει την αναγνώριση του αδικήματος, τις απαραίτητες εξηγήσεις, δήλωση μεταμέλειας, και επανορθώσεις.

Ο Govier (2006) θα αναφερθεί στα οκτώ χαρακτηριστικά μιας ηθικής απολογίας:

- Αναγνώριση της άδικης πράξης.
- Συγγνώμη για τη διάπραξη της πράξης.
- Αποδοχή της ηθικής ευθύνης για τη διάπραξη της πράξης.
- Μη δικαιολόγηση της πράξης.
- Πρόσκληση συγχώρεσης από το θύμα.
- Ρητή ή σιωπηρή δήλωση ότι το θύμα άξιζε καλύτερη μεταχείριση.
- Διαβεβαίωση ότι η συγκεκριμένη ή παρόμοια πράξη, δεν θα επαναληφθεί.
- Επανόρθωση.

Ομοίως, ο Edwards (2005) αναφέρει ότι οι απολογίες πρέπει να αποτελούνται από την ανάμνηση, την ταπείνωση (έκφραση μεταμέλειας και αίτημα συγχώρεσης), τη συμφιλίωση, και την εξιλέωση ή κάποια μορφή διορθωτικής δράσης.

Κατά τον Hatch (2006a), η ρητορική της συμφιλίωσης συνίσταται στην ομολογία της αλήθειας από τον δράστη και τη συγγνώμη του, στη συγχώρεση από τα θύματα και στη διαπραγμάτευση για αποζημιώσεις και επανορθώσεις. Οι ειλικρινείς απολογίες που αναγνωρίζουν την ευθύνη και εκφράζουν τη λύπη τους προσφέρουν "μια μορφή ηθικής αποκατάστασης" που επιτρέπει σε μια ομάδα ή κοινότητα να προχωρήσει ενωμένη.

2.7 Ο σκοπός της απολογίας

Ο Weyeneth (2001), εξετάζει μια σειρά επίσημων απολογιών με αποδέκτες συγκεκριμένα πρόσωπα, κοινωνικές ομάδες ή κρατικές οντότητες, προκειμένου να αναδείξει τους επιδιωκόμενους κατά περίπτωση σκοπούς τους.

Εξετάζοντας δημόσιες απολογίες, οι οποίες εκπορεύονται από μεμονωμένα άτομα, αναφέρει ότι αυτές καλύπτουν συνήθως μια προσωπική, ηθική ανάγκη συγχώρεσης, από εκείνους που πιστεύουν ότι έχουν βλάψει. Υπάρχουν παραδείγματα μεμονωμένων ανθρώπων που ζήτησαν συγγνώμη για τη συμμετοχή τους στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Ενώ τα μεμονωμένα άτομα που βαρύνονται με ενοχές, μπορεί να ζητούν συγχώρεση με σκοπό την ατομική τους εξιλέωση, οι οργανώσεις συχνά ζητούν συγγνώμη προκειμένου να αποκαταστήσουν τη θεσμική τους φήμη. Ως παράδειγμα αναφέρεται η Συνέλευση των Βαπτιστών του Νότου στις ΗΠΑ, η οποία ζήτησε συγγνώμη το 1995 από τους Αφροαμερικανούς για την υποστήριξη της δουλείας.⁹

"Μετανοούμε τόσο για το συνειδητό, όσο και για τον ασυνείδητο ρατσισμό... και ζητάμε συγγνώμη από όλους τους Αφροαμερικανούς για τη συναίνεση και τη διαιώνιση του ατομικού και συστημικού ρατσισμού κατά τη διάρκεια της ζωής μας".

Στο ίδιο πλαίσιο, η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού ζήτησε συγγνώμη για την "ηθική της αποτυχία" κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς σιώπησε για τα στοιχεία που είχε ότι οι Ναζί δολοφονούσαν Εβραίους.¹⁰ Αυτού του είδους οι απολογίες φέρουν σημαντικές ομοιότητες με τις απολογίες αποκατάστασης της εικόνας (image repair), στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω και αποτελούν πρακτική κυρίως επιχειρήσεων, που επιδιώκουν να αποκαταστήσουν ή να βελτιώσουν το εταιρικό τους προφίλ.

⁹ Βλ. [Southern Baptist Convention | American religious organization | Britannica](#) όπως ανακτήθηκε στις 21 Νοε. 2021.

¹⁰ Βλ. [The ICRC in World War Two: The Holocaust | International Committee of the Red Cross](#) όπως ανακτήθηκε στις 21 Νοε. 2021.

Τέλος ο Weyeneth (2001), εξετάζει παραδείγματα επίσημων απολογιών, κρατικών οντοτήτων, δια των επίσημων εκπροσώπων τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις, επιδίωξη είναι η "διευθέτηση" ενός παρελθόντος που θεωρούν δύσκολο ή προβληματικό. Θέλουν να συγχωρεθούν, να αποκαταστήσουν τη θεσμική ακεραιότητα, να εκτονώσουν τις ευμετάβλητες καταστάσεις, να βρουν λύτρωση, να καταλογίσουν ευθύνη, να προλάβουν την τιμωρία και να δείξουν το δρόμο για μια μελλοντική σχέση. Εν ολίγοις, απολογούνται για το παρελθόν, υποκινούμενοι από την ελπίδα, ότι οι πράξεις μεταμέλειας θα προωθήσουν μια διαδικασία ιστορικής συμφιλίωσης.

Παρά τις ποικίλες μορφές και περιστάσεις των επίσημων απολογιών, η καθεμία αποτελεί μια προσπάθεια επαναδιαπραγμάτευσης του παρελθόντος, με γνώμονα την ανάληψη ευθύνης και τη μεταμέλεια. Συνολικά αφορούν μια φιλόδοξη προσπάθεια συμφιλίωσης ενός δύσκολου παρελθόντος, με το παρόν. Προσπαθούν, μέσω της λογοδοσίας, να ενθαρρύνουν μια μελλοντική καλή σχέση. Ο Weyeneth αυτό το ονομάζει χαρακτηριστικά, θεραπεία ιστορικής μνήμης.

2.8 Η αποτελεσματικότητα μιας πολιτικής απολογίας

Το πρακτικό αποτύπωμα μιας πολιτικής απολογίας είναι η επανόρθωση, η συμφιλίωση και η απονομή δικαιοσύνης. Ο στόχος που επιχειρείται να επιτευχθεί, αφορά τόσο το θύτη όσο και το θύμα μιας αδικίας.

Σε ό,τι αφορά τους θύτες, ο Townner (2009), αναφέρει ότι οι επίσημες απολογίες, μπορούν να αποτελέσουν προοδευτικούς παράγοντες αλλαγής, που οδηγούν σε μια "πιο βιώσιμη εθνική ταυτότητα". Η ειλικρινής αναγνώριση των αδικημάτων και η μεταμέλεια, έχουν τη δύναμη να προχωρήσουν πέρα από την επαναπροσέγγιση των αξιών, στην αναδιάρθρωση της συλλογικής ταυτότητας. Κατ' ουσία, οι επίσημες απολογίες ζητούν από τους θύτες να διαπραγματευτούν αισθήματα ενοχής και ευθύνης και να θέσουν σε νέες βάσεις τη συλλογική μνήμη και

την ερμηνεία της ιστορίας τους. Θα μπορούσαμε να χωρίσουμε μια επίσημη απολογία σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος, αφορά την αναγνώριση μιας συλλογικής αποτυχίας του θύτη, να ανταποκριθεί σε μια ιδανική ηθική αρχή και το δεύτερο μέρος, μια νέα δέσμευση, μια νέα συνθήκη για το παρόν και το μέλλον.

Με αυτό τον τρόπο, οι ειλικρινείς απολογίες συμβάλουν στην απάλειψη ιδεολογιών μίσους, οι οποίες μπορεί να υποβόσκουν στο συλλογικό υποσυνείδητο, με κίνδυνο (υπό προϋποθέσεις) να έλθουν στην επιφάνεια, με εξαιρετικά δυσάρεστες συνέπειες. Σύμφωνα με τη Maher (2016), η απολογία το επιτυγχάνει αυτό, δίνοντας έμφαση στα θετικά συναισθήματα που εμπεριέχονται στο αφήγημά της, όπως η υπερηφάνεια για την ανάληψη της ευθύνης, η αναγνώριση των αδικιών, η συμπόνια για το θύμα, το θάρρος στην αντιμετώπιση του παρελθόντος και η διάθεση για αποκατάσταση της βλάβης.

Με άλλα λόγια, μια απολογία επιτυγχάνει το στόχο της αν η πλευρά του θύτη, μετασχηματίζει την αυτοαντίληψή της, ανταποκρινόμενη στην ιδανική κανονιστική της ταυτότητα και επαναπροσδιορίζοντας την ιδιότητα των θυμάτων ως αντικείμενα ηθικού σεβασμού. Με αυτόν τον τρόπο, η επίσημη απολογία ωθεί την πολιτεία προς ένα πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο οι άδικες ενέργειες δεν θα μπορούσαν πλέον να προχωρήσουν με τη σφραγίδα της νομιμότητας ενός λαού.

Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο κοινωνικός μετασχηματισμός, μια επίσημη απολογία, πρέπει να πληροί μια σειρά προϋποθέσεων. Η Celermajer (2009) προτείνει κάποια ουσιώδη στοιχεία μιας αποτελεσματικής απολογίας.

Πρώτον, πρέπει να περιλαμβάνει μια ολοκληρωμένη καταγραφή των παραβιάσεων, μια διατύπωση του χάσματος μεταξύ των διακηρυγμένων αξιών και των πραγματικών πρακτικών, ρητή αναγνώριση των ευθύνης που να προσδιορίζει την κοινότητα - πρωταγωνιστή της παραβίασης, μια ρητή και παραστατική έκφραση της συγγνώμης, και την υπόσχεση για ένα διαφορετικό μέλλον.

Δεύτερον, προκειμένου να διασφαλιστεί το κύρος του ομιλητή, πρέπει να αναγνωρίζεται ότι εκπροσωπεί την ομάδα και ότι εκφράζει αυθεντικά τις θέσεις του έθνους.

Τέλος, ουσιώδη ρόλο υπέχει η διάσταση του χρόνου: οι απολογίες πρέπει να λαμβάνουν χώρα, όταν υπάρχει κάποια απόσταση από τις αδικίες που διαπράχθηκαν, αλλά σε μια στιγμή που η παραβιάσεις συντονίζονται με πειστικά ζητήματα της σύγχρονης πολιτικής.

Η Celermajer υποστηρίζει ότι, η απολογία, για να έχει αποτέλεσμα, θα πρέπει επί της ουσίας να είναι συλλογική. Εμπνεόμενη από τη θρησκευτική έννοια της μετάνοιας, ισχυρίζεται ότι οι συλλογικές απολογίες αποτελούν πράξεις λόγου, μέσω των οποίων "εμείς" εκφράζουμε τελετουργικά την ντροπή για το παρελθόν μας, αξιολογούμε τον αντίκτυπο του παρελθόντος στο παρόν και το μέλλον και δεσμευόμαστε να αλλάξουμε αυτό που "είμαστε" γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ των ιδανικών μας και των πρακτικών μας. Βέβαια στο δημόσιο λόγο για τις συλλογικές απολογίες υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι δεν βρίσκουν λόγο να ζητήσουν συγγνώμη για σφάλματα, τα οποία δεν είναι δικά τους αλλά των προγόνων τους. Επ' αυτού, η Howard-Hassmann (2012) απαντά με ένα παράδειγμα: μια κυβέρνηση έχει ευθύνη για το οικονομικό χρέος που έχουν δημιουργήσει προηγούμενες κυβερνήσεις. Κατ' αντιστοιχία μπορούμε να πούμε ότι έχει ευθύνη και για εγκλήματα προηγούμενων κυβερνήσεων. Η ενοχή, ή το σφάλμα, είναι μια ιδιότητα που κατέχει ένα άτομο μόνο αν έχει πράγματι διαπράξει μια επιβλαβή πράξη. Η ευθύνη όμως είναι ένα άλλο θέμα. Η συμμετοχή σε μια οντότητα σημαίνει ότι το άτομο μοιράζεται την ευθύνη της οντότητας. Η δε οντότητα, φέρει αυτή την ηθική ευθύνη, ακόμη και αν οι πράξεις της έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν και ενδεχομένως να ήταν νόμιμες κατά την τη στιγμή που συνέβησαν. Η μη ανάληψη ευθύνης είναι προσβολή στην αξιοπρέπεια και την ηθική ισοτιμία των αδικημένων. Αυτό ουσιαστικά είναι το αντεπιχείρημα σε όσους ισχυρίζονται ότι δεν μπορούμε να ζητάμε συγγνώμη για λάθη των προγόνων μας. **Η συγγνώμη πρέπει να αφορά το ποιοι ήμαστε και όχι το τί κάναμε.**

Σε ό,τι αφορά τα θύματα, η απολογία μπορεί, αναλόγως συνθηκών, να επιτελέσει μία ή περισσότερες λειτουργίες. Κατ' αρχήν εμπεριέχει έναν τεράστιο συμβολισμό για τους παθόντες ή τους απογόνους αυτών. Από μόνη της ως πράξη λειτουργεί επικοδομητικά στη συμφιλίωση λαών ή κοινωνικών ομάδων, και θέτει

νέα δεδομένα συνύπαρξης. Γι' αυτό άλλωστε υπάρχουν περιπτώσεις, όπου δεν έγιναν αποδεκτές επανορθώσεις που δεν συνοδεύονταν από λόγια συγγνώμης.

Επιπροσθέτως, οι απολογίες μπορούν να προσφέρουν κάτι περισσότερο από συμβολική αποκατάσταση. Μπορούν επίσης να πυροδοτήσουν έντονη συζήτηση για την ιστορία. Η απολογία δύναται να αποτελέσει το όχημα, με το οποίο οι κοινωνίες στο σύνολό τους, μπορούν να επαναδιαπραγματευθούν γεγονότα του παρελθόντος, ιδιαίτερα αυτά, που για ιδεολογικούς λόγους, παραμένουν αμφιλεγόμενα. Όταν τα ζητήματα είναι δυσεπίλυτα ή όταν μια κοινωνία είναι βαθιά διχασμένη, μια συγγνώμη μπορεί να προσφέρει ένα σημείο εκκίνησης για την επούλωση, ακόμη και αν η ίδια η συμφιλίωση δεν είναι δυνατή εκείνη τη στιγμή. Μερικές φορές αυτό είναι πιο σπουδαίο. Η τόνωση της συζήτησης για την ιστορία και τη σημασία της, με αφορμή επίσημες, δημόσιες απολογίες, πυροδοτούν με τη σειρά τους κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις. Με αυτόν τον τρόπο, οι απολογίες καθαυτές, γίνονται μέρος της ιστορίας.

Βέβαια έχει τεράστια σημασία το πόσο βαθιά στοχεύουν οι απολογίες. Δεν αρκεί να αναφερθείς για παράδειγμα στη δουλεία, εάν δεν εξετάσεις το υπόβαθρο ενός συστήματος διακρίσεων και αποκλεισμών, το οποίο οδήγησε σε αυτή. Μόνο έτσι, η απολογία, γενόμενη μέρος της ιστορίας, θα επιδράσει στο μέλλον, βάζοντας τις κοινωνίες να αναλογιστούν ότι και οι σημερινές και πιθανόν μελλοντικές ρατσιστικές συμπεριφορές, έχουν τις ρίζες τους σε συμπεριφορές και νόρμες του παρελθόντος.

Τέλος, η αποτελεσματικότητα μιας επίσημης απολογίας, εξαρτάται από την ικανότητά της να αναγνωρίζει ιστορικές αδικίες και να προαναγγέλλει κάποιο είδος κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής επανόρθωσης. Όπως είδαμε, μια πλήρης απολογία μεταξύ άλλων, εμπεριέχει την αποκατάσταση βλάβης, την αποζημίωση, τις επανορθώσεις. Έχει υπάρξει συζήτηση του κατά πόσο τα βασανιστήρια και οι δολοφονίες μπορούν να αποτιμηθούν σε χρήματα.¹¹ Σε αυτό η Howard-Hassmann,

¹¹ Υπάρχει η περίπτωση του Ισραήλ το 1950, όπου αυτού του είδους τα χρήματα χαρακτηρίστηκαν «ματωμένα» και υπήρξε δημόσια συζήτηση για το εάν η Γερμανία θα έπρεπε να πληρώσει αποζημιώσεις ή όχι.

(2012:41), αντιτείνει ότι ο απολογούμενος οφείλει να αποζημιώσει αυτόν που έβλαψε, καθώς **η υλική επανόρθωση εμπεριέχει και ηθική αποκατάσταση**. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός του ότι, κοινότητες ή έθνη τα οποία έχουν υποστεί εγκλήματα κατά το παρελθόν, συγκροτούν συλλογικότητες για τη διεκδίκηση αποζημιώσεων. Χαρακτηρίζουν μάλιστα τις απολογίες που δεν εμπεριέχουν επανορθώσεις, ελλιπείς και υποκριτικές. Η αποζημίωση άλλωστε, ως μέρος θεραπείας, αποτελεί σημαντικό συστατικό στοιχείο της απονομής δικαιοσύνης. Η επανόρθωση και η αποζημίωση ως αναφαίρετο δικαίωμα, όσων έχουν υποστεί συμπεριφορές που αντίκεινται στο διεθνές δίκαιο και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτυπώνεται σε σχετικό ψήφισμα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.¹²

2.9 Η επικοινωνία της πολιτικής απολογίας

Όπως ήδη αναφέραμε, η τέλεση αδικιών κατά το παρελθόν, επηρεάζει τη συλλογική ταυτότητα ενός λαού, πόσο μάλλον εάν η χώρα του έχει προβεί σε φρικαλεότητες. Η επίσημη απολογία, ως πολιτική πράξη, έμμεσα αμφισβητεί την ίδια την αντίληψη της ιστορίας από τους πολίτες και τους φέρει αντιμέτωπους με μια δύσκολη διαδικασία αυτοκριτικής και αναστοχασμού. Ο φόβος, ότι μια τέτοια συζήτηση για το παρελθόν, μπορεί να βλάψει την αυτό-εικόνα μιας κοινότητας, διαπερνά πολλές δημοκρατικές κοινωνίες με ιστορικό αδικίας.

Οι κρατικές οντότητες, οι οποίες αποφασίζουν να απολογηθούν για το παρελθόν καλούνται λοιπόν, κατ' αρχήν, να λάβουν υπόψη και να διαχειριστούν αυτό το φόβο που διακατέχει τους δικούς τους πολίτες. Γνωρίζοντας ότι μια τέτοια πολιτική πράξη θα μπορούσε να εμπλέξει ομάδες που αντιστέκονται, που βλέπουν την επίσημη επανεξέταση του παρελθόντος ως απειλή, θα πρέπει να προετοιμάσουν το έδαφος κατάλληλα. Να ενθαρρύνουν τους πολίτες να νοιώθουν

¹² General Assembly of the United Nations, 'Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law,' GA Resolution 60/147, 16 December 2005. Section V, Article 8; Section VIII, Article 22, e; Article 22, b; Article 23.

καλά όταν ζητούν συγγνώμη οι κυβερνήσεις τους. Να τους πείσουν ότι η ανάληψη ευθύνης είναι δείγμα ποιότητας της δημοκρατίας. Να διαχωρίσουν την ευθύνη από τη ντροπή και την ενοχή. Αυτή η προετοιμασία, απαιτεί βάθος χρόνου, και σωστή επικοινωνία. Μάλιστα, όσο πιο πλήρης και ουσιαστική είναι η απολογία, τόσο δυσκολότερο είναι το έργο επικοινωνίας της στο εσωτερικό.

Είναι σημαντικό η απολογία να μην εκληφθεί ως μια ελιτίστικη πράξη, η οποία προωθείται μόνο από διανοούμενους, ορισμένες ενώσεις της κοινωνίας των πολιτών, οργανώσεις των θυμάτων, και κρατικούς αξιωματούχους. Η διεύρυνση της βάσης υποστήριξης της απολογίας είναι ζωτικής σημασίας, καθώς αυτό εξασφαλίζει τη δημοκρατική της νομιμοποίηση. Μια διευρυμένη νομιμοποιητική βάση, με τη σειρά της, εξασφαλίζει ευνοϊκότερες συνθήκες για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα.

Σε αυτό το πλαίσιο, για να εξασφαλιστεί ότι το μήνυμα αφορά όλο το έθνος και να μην υπονομευθεί το συλλογικό της χειρονομίας, παρατηρούμε ότι ο λόγος της απολογίας εκφέρεται από τους ανώτατους κατά περίπτωση άρχοντες (κυρίως προέδρους). Επιπροσθέτως, έχει σημασία ο τόπος στον οποίο εκφέρεται, καθώς αυτό την προσανατολίζει ως προς το ακροατήριο. (Εάν την εκφέρω στο κοινοβούλιο της χώρας μου, προτεραιότητα δίνω στο λαό μου, ενώ εάν την εκφέρω στο έδαφος του αδικημένου, η προτεραιότητα είναι διαφορετική). Μια απολογία, δύναται να λειτουργήσει ως παράδειγμα. Επιτρέπει στο κοινό να αντιληφθεί τις στιγμές κατά τις οποίες τα ιδανικά μετατρέπονται σε πραγματικότητες. Το παράδειγμα του ηγέτη που απολογείται, θέτει σε κίνηση τις ηθικές δυνάμεις του κοινού και αποκαλύπτει δυνατότητες μετασχηματισμού.

Η απολογία βεβαίως εξαρτάται και από πολλές άλλες παραμέτρους που αφορούν και τις δύο πλευρές, όπως ο χρόνος που επιλέγεται για την εκφορά της, το πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο, οι απόψεις των πολιτών, οι οικονομικές αξιώσεις, οι διατιθέμενοι πόροι, η σχέση της σύγχρονης κοινωνίας με το παρελθόν, οι ευρύτερες πολιτικές ισορροπίες, οι οικονομικές συνθήκες θύτη και θύματος, οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις, οι στρατηγικές ισχύος κ.α. Υπάρχει περίπτωση ύπαρξης σημαντικών πολιτικών, θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών διαφορών, μεταξύ των εμπλεκόμενων λαών ή κοινοτήτων. Σε αυτές τις περιπτώσεις,

η αντίληψη της διαπολιτισμικότητας έχει μεγάλη σημασία. Ο απολογούμενος θα πρέπει να έχει γνώση, όχι μόνο του δικού του αξιακού συστήματος, αλλά και του αξιακού συστήματος του αποδέκτη. Πέραν των παραπάνω, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι γλωσσικές και ρητορικές διαφορές μεταξύ των εμπλεκομένων, ιδιαίτερα εάν το πολιτισμικό πλαίσιο διαφέρει δομικά. Τότε ο λόγος πιθανότατα, φέρει διαφορετικά νοήματα.

Είναι ευνόητο ότι αυτή η πολυπλοκότητα, δεν επιτρέπει την κατοχύρωση σταθερών μοντέλων απολογητικού λόγου. Γι' αυτό και έχουμε δει μέχρι τώρα, ευθείες λεκτικές απολογίες, κοινές διπλωματικές δηλώσεις, νομοθετικά ψηφίσματα, έγγραφα και εκθέσεις, νομικές αποφάσεις, τελετές, ημέρες συμφιλίωσης, περιπάτους συμφιλίωσης, ανέγερση μνημείων, αλλαγή τοπωνυμίων, εκφράσεις και πράξεις μεταμέλειας(π.χ. γονυκλισία) και πληρωμές επανορθώσεων και αποζημιώσεων.

2.10 Αντεπιχειρήματα – σκεπτικισμός

Αναφερθήκαμε ήδη στη χρησιμότητα και στους σκοπούς μιας επίσημης απολογίας. Ζητούμενο, σε γενικές γραμμές, η επίτευξη συμφιλίωσης. Κέρδος, η απόδοση ευθυνών, οι επανορθώσεις και ένας, χρήσιμος για το μέλλον, κοινωνικός μετασχηματισμός.

Σε ό,τι αφορά την ύπαρξη χρησιμότητας μιας επίσημης απολογίας όμως, υπάρχει και η αντίθετη άποψη. Αυτό εδράζεται σε μια σειρά επιχειρημάτων, τα οποία κρίνουμε σκόπιμο σε γενικές γραμμές να αναφέρουμε παρακάτω, καθώς αποτελούν κατά τη γνώμη μας, πεδίο περεταίρω διερεύνησης. Οι Maher (2016:17-18), Howard-Hassmann (2012:48) και Weyeneth (2001:25-29), στην έρευνά τους, καταγράφουν τέτοιου είδους επιχειρήματα, τα οποία παραθέτουμε:

α. Οι επίσημες απολογίες, αμαυρώνουν την υστεροφημία των προγόνων, γεγονός το οποίο θεωρείται ηθικά ατιμωτικό.

β. Όλοι οι δράστες δεν έχουν απαραίτητα την ίδια επιθυμία να ζητήσουν συγγνώμη, ειδικά αν η συγγνώμη στο αξιακό τους σύστημα είναι ταπεινωτική.

γ. Η λήθη και όχι η ανάμνηση, είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση βιώσιμων κοινωνιών. Η επινόηση μιας εθνικής ταυτότητας, πρέπει να στηρίζεται σε μνήμες που είναι επιλεκτικές. Υπάρχουν χώρες, όπως η Γιουγκοσλαβία, οι οποίες υπέφεραν από περίσσειμα ιστορίας.

δ. Όταν ο χρόνος έχει επιδράσει ευεργετικά επί του όποιου διακυβεύματος και έχει υπάρξει πρόοδος (πχ κατάργηση δουλείας), δεν ωφελεί να κοιτάς πίσω αλλά μπροστά. Άλλωστε η ιστορία εμπεριέχει πάρα πολλές αδικίες και θα ήταν μάταιο να προσπαθήσει να ανταποκριθεί σε όλες αυτές απολογούμενος.

ε. Απαιτούμε από ανθρώπους που δεν ήταν παρόντες, να ζητήσουν συγγνώμη από ανθρώπους που δεν ήταν τα ακριβή θύματα.

στ. Μια κυβέρνηση δεν μπορεί να απολογηθεί για λάθη άλλης κυβέρνησης.

ζ. Μια όψιμη απολογία δεν είναι ούτε λογική ούτε χρήσιμη. Μια συγγνώμη μπορεί να ενισχύσει νοοτροπίες θυματοποίησης και να πυροδοτήσει απαιτήσεις. Επίσης εάν ξεχωρίσεις ομάδες προς τις οποίες θα ζητήσεις συγγνώμη θέτεις τα θεμέλια για τη δημιουργία ενός καταλόγου πιθανών άλλων ομάδων που θα απαιτήσουν συγγνώμη.¹³

η. Η επίσημη απολογία, δεν έχει νόημα και δεν είναι επιθυμητή, εάν δεν αποτελεί δημοφιλή επιλογή των εμπλεκόμενων κοινωνικών ή εθνοτικών ομάδων. Επίσης, δεν έχει νόημα και δεν είναι επιθυμητή, εάν το θέμα το οποίο τις πυροδοτεί, συνεχίζει να υφίσταται (π.χ. σεξουαλικά εγκλήματα του παρελθόντος, ιμπεριαλιστικές πρακτικές, φυλετικές διακρίσεις κ.α.). Θα πρέπει να αποδεχτούμε ότι υπάρχουν θύματα, που μπορεί να μην επιθυμούν να αναγνωρίσουν τις δυνατότητα ενός κοινού ηθικού σύμπαντος, με τους δράστες των εγκλημάτων εναντίον τους,

¹³ Ιερείς που αντιτάχθηκαν στη συγγνώμη της Επισκοπικής Εκκλησίας προς τους ομοφυλόφιλους και τις λεσβίες για τις προκαταλήψεις και τις διακρίσεις του παρελθόντος.

ακόμη και αν οι δράστες προσφέρονται να ζητήσουν συγγνώμη. Το μόνο που επιθυμούν είναι η μνήμη της αδικίας και η τιμωρία των ενόχων, ως η μόνη εξιλέωση.

θ. Οι πολιτικές απολογίες στοχεύουν σε όφελος του απολογούμενου. Είναι πολύ εύκολο να χρησιμοποιούμε το παρελθόν ως αποδιοπομπαίο τράγο, όταν η ευθύνη μπορεί να βρεθεί στο παρόν. Μια λεκτική συγγνώμη, χωρίς υλικές επανορθώσεις, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως η κολυμβήθρα του Σιλωάμ για τα εγκλήματα του παρελθόντος και ως άλλοθι για τις σύγχρονες πρακτικές. Έτσι, τίθενται τα εύλογα ερωτήματα: υπάρχουν απτά αποτελέσματα συμφιλίωσης και κοινωνικής δικαιοσύνης; Υπάρχει ηθική αποκατάσταση; η απολογία συντελεί στην επανόρθωση ή μήπως στη διαιώνιση της ανισορροπίας ισχύος;

Εν κατακλείδι, ο σκεπτικισμός έναντι των επίσημων απολογιών αφορά τόσο τους θύτες, όσο και τα θύματα. Οι μεν πρώτοι, τις θεωρούν μια μάταια προσπάθεια να διορθώσουν λάθη που δεν διέπραξαν και πιθανώς δεν μπορούν να κατανοήσουν ή να κρίνουν αντικειμενικά. Μια επικίνδυνη βουτιά στο παρελθόν που μόνο βλάβη μπορεί να προκαλέσει. Από την άλλη, είναι εκείνοι που βλέπουν την επίσημη απολογία ως κενή ρητορική, που ανακουφίζει τις ένοχες σύγχρονες συνειδήσεις. Λόγια, κενά νοήματος, με μόνο αποτέλεσμα την ανέξοδη εξιλέωση του θύτη και την εξυπηρέτηση των δικών του συμφερόντων.

2.11 Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο, με όχημα τη διενέργεια μιας βιβλιογραφικής επισκόπησης, αναδείξαμε τα χαρακτηριστικά στοιχεία και τον τρόπο λειτουργίας του λόγου της απολογίας, στοχεύοντας κυρίως στη θεσμική του υπόσταση. Σκοπός μας να δημιουργήσουμε μια γνωστική βάση, η οποία θα λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς, για την ανάλυση του απολογητικού λόγου του Χοακίμ Γκάουκ, την εξαγωγή συμπερασμάτων και την απάντηση των ερευνητικών μας ερωτημάτων.

Κεφάλαιο Τρίτο

3. Κριτική Ανάλυση Λόγου

3.1 Εισαγωγή

Ολοκληρώσαμε τη θεωρητική πλαισίωση της απολογίας και πιο συγκεκριμένα της πολιτικής απολογίας. Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην ερευνητική διαδικασία της κριτικής ανάλυσης λόγου και στον τρόπο με τον οποίο αυτή, θα αποτελέσει το «εργαλείο» μας, για την ανάδειξη όλων των πτυχών της δομής και λειτουργίας του λόγου, που εκφέρει ο Γερμανός πρόεδρος.

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου (στο εξής ΚΑΛ), εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν οι Teun A. Van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo Van Leeuwen και Ruth Wodak, αντάλλαξαν απόψεις για την ανάλυση λόγου (θεωρία και μεθοδολογία ανάλυσης). (Wodak & Meyer, 2001:4).

Σύμφωνα με τη Wodak (2011), η ΚΑΛ μπορεί να οριστεί ως μια διεπιστημονική ερευνητική διαδικασία, προσανατολισμένη σε συγκεκριμένο πρόβλημα, η οποία περιλαμβάνει μια ποικιλία προσεγγίσεων, η καθεμία με διαφορετικά θεωρητικά μοντέλα, ερευνητικές μεθόδους και ατζέντες. Αυτό που ενώνει τις διαφορετικές προσεγγίσεις, είναι ένα κοινό ενδιαφέρον για τη σημειωτική διάσταση της εξουσίας, τις πολιτικές ταυτότητας και τις πολιτικές, οικονομικές ή πολιτισμικές αλλαγές στην κοινωνία.

Οι Fairclough και Wodak (1997: 271) συνοψίζουν τις βασικές αρχές της ΚΑΛ και του αντικείμενου που αυτή πραγματεύεται, ως εξής:

- Η ΚΑΛ διαπραγματεύεται κοινωνικά προβλήματα
- Οι σχέσεις εξουσίας είναι διαλεκτικές
- Ο λόγος συγκροτεί την κοινωνία και τον πολιτισμό
- Ο λόγος επιτελεί ιδεολογικό έργο
- Ο λόγος είναι ιστορικός
- Υπάρχει σύνδεση μεταξύ κειμένου και κοινωνίας
- Η ανάλυση του λόγου είναι ερμηνευτική και επεξηγηματική
- Ο λόγος είναι μια μορφή κοινωνικής δράσης

3.2 Κριτική και Λόγος

Προκειμένου να προχωρήσουμε περαιτέρω την ανάλυσή μας, κρίνεται σκόπιμη μια εννοιολογική προσέγγιση της «κριτικής» και του «λόγου», υπό το πρίσμα της συγκεκριμένης ερευνητικής διαδικασίας (ΚΑΛ).

Ο όρος "κριτική" φέρει πολλές αντιφατικές ερμηνείες και σημασίες, στα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η έννοια της κριτικής στη Δύση έχει μακρά παράδοση, η οποία ξεκινά από την αρχαία Ελλάδα, για να φτάσει μέσω των φιλοσόφων του Διαφωτισμού, στη σύγχρονη εποχή. Ενώ η λέξη στην καθημερινή γλώσσα, συχνά υποδηλώνει κάτι "αρνητικό", στην ΚΑΛ αφορά τη χρήση της ορθολογικής σκέψης, για την αμφισβήτηση επιχειρημάτων ή κυρίαρχων ιδεών (Wodak, 2011). Γενικότερα, τίποτα δεν θεωρείται δεδομένο και οι επιφανειακές σημασίες αμφισβητούνται.

Σύμφωνα με τη Wodak (2011), ο όρος "λόγος", χρησιμοποιείται με ποικίλους τρόπους τόσο στις κοινωνικές επιστήμες ευρύτερα, όσο και εντός του πεδίου της ΚΑΛ. Με την πιο αφηρημένη του έννοια, ο "λόγος" περιγράφει το τεράστιο φάσμα των διαθέσιμων πόρων δημιουργίας νοήματος. Σε αυτό το επίπεδο μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει επίσης τον όρο "σημειολογία" (ο οποίος περιλαμβάνει λέξεις, εικόνες, σύμβολα, σχέδια, χρώματα, χειρονομίες κ.ο.κ.), προκειμένου να τον

διακρίνει από την κοινή έννοια του "λόγου" ως κατηγορία για τον προσδιορισμό συγκεκριμένων τρόπων αναπαράστασης κάποιας πτυχής της κοινωνικής ζωής (βλ. Fairclough, 2001). Ο λόγος είναι κοινωνικά καθοριστικός και ταυτόχρονα κοινωνικά διαμορφωμένος: συγκροτεί καταστάσεις, αντικείμενα γνώσης, τις κοινωνικές ταυτότητες και τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και ομάδων ανθρώπων. Είναι επίσης καθοριστικός διότι συμβάλλει στη διατήρηση, την αναπαραγωγή, αλλά και το μετασχηματισμό του κοινωνικού status quo (Fairclough και Wodak 1997).

Οι πρακτικές του λόγου μπορούν να έχουν σημαντικές ιδεολογικές επιπτώσεις, όπως επίσης μπορούν να συμβάλουν στην παραγωγή και αναπαραγωγή άνισων σχέσεων εξουσίας μεταξύ (για παράδειγμα) κοινωνικών τάξεων, γυναικών και ανδρών και εθνοτικών ομάδων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω των τρόπων με τους οποίους αναπαρίστανται τα τεκτονόμενα και τοποθετούνται οι άνθρωποι σε αυτά. Η ΚΑΛ, ως ερευνητική διαδικασία, έχει στόχο να καταστήσει πιο ορατές, αυτές τις αδιαφανείς πτυχές του λόγου (ο λόγος ως κοινωνική δράση). Προκειμένου να το πετύχει, επικεντρώνεται κυρίως στη μελέτη κειμένων που παράγονται από θεσμούς, οργανισμούς και δημόσια πρόσωπα, καθώς λόγω της φύσης τους συμβάλλουν σημαντικά στη διαμόρφωση της αντίληψής μας για την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Θέτει ως στόχο, μέσα από τη συστηματική ανάλυση λόγου, να διερευνήσει τις αδιαφανείς σχέσεις μεταξύ κειμένων, γλώσσας και ιδεολογίας, με σκοπό την ανάδειξη του ρόλου της τελευταίας στη δημιουργία, αναπαραγωγή ή μετασχηματισμό των σχέσεων δύναμης και εξουσίας.

Οι κριτικοί αναλυτές, ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τις υφέρπουσες μορφές ιδεολογίας που εμφανίζονται στην καθημερινή επικοινωνία. Έχουν στόχο την ανίχνευση των στρατηγικών που εφαρμόζονται στον λόγο και συμβάλλουν στη δημιουργία, διατήρηση και αναπαραγωγή κυρίαρχων ιδεολογιών και ασύμμετρων σχέσεων δύναμης και εξουσίας. Κατά την κριτική ανάλυση, το κείμενο εκλαμβάνεται ως φορέας ιδεολογίας, η οποία εντοπίζεται όχι μόνο στο περιεχόμενο αλλά και στις δομές του λόγου και συντηρεί ή υπονομεύει εξουσιαστικές σχέσεις. Υπ' αυτή την έννοια, ένας από τους τομείς που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της έρευνας της ΚΑΛ, είναι η ανάλυση, κατανόηση και εξήγηση των νέων φαινομένων στην πολιτική.

3.3 Η εξουσία με όρους ελέγχου πράξεων και σκέψεων

Ο Teun Van Dijk (2001), προκειμένου να αναδείξει τις γνωσιακή διάσταση του λόγου, αναπτύσσει ένα θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο συνδέει κριτικά τον λόγο, τη νόηση και την κοινωνία. Σύμφωνα με αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, κεντρική έννοια στην κριτική λόγου, αποτελεί η εξουσία, και πιο συγκεκριμένα η κοινωνική εξουσία των ομάδων ή των θεσμών. Ορίζει την κοινωνική εξουσία με όρους ελέγχου, όπου οι ομάδες έχουν (περισσότερη ή λιγότερη) εξουσία εάν είναι σε θέση να ελέγχουν (περισσότερο ή λιγότερο) τη σκέψη και κατ' επέκταση, τις πράξεις των (μελών) άλλων ομάδων. Αυτή η ικανότητα προϋποθέτει μια βάση εξουσίας με προνομιακή πρόσβαση σε σπάνιους κοινωνικούς πόρους, όπως είναι η δύναμη, το χρήμα, το κύρος, η φήμη, η γνώση, η πληροφόρηση, η "κουλτούρα", οι διάφορες μορφές δημόσιου λόγου και επικοινωνίας.

Μπορούν να διακριθούν διάφοροι τύποι εξουσίας, ανάλογα με τους διάφορους πόρους που χρησιμοποιούνται για την άσκησή της. Η πρόσβαση σε συγκεκριμένες μορφές λόγου, π.χ. της πολιτικής, των μέσων ενημέρωσης ή της επιστήμης, είναι από μόνη της ένας πόρος εξουσίας. Η εξουσία αυτή, σπάνια είναι απόλυτη, καθώς ο έλεγχος είναι σπάνια απόλυτος. Οι κυρίαρχες ομάδες, μπορεί να ελέγχουν περισσότερο ή λιγότερο άλλες ομάδες ή να τις ελέγχουν μόνο σε συγκεκριμένες καταστάσεις ή κοινωνικούς τομείς. Επιπλέον, οι κυριαρχούμενες ομάδες μπορεί να αντιστέκονται περισσότερο ή λιγότερο, να αποδεχτούν, να συγχωρήσουν, να συμμορφωθούν ή να νομιμοποιήσουν αυτή την εξουσία, ακόμη και να τη θεωρήσουν "φυσική".

Όπως προαναφέρθηκε, η δράση (πράξη), ελέγχεται από τη σκέψη. Έτσι, αν είμαστε σε θέση να επηρεάσουμε τη σκέψη των ανθρώπων, π.χ. τις γνώσεις ή τις απόψεις τους, μπορούμε έμμεσα να ελέγχουμε (κάποιες από) τις πράξεις τους. Ο Van Dijk, απλοποιώντας αυτές τις πολύ περίπλοκες σχέσεις εξουσίας, λόγου και

ελέγχου, καταλήγει σε δύο βασικά ερωτήματα, η διαπραγμάτευση των οποίων, φωτίζει περισσότερο το σκοπό της ΚΑΛ:

- α. Πώς ελέγχουν οι (πιο) ισχυρές ομάδες τον δημόσιο λόγο;
- β. Πώς ο λόγος αυτός, ελέγχει τη σκέψη και κατά συνέπεια, τη δράση των (λιγότερο) ισχυρών ομάδων, και ποιες είναι οι κοινωνικές συνέπειες αυτού του ελέγχου;

3.4 Έλεγχος του λόγου

Σε πολλές περιπτώσεις, οι άνθρωποι (ως ακροατήριο) είναι, περισσότερο ή λιγότερο, παθητικοί στόχοι του κειμένου ή της ομιλίας. Από την άλλη πλευρά, τα μέλη ισχυρότερων κοινωνικών ομάδων και θεσμών και ιδιαίτερα οι ηγέτες τους, έχουν προνομιακή πρόσβαση και έλεγχο σε έναν ή περισσότερους τύπους δημόσιου λόγου. Ο έλεγχος αυτός αφορά τόσο το πλαίσιο, όσο και τις ίδιες τις δομές του κειμένου και της ομιλίας.

Ως πλαίσιο (context), ορίζεται η νοητικά αναπαριστώμενη δομή εκείνων των ιδιοτήτων της κοινωνικής κατάστασης, που είναι σχετικές με την παραγωγή ή την κατανόηση του λόγου (Duranti και Goodwin 1992- van Dijk 1998b). Συστατικά του στοιχεία είναι η περιγραφή της επικοινωνιακής κατάστασης, το περιβάλλον (χρόνος, τόπος), οι τρέχουσες ενέργειες (συμπεριλαμβανομένων των λόγων και των ειδών λόγου), οι συμμετέχοντες σε διάφορους επικοινωνιακούς, κοινωνικούς ή θεσμικούς ρόλους, καθώς και οι νοητικές αναπαραστάσεις των συμμετεχόντων: στόχοι, γνώσεις, απόψεις, στάσεις και ιδεολογίες. Ο έλεγχος του πλαισίου περιλαμβάνει τον έλεγχο ενός ή περισσότερων από αυτές τις κατηγορίες, π.χ. τον καθορισμό της επικοινωνιακής κατάστασης, απόφαση για τον χρόνο και τον τόπο του επικοινωνιακού γεγονότος, ποιοι μπορούν ή πρέπει να είναι παρόντες και σε ποιους ρόλους, ποιες γνώσεις ή απόψεις πρέπει να έχουν (ή δεν πρέπει να έχουν), και ποιες κοινωνικές ενέργειες μπορούν ή πρέπει να πραγματοποιηθούν.

Καθοριστικής σημασίας για τη θέσπιση ή την άσκηση της ομαδικής εξουσίας είναι επίσης ο έλεγχος και των δομών του κειμένου και της ομιλίας. Ελέγχοντας το κείμενο και το πλαίσιο, λοιπόν, τα μέλη των ισχυρών ομάδων μπορούν να αποφασίζουν για τα (πιθανά) είδη λόγου, αναλόγως περίπτωσης.

Συνοψίζοντας, σχεδόν όλα τα επίπεδα και οι δομές του πλαισίου, του κειμένου και της ομιλίας μπορούν κατ' αρχήν να ελέγχονται περισσότερο ή λιγότερο από ισχυρούς ομιλητές, και η εξουσία αυτή μπορεί να γίνει αντικείμενο κατάχρησης εις βάρος άλλων συμμετεχόντων. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι η ομιλία και το κείμενο δεν ενεργοποιούν ή ενσωματώνουν πάντα και άμεσα τις συνολικές σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ομάδων: είναι πάντα το πλαίσιο που μπορεί να παρεμβαίνει, να ενισχύει ή να μετασχηματίζει με άλλο τρόπο αυτές τις σχέσεις.

3.5 Έλεγχος της σκέψης

Αν ο έλεγχος του λόγου είναι μια πρώτη σημαντική μορφή εξουσίας, ο έλεγχος της σκέψης των ανθρώπων είναι ο άλλος θεμελιώδης τρόπος αναπαραγωγής της κυριαρχίας και της ηγεμονίας. Αυτός περιλαμβάνει περισσότερα στοιχεία, πέραν της δημιουργίας πεπιοθήσεων σχετικά με την κόσμο.

Μόλις αποκτήσουμε στοιχειώδη εικόνα για κάποιες από τις δομές της σκέψης και τι σημαίνει να την ελέγχουμε, το κρίσιμο ερώτημα είναι πώς ο λόγος και οι δομές του, είναι σε θέση να ασκούν αυτόν τον έλεγχο. Όπως προαναφέρθηκε, η εν λόγω επιρροή του λόγου μπορεί να οφείλεται στο πλαίσιο, καθώς και στις δομές του ίδιου του κειμένου και της ομιλίας.

Ο έλεγχος με βάση το πλαίσιο, προκύπτει από το γεγονός ότι οι άνθρωποι κατανοούν και αναπαριστούν όχι μόνο το κείμενο και την ομιλία, αλλά και ολόκληρη την επικοινωνιακή κατάσταση. Έτσι, η ΚΑΛ μελετά συνήθως πώς τα χαρακτηριστικά ενός προτιμώμενου (από την εξουσία) πλαισίου, επηρεάζουν τους τρόπους με τους οποίους τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων, αντιλαμβάνονται και τελικά ορίζουν

την επικοινωνιακή κατάσταση (van Dijk, 1997). Αυτό διότι, εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου (βλ. ορισμό παραπάνω), ορισμένα νοήματα και μορφές λόγου έχουν μεγαλύτερη επιρροή στη σκέψη των ανθρώπων από ό,τι κάποιες άλλες.

Η ΚΑΛ, πέραν του πλαισίου, εστιάζει επίσης στον μηχανισμό με τον οποίο ο λόγος επηρεάζει τις νοητικές αναπαραστάσεις και κατ' επέκταση, ελέγχει τη σκέψη. Αυτός ο μηχανισμός γίνεται ευκολότερα κατανοητός, εάν λάβουμε υπόψη μας ότι:

Πρώτον, οι αποδέκτες τείνουν να αποδέχονται πεπιοθήσεις, γνώσεις και γνώμες μέσω του λόγου, από πηγές τις οποίες θεωρούν έγκυρες, ή αξιόπιστες, όπως είναι οι μελετητές, οι εμπειρογνώμονες, οι επαγγελματίες, ή αξιόπιστα μέσα ενημέρωσης. Εάν υπάρχουν δε, στοιχεία συμβατότητας με τις προσωπικές τους πεπιοθήσεις και πρότερες εμπειρίες, τότε γίνονται ευκολότερα αποδεκτές. (Nesler et al., 1993).

Δεύτερον, σε ορισμένες καταστάσεις οι συμμετέχοντες είναι υποχρεωμένοι να είναι αποδέκτες συγκεκριμένου λόγου, π.χ. στην εκπαίδευση και σε πολλές θέσεις εργασίας. Τα μαθήματα, το εκπαιδευτικό υλικό, οι οδηγίες εργασίας και άλλοι τύποι λόγου σε τέτοιες περιπτώσεις, μπορεί να χρειάζεται να παρακολουθούνται, να ερμηνεύονται και να αφομοιώνονται, όπως προβλέπεται από τα υπάρχοντα, σχετικά θεσμικά κείμενα (Giroux 1981).

Τρίτον, σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχουν δημόσιοι λόγοι ή μέσα ενημέρωσης, από τα οποία μπορούν να αντληθούν διαφορετικές πληροφορίες και κατ' επέκταση, εναλλακτικές πεπιοθήσεις (Downing 1984).

Τέταρτον, και στενά συνδεδεμένο με το προηγούμενα σημεία, οι αποδέκτες μπορεί να μην έχουν τις γνώσεις και τις πεπιοθήσεις που απαιτούνται για να αμφισβητήσουν τους λόγους ή τις πληροφορίες στις οποίες εκτίθενται (Wodak 1987).

Εάν λοιπόν οι κυρίαρχες ομάδες, και ιδίως οι ελίτ τους, ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό το δημόσιο λόγο και τις δομές του, έχουν και μεγαλύτερο έλεγχο στη σκέψη του ευρύτερου κοινού. Ωστόσο, ο εν λόγω έλεγχος έχει τα όριά του. Η πολυπλοκότητα των διεργασιών κατανόησης, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο

παγιώνονται ή αλλάζουν οι πεποιθήσεις, συντελούν στο να μην εξασφαλίζονται με απόλυτο τρόπο, τα αποτελέσματα που μπορεί να έχει ένα συγκεκριμένο κείμενο ή ομιλία, στη σκέψη συγκεκριμένων αποδεκτών.

3.6 Η ερευνητική επιλογή της ΚΑΛ

Ολοκληρώσαμε μια πολύ σύντομη αναφορά, στον τρόπο με τον οποίο ο λόγος εμπλέκεται στην κοινωνική εξουσία, και στο πώς η ΚΑΛ, ως μια διεπιστημονική ερευνητική διαδικασία, έρχεται να αποκαλύψει αυτές τις (πολλές φορές) αδιαφανείς σχέσεις.

Η επιλογή της ΚΑΛ στην περίπτωση μας, εδράζεται κατ' αρχήν στο γεγονός του ότι, αφορά την ανάλυση, κατανόηση και εξήγηση των νέων φαινομένων στην πολιτική. Οι όλο και συχνότερες πολιτικές απολογίες, αποτελούν νέο πολιτικό φαινόμενο, και υπ' αυτή την έννοια προσφέρονται ως αντικείμενο κριτικής ανάλυσης.

Επιπροσθέτως η ΚΑΛ, αναδεικνύει τις κυρίαρχες ιδεολογίες και τα επιχειρήματά τους, εφόσον αυτές (και αυτά), υπάρχουν στο λόγο. Αναδεικνύει επίσης τις πτυχές του λόγου, οι οποίες διατηρούν και αναπαράγουν κυρίαρχες ιδεολογίες ή άνισες σχέσεις (στην περίπτωση μας, μεταξύ κρατικών οντοτήτων).

Τέλος, έχοντας κατά νου τις βασικές αρχές της ΚΑΛ, όπως αυτές αναφέρθηκαν παραπάνω (Fairclough – Wodak, 1997: 271), την επιλέξαμε ως το εργαλείο, με το οποίο θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα που έχουμε ήδη θέσει και αφορούν τον απολογητικό λόγο του Γερμανού προέδρου Χοακίμ Γκάουκ.

3.7 Μεθοδολογία

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναδείξαμε τον επίσημο απολογητικό λόγο, τα χαρακτηριστικά του, τους σκοπούς του και τον τρόπο που αυτός επικοινωνείται. Η συγκεκριμένη ανάλυση θα λειτουργήσει ως γνωστικό υπόβαθρο, προκειμένου να προχωρήσουμε στην κριτική ανάλυση του απολογητικού λόγου (ΚΑΛ), του προέδρου της Γερμανίας Χοακίμ Γκάουκ, στους Λιγκιάδες της Ηπείρου, για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά το Β' ΠΠ.

Στην ΚΑΛ, δεν εξετάζεται μόνο ο γραπτός και προφορικός λόγος, αλλά και οι κοινωνικές διαδικασίες και δομές (πλαίσιο), που οδηγούν στην παραγωγή του συγκεκριμένου λόγου. Ο Van Dijk, πραγματευόμενος την ΚΑΛ, και στην προσπάθειά του να διαμορφώσει ένα θεωρητικό πλαίσιο που συνδέει κριτικά το λόγο, τη νόηση και την κοινωνία, αναφέρεται στο μικρο- και μακρο- επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης.

Η χρήση της γλώσσας, ο λόγος, η λεκτική αλληλεπίδραση και η επικοινωνία ανήκουν στο μικρο-επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης. Η εξουσία, η κυριαρχία και η ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, είναι συνήθως όροι που ανήκουν σε μακρο-επίπεδο ανάλυσης. Αυτό σημαίνει ότι η ΚΑΛ πρέπει να γεφυρώσει θεωρητικά το γνωστό "χάσμα" μεταξύ μικρο- και μακρο-προσεγγίσεων. Για παράδειγμα, μια ρατσιστική ομιλία στο κοινοβούλιο είναι ένας λόγος στο μικρο-επίπεδο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στη συγκεκριμένη κατάσταση μιας συζήτησης, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να ενεργοποιεί ή να είναι συστατικό μέρος της νομοθεσίας ή της αναπαραγωγής του ρατσισμού στο μακρο-επίπεδο. Στην καθημερινή αλληλεπίδραση και εμπειρία το μακρο- και το μικρο-επίπεδο (και τα ενδιάμεσα "μεσο-επίπεδα") αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο.

Ο Fairclough (1992), ασχολήθηκε διεξοδικά με τον τρόπο με τον οποίο μια κριτική ανάλυση λόγου, επιτυγχάνει το σκοπό της. Κεντρικό στοιχείο της προσέγγισής του, είναι η άποψή του ότι ο λόγος αποτελεί μια σημαντική μορφή κοινωνικής πρακτικής, η οποία αναπαράγει και αλλάζει τη γνώση, τις ταυτότητες και τις κοινωνικές σχέσεις, συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων εξουσίας, ενώ

ταυτόχρονα διαμορφώνεται από άλλες κοινωνικές πρακτικές και δομές. Δηλαδή, ο λόγος βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με άλλες κοινωνικές διαστάσεις.

Κατά τον Fairclough, κάθε περίπτωση χρήσης της γλώσσας, είναι ένα επικοινωνιακό γεγονός που αποτελείται από τρεις διαστάσεις:

- Είναι ένα κείμενο (ομιλία, γραφή, οπτική εικόνα ή συνδυασμός αυτών),
- είναι μια διαλεκτική πρακτική που περιλαμβάνει την παραγωγή και την κατανάλωση κειμένων
- είναι μια κοινωνική πρακτική

Αυτή η τρισδιάστατη αντίληψη του λόγου είναι μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν τρεις αναλυτικές παραδόσεις, καθεμία από τις οποίες, είναι απαραίτητη για την ανάλυση του λόγου. Αυτές είναι η παράδοση της στενής κειμενικής και γλωσσολογικής ανάλυσης στο πλαίσιο της γλωσσολογίας, η μακρο-κοινωνιολογική παράδοση της ανάλυσης της κοινωνικής πρακτικής σε σχέση με τις κοινωνικές δομές και η μικρο-κοινωνιολογική ερμηνευτική παράδοση, όπου η καθημερινή ζωή αντιμετωπίζεται ως το προϊόν των ενεργειών των ανθρώπων, στις οποίες ακολουθούν ένα σύνολο κοινών κανόνων και διαδικασιών "κοινής λογικής" (Fairclough, 1992: 72-73).

Σύμφωνα με τις Jørgensen & Phillips (2002: 60) αυτή η σύζευξη των αναλυτικών παραδόσεων, αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο θεωρητικό και μεθοδολογικό εργαλείο ανάλυσης κειμένων στο πλαίσιο της ΚΑΛ. Η ανάλυσή μας θα βασιστεί σε αυτό το ακριβώς το πρότυπο. Πιο συγκεκριμένα:

Αρχικά θα μελετήσουμε το λόγο, ως κοινωνική πρακτική (social practice). Τα κείμενα σύμφωνα με τον Fairclough (1992: 79), προσλαμβάνονται διαφορετικά σε διαφορετικά κοινωνικά περικείμενα (social contexts). Θα εξετάσουμε λοιπόν, το γενικότερο κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργείται ένα κείμενο αλλά και η ιδεολογική επιρροή που ασκεί το κείμενο στους αποδέκτες του, μέσω του τρόπου με τον οποίον κατασκευάζει την πραγματικότητα (Fairclough 2003: 21-28). Με αυτή την ανάλυση αναδεικνύεται ο τρόπος, με τον

οποίο άτομα ή κοινωνικές ομάδες με θέσεις εξουσίας σε κυρίαρχους θεσμούς (ΜΜΕ, εκπαίδευση, εκκλησία, πολιτική) προσπαθούν να ελέγχουν και να καθοδηγούν τις πεπιοθήσεις και τις πρακτικές των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων με λιγότερη εξουσία.

Στη συνέχεια θα μελετήσουμε το λόγο, ως κείμενο (text) με έμφαση στο λεξιλόγιο (vocabulary), τη γραμματική (grammar), τη συνοχή (cohesion) και την κειμενική δομή (text structure) (Fairclough 1992: 75).

Τέλος, θα μελετήσουμε το λόγο, ως διαλεκτική πρακτική (discursive practice). Σε αυτό το στάδιο, θα εξετάσουμε τις διαδικασίες παραγωγής (production), διανομής (distribution) και κατανάλωσης (consumption) των κειμένων από το ακροατήριο (Fairclough 1992:78).

3.8 Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο, αναφερθήκαμε κατάρχην στις βασικές αρχές της κριτικής ανάλυσης λόγου και του αντικειμένου που αυτή πραγματεύεται. Στη συνέχεια προσεγγίσαμε την έννοια του λόγου, υπό το πρίσμα της συγκεκριμένης ερευνητικής διαδικασίας και αναδείξαμε τον τρόπο με τον οποίο αυτός εμπλέκεται στην κοινωνική εξουσία. Τέλος περιγράψαμε τη μέθοδο την οποία πρόκειται να χρησιμοποιήσουμε για την κριτική ανάλυσή μας και η οποία συνδυάζει την ανάλυση κειμένου, κοινωνικής και διαλεκτικής πρακτικής.

Κεφάλαιο τέταρτο

4. Κριτική Ανάλυση του Απολογητικού Λόγου του Χοακίμ Γκάουκ στους Λιγκιάδες Ηπείρου (Μάρτιος 2014)

4.1 Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο, αφορά την κριτική ανάλυση του απολογητικού λόγου του προέδρου της Γερμανίας Χοακίμ Γκάουκ, για τα εγκλήματα του Β' ΠΠ, στην Ελλάδα. Η ανάλυσή μας θα βασιστεί στις τρεις διαστάσεις του Fairclough (1992), όπως τις παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Θα περιλάβει κατά σειρά την ανάλυση του περικειμένου, την κειμενική ανάλυση και την ανάλυση παραγωγής, διανομής, και κατανάλωσης του συγκεκριμένου λόγου.

4.2 Ο λόγος ως κοινωνική πρακτική - Ανάλυση περικειμένου

Η επίσημη επίσκεψη του Προέδρου της Γερμανίας στην Ελλάδα, στις 5 Μαρτίου 2014, έλαβε χώρα σε μια εξαιρετικά δύσκολη χρονική περίοδο, για τις σχέσεις των δύο κρατών. Η Ελλάδα βίωνε μια τεράστια οικονομική κρίση, η οποία είχε επηρεάσει σημαντικά την κοινωνική και πολιτική ζωή του τόπου.

4.2.1 Πολιτικές Συνθήκες

Προκειμένου να αποκτήσουμε πληρέστερη αντίληψη του περικειμένου κατά τη συγκεκριμένη επίσκεψη, είναι χρήσιμη μια σύντομη αναδρομή, στα σημαντικά γεγονότα τα οποία είχαν προηγηθεί. Γεγονότα, τα οποία είχαν θέσει την Ελλάδα σε ένα σπирάλ οικονομικής κατάρρευσης, φτωχοποίησης των πολιτών, κοινωνικών αυτοματισμών και πολιτικών εξελίξεων. Ταυτόχρονα, είχαν επηρεάσει σημαντικά τις σχέσεις της Ελλάδας με τη Γερμανία, η οποία στο συλλογικό υποσυνείδητο, την εποχή εκείνη, ταυτίζονταν εν πολλοίς με την Ευρώπη.

Αφετηρία στην σύντομη ανασκόπηση, είναι η 23η Απριλίου 2010, όταν από το ακριτικό Καστελόριζο, ο πρωθυπουργός της χώρας θα απευθύνει διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό. Μνημονεύοντας τα επίσημα οικονομικά στοιχεία του προηγούμενου έτους (2009), κάνει λόγο για ένα καράβι έτοιμο να βυθιστεί. Μιλά για το χαμένο σεβασμό φίλων και εταίρων και περιγράφει μια εθνική οικονομία, βορά στο έλεος των αγορών και των κερδοσκόπων. Ανακοινώνει την κοινή απόφαση των ηγετών της Ευρώπης, για ενεργοποίηση του Μηχανισμού Στήριξης της Ελλάδας, προκειμένου να εξασφαλιστούν συνθήκες προστασίας της Ελληνικής οικονομίας. Παρομοιάζει τα χρόνια που θα ακολουθήσουν ως μια Οδύσσεια, διαβεβαιώνοντας το λαό ότι, ο δρόμος για την Ιθάκη είναι γνωστός και τα νερά χαρτογραφημένα¹⁴. Την Ιθάκη θα τη συναντήσουμε σε ένα άλλο διάγγελμα, οκτώ χρόνια μετά (20 Αυγούστου 2018), καθώς από αυτό το νησί, ο τότε πρωθυπουργός της χώρας, θα ανακοινώσει, την έξοδο της Ελλάδας από τα μνημόνια.

Στην προσπάθειά της λοιπόν η Ελλάδα να αποφύγει τη στάση πληρωμών και να ανακτήσει την εμπιστοσύνη των αγορών, κατέφυγε στο Διεθνές Νομισματικό

¹⁴ Βλ.

https://www.youtube.com/watch?v=4pC_d1M82uQ&ab_channel=%CE%9F%CE%A0%CF%81%CF%89%CE%B8%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CF%8C%CF%82
όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

Ταμείο (ΔΝΤ), την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), θεσμοί οι οποίοι συγκρότησαν από κοινού ένα μηχανισμό στήριξης. Στις 3 Μαΐου 2010, η Ελλάδα αιτήθηκε επισήμως, 80 δισεκατομμύρια ευρώ από τις χώρες της Ευρωζώνης και 30 δισεκατομμύρια ευρώ, από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Την αίτηση συνόδευαν τρία συνημμένα μνημόνια:

- "Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής" (ΜΟΧΠ),
- "Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης" (ΤΜΣ) και
- "Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής" (ΣΠΟΠ).

Οι τρεις θεσμοί, θα συγκροτήσουν μια ομάδα εκπροσώπων, γνωστή ως Τρόικα, η οποία θα επιβλέπει την εφαρμογή των μνημονίων.

Τα οικονομικά μέτρα θα είναι δυσβάσταχτα και θα πυροδοτήσουν την έντονη λαϊκή αντίδραση. Οι μεγάλες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας θα είναι συχνές και πολλές φορές βίαιες, και διάφορα κινήματα θα έρθουν στο προσκήνιο (κίνημα «αγανακτισμένων», κίνημα «δεν πληρώνω», κίνημα επιστροφής στο εθνικό νόμισμα).

Το Σεπτέμβριο του 2011, στο περιθώριο του Eurogroup, ο Υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας, Βόλφγκανγκ Σόιμπλε, θα προτείνει την εθελοντική έξοδο της Ελλάδας από την Ευρωζώνη. Η λαϊκή δυσαρέσκεια μεγαλώνει. Η παρέλαση στη Θεσσαλονίκη για τον εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου ματαιώνεται και η πολιτική ηγεσία, προεξέχοντος του προέδρου της Δημοκρατίας, προπηλακίζεται.

Για την αντιμετώπιση της κρίσης, αποφασίζεται η λήψη περεταίρω μέτρων, τα οποία θα λάβουν τη μορφή ενός νέου μνημονίου. Σε συνέχεια πολιτικών ζυμώσεων στο εσωτερικό της χώρας, θα προκύψει νέα κυβέρνηση συνεργασίας, η οποία στις 12 Φεβρουαρίου 2012, θα φέρει προς κύρωση στη Βουλή, το δεύτερο

μνημόνιο.¹⁵ Θα λάβουν χώρα μεγάλες συγκεντρώσεις και κτήρια στο κέντρο της Αθήνας, θα πυρποληθούν.

Μετά την κύρωση του δεύτερου μνημονίου, η χώρα θα οδηγηθεί σε εκλογές, από τις οποίες θα προκύψει κυβέρνηση συνεργασίας κομμάτων, που είχαν ταχθεί υπέρ των δανειακών συμβάσεων. Στο πολιτικό προσκήνιο της χώρας θα εμφανιστούν κόμματα, τα οποία μέχρι τότε δεν υπήρχαν ή απολάμβαναν εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Η πολιτική προεκλογική αντιπαράθεση αφορούσε κυρίως το δίπολο, «μνημόνιο – αντιμνημόνιο».

Ταυτόχρονα γιγαντώνεται η δυσαρέσκεια απέναντι στη Γερμανία. Στη συνείδηση των Ελλήνων, η Γερμανία θεωρείται η χώρα η οποία, επί της ουσίας επιβάλλει τα μέτρα. Πληθαίνουν οι φωνές που μιλούν για Γερμανική Ευρώπη. Χαρακτηριστικοί είναι οι τίτλοι του Γερμανικού τύπου για την επίσκεψη της τότε καγκελαρίου Άγγελα Μέρκελ, στην Αθήνα, στις 9 Οκτωβρίου 2012. «Η Μέρκελ τολμά να πάει στην Ελλάδα», «Η Μέρκελ στο επίκεντρο της ευρωκρίσης», «Ταξίδι σε λάθος χρόνο», «Μεγάλες διαδηλώσεις κατά της Μέρκελ στην Αθήνα», «Υψηλές προσδοκίες από την επίσκεψη της Μέρκελ», «Η καγκελάρια στο προβληματικό παιδί της ΕΕ». Χαρακτηριστικά, η Welt στην ιστοσελίδα της σημειώνει: «Φόβος για το μίσος των Ελλήνων κατά της Μέρκελ»...«Την Τρίτη η καγκελάρια επισκέπτεται την Ελλάδα. Στόχος του ταξιδιού είναι να μετριάσει και την οργή των Ελλήνων έναντι της Γερμανίας. Ωστόσο εκφράζονται φόβοι για βίαια επεισόδια».¹⁶ Το δημοσίευμα των *The New York Times*, τιτλοφορείται «Εγκαρδιότητα από τους επίσημους, οργή από το λαό». Το πρωτοσέλιδο σχόλιο της FAZ αναφέρει: «Τέτοια υποδοχή δεν έχει ξαναγίνει στην καγκελάρια Μέρκελ, με στρατιωτικές τιμές και με σημαίες με τη

¹⁵ «Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας»

¹⁶ Βλ. <https://www.dw.com/el/%CE%B7-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BA%CE%B5%CE%BB-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7%CF%82/a-16290225> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

σβάστικα. Οι διαδηλώσεις κατά της επίσκεψης θα πρέπει να προβληματίσουν τους Ευρωπαίους. Αποδεικνύουν πόσο εύκολα η Ευρώπη μπορεί να επιστρέψει σε προκαταλήψεις, στερεότυπα και παλιά ανακλαστικά, εάν λείψει το λιπαντικό που κρατά τη μηχανή της ευρωπαϊκής ενοποίησης σε λειτουργία: η ευημερία για όλους».¹⁷

Στις συγκεντρώσεις θα κυριαρχήσει το σύνθημα: «Η Ευρώπη των λαών έναντι της Ευρώπης των μνημονίων», ταυτίζοντας την Καγκελάριο και κατ' επέκταση τη Γερμανία, με την Ευρώπη (κάνουν την εμφάνισή τους οι όροι: «Μερκελιστές - Γερμανώπη», οι οποίοι αρθρώνονται από επίσημα πολιτικά χείλη).¹⁸

Το επόμενο έτος, στις 18 Ιουλίου 2013, την Αθήνα θα επισκεφτεί ο Υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας, Βόλφγκανγκ Σόιμπλε. Στις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας τα αντιπολιτευόμενα κόμματα θα κατέλθουν με το σύνθημα «Μνημόνιο ή Δημοκρατία».¹⁹

Το 2014 ήταν ένα έτος ευρωεκλογών (διεξήχθησαν στις 25 Μαΐου 2014), αλλά και ευρύτερων προεκλογικών διεργασιών, καθώς η θητεία του τότε προέδρου της Δημοκρατίας πλησίαζε στο τέλος της, γεγονός το οποίο τελικά πυροδότησε πολιτικές εξελίξεις. Η συντριπτική πλειοψηφία των δημοσκοπήσεων εμφάνιζε ως πρώτο κόμμα, την αξιωματική αντιπολίτευση, ενώ στο σύνολό τους όλα τα «αντιμνημονιακά» κόμματα, τα οποία συντηρούσαν μια αντι-γερμανική ρητορική, εμφανίζονταν ενισχυμένα.²⁰ Αυτή η μεταβολή των πολιτικών συσχετισμών, η οποία καταγράφονταν στις δημοσκοπήσεις, τελικά στις ευρωεκλογές και αργότερα στις εθνικές εκλογές, επαληθεύτηκε.²¹ Σε αυτή την πολιτική συγκυρία, σχεδόν 3 μήνες

¹⁷ Βλ. <https://m.naftemporiki.gr/story/362532> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

¹⁸ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/16352/oloklirothike-i-episkepsi-merkel-stin-ellada/> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022

¹⁹ Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι ο τσάρος της Γερμανικής οικονομίας, ερωτηθείς για το θέμα του κατοχικού δανείου είπε ότι “εμείς οι Γερμανοί γνωρίζουμε ότι φέρουμε συνεχιζόμενη ευθύνη για τη μεγαλύτερη κρίση που πέρασε η ευρωπαϊκή ιστορία με την δικτατορία των Ναζί του Χίτλερ”. Τόνισε ότι “πρέπει να δούμε τι ακριβώς έγινε στην Ελλάδα και να επεξεργαστούμε αυτή την περίοδο. Όμως αυτό είναι εντελώς ξεχωριστό θέμα από αυτό των γερμανικών επανορθώσεων αυτό ρυθμίστηκε στη συμφωνία του Λονδίνου”. Βλ. <https://www.flash.gr/economy/1272035/to-minyma-tis-episkepsis-soimple-stin-athina-2> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

²⁰ Βλ. <https://www.eklogika.gr/gallops> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

²¹ Βλ. <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

πριν τη διεξαγωγή των ευρωεκλογών, πραγματοποιήθηκε η επίσκεψη του Γερμανού προέδρου.

4.2.2 Κοινωνικές και Οικονομικές Συνθήκες

Οι επιπτώσεις της κρίσης χρέους και των πολιτικών που εφαρμόστηκαν, στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο, ήταν εξαιρετικά σημαντικές. Σύμφωνα με εμπειριστατωμένη μελέτη της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, έως το τέλος του 2015, το ΑΕΠ είχε συρρικνωθεί κατά 26%, σε σύγκριση με το ΑΕΠ του 2008.²² Η συνολική ανεργία αυξήθηκε κατά 17,1 ποσοστιαίες μονάδες και η ανεργία των νέων αυξήθηκε σχεδόν στο 50%. Από μελέτη που δημοσιοποίησε στις 9 Ιουλίου 2015 ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)²³, προκύπτει ότι:

- Η Ελλάδα κατέχει το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας στον ΟΟΣΑ, δηλαδή 25,6% (Μάρτιος 2015).
- Τρεις στους/στις τέσσερις άνεργους/-ες, αναζητούν εργασία για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους.
- Ο μισός πληθυσμός των νέων ηλικίας 15-24 ετών είναι άνεργος, λόγω της οικονομικής κρίσης, ποσοστό τρεις φορές υψηλότερο από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ.
- Το 2014, το 27% των νέων ηλικίας 15-29 ετών, ούτε εργαζόταν ούτε φοιτούσε στην εκπαίδευση/κατάρτιση, γεγονός που εκλαμβάνεται ως μέτρο καταγραφής της οικονομικής και κοινωνικής απελπισίας της νέας γενιάς.

²² Βλ. <https://www.ebrd.com/lits-greek> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

²³ Βλ. <https://isotita.gr/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%B1%CF%83%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BF%CE%BF%CF%83%CE%B1-%CE%BA/> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

- Το διάστημα 2011-2012 η ονομαστική αξία του κατώτατου μισθού, μειώθηκε σε ποσοστό 22% για την ηλικιακή ομάδα εργαζομένων άνω των 25 ετών, ενώ για τα άτομα κάτω των 25 ετών, η μείωση ήταν της τάξης του 32%.

Η πίεση των εισοδημάτων και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, ιδιαίτερα στους νέους, είχαν και δημογραφικές συνέπειες. Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή²⁴, στην τετραετία 2010 – 2014, παρατηρείται υποχώρηση των γεννήσεων σε απόλυτους αριθμούς, αλλά και σε σχέση με τους θανάτους. Επίσης υποχωρεί ο δείκτης ολικής γονιμότητας, ενώ αυξάνεται η μετανάστευση νέων στο εξωτερικό. Αυτό θα φέρει στο προσκήνιο το λεγόμενο *brain drain*, φράση η οποία θα αποτελέσει σημείο αναφοράς στον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο.

Οι διαμορφωθείσες συνθήκες, θα επηρεάσουν και εν πολλοίς θα καθορίσουν τη στάση των Ελλήνων, απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στη Γερμανία. Σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει ο ημερήσιος και περιοδικός τύπος και τα ΜΜΕ. Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση της αρθρογραφίας για τη Γερμανία, από το 2001 έως το 2013, τριών εφημερίδων ευρείας κυκλοφορίας (Η Καθημερινή, Το Βήμα, Τα Νέα).²⁵ Πριν το 2010, τα άρθρα που αναφέρονταν στη Γερμανία, εντάσσονταν στις στήλες: «Διεθνής Οικονομία», «Κόσμος», «Διεθνή». Μετά το 2010 παρατηρείται μια σημαντική μετατόπιση. Πλέον η αρθρογραφία που αφορά τη Γερμανία, τοποθετείται στις στήλες που αφορούν την Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα, στις στήλες: «Οικονομία», «Ελλάδα», «Πολιτική», «Ελληνική Οικονομία». Μια ξένη χώρα, γίνεται εσωτερικό ζήτημα. Δημοσιεύονται αναλύσεις για τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στη Γερμανία, για την οικονομία της, τα κοινωνικά αντανάκλαστικά των πολιτών της, τις θέσεις της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δημοσιεύονται ακόμα και Γερμανικές δημοσκοπήσεις.

²⁴ Βλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή (2015), όπως ανακτήθηκε από: https://www.dianeosis.org/2016/05/greek_health_demographics/ στις 10 Ιαν 2022.

²⁵ Βλ. Αλεξιάννα Τσότσου (2021). Οικονομική κρίση και ελληνογερμανικές σχέσεις: Πώς άλλαξε η εικόνα της Γερμανίας στον ελληνικό τύπο μετά το 2010. Ανακτήθηκε από: https://comdeg.eu/el/master_essay/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA/ στις 10 Ιαν 2022.

Η ισχύς, η δημοσιονομική πειθαρχία και ο πρωταγωνιστικός ρόλος της Γερμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ως στερεότυπα για τη συγκεκριμένη χώρα), αποτελούν σταθερές στην αρθρογραφία, τόσο προ κρίσεως, όσο και μετά την κρίση. Όμως, το περιεχόμενο που τους αποδίδεται, μεταβάλλεται δραματικά. Ενώ αρχικά, αυτά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά, ερμηνεύονταν ως καταλύτες για την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τα ίδια ακριβώς χαρακτηριστικά ερμηνεύονται τώρα ως ηγεμονισμός, εθνοκεντρισμός και επιβολή των γερμανικών όρων. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα: «Εκεί όπου απέτυχε ο Χίτλερ, να κατακτήσει την Ευρώπη με στρατιωτικά μέσα, η σύγχρονη Γερμανία θα επιτύχει με μέσο τη δημοσιονομική πειθαρχία. Καλώς ήλθατε στο 4ο Ράιχ!» και στη συνέχεια: «Ο φόβος του 4ου Ράιχ, ενός γερμανικού ιμπερίου (Imperium) που θα επιβληθεί όχι με τις τεθωρακισμένες μεραρχίες αλλά με τα επιτόκια δανεισμού, είναι της μόδας στην Ευρώπη.» (Τα Νέα, 03.12.2011).

Μια άλλη στερεότυπη φράση, αυτή της «γερμανικής Ευρώπης», εμφανίζεται πολύ συχνά στις μεγαλύτερες ελληνικές εφημερίδες και κυρίως στα άρθρα γνώμης, ως επανάληψη ενός σταθερού προτύπου, το οποίο συμβάλλει στην εδραίωση της αναπαραγόμενης ιδεολογίας ως φυσικής και δεδομένης, για όλους τους αναγνώστες, με αποτέλεσμα αυτή να προωθείται πιο αποτελεσματικά, να παρουσιάζεται ως αυτονόητη και να επηρεάζει σε μεγαλύτερο βαθμό τον δέκτη του λόγου και συνεπώς το κοινωνικό περικείμενο (Τσότσου, 2021). Στερεοτυπικά επαναλαμβάνονται και οι φράσεις: «Οι Γερμανοί Ξανάρχονται» - «4ο Ράιχ», οι οποίες οικοδομούν τον συσχετισμό της σημερινής Γερμανίας με το τρίτο Ράιχ της ναζιστικής εποχής.

Όλοι αυτοί οι συσχετισμοί, επιδρούν καίρια στο συλλογικό υποσυνείδητο, καθώς ουσιαστικά απλοποιούν τη διαχείριση της τρέχουσας κρίσης και την κατανόηση των πολιτικών διεργασιών που επιτελούνται σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, δίνοντας εύκολες απαντήσεις.

Αποτέλεσμα λοιπόν της οικονομικής κρίσης, θα είναι η ανάπτυξη μιας έντονης «αντι-γερμανικής» κουλτούρας, η οποία αποτυπώνεται σε μια σειρά θεματικών

δημοσκοπήσεων, μέχρι και σήμερα. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με δημοσκόπηση που δημοσιεύτηκε στον τύπο το Φεβρουάριο του 2012:

«Το 79% της ελληνικής κοινής γνώμης πιστεύει σήμερα ότι ο ρόλος της Γερμανίας στην Ευρώπη είναι αρνητικός, γεγονός που θα έχει σταδιακά την επίπτωσή του στη διαμόρφωση έντονου αντιευρωπαϊκού κλίματος στην Ελλάδα, σε μια χώρα που μέχρι σήμερα διακατεχόταν από τον πιο ισχυρό φιλοευρωπαϊσμό απ' όλες τις χώρες της Γηραιάς Ηπείρου. Το 81% θεωρεί ότι με τη σημερινή πολιτική της η Γερμανία επιχειρεί να κυριαρχήσει οικονομικά στην Ευρώπη, ενώ το 77% πιστεύει ότι οι πολιτικές που ασκεί τείνουν στη συγκρότηση ενός ισχυρού και απολυταρχικού Δ' Ράιχ».²⁶

Σε ό,τι αφορά τη δημοτικότητα Γερμανίδας Καγκελαρίου, το 2013, το 87% είχε αρνητική γνώμη. Την ίδια περίοδο, οι αρνητικές γνώμες για τον Γερμανό Υπουργό Οικονομικών, έφταναν το 82%. Το 91% των Ελλήνων πολιτών πίστευε ότι τα συμφέροντα της Ελλάδας και της Γερμανίας στην Ευρώπη ήταν διαφορετικά και το 93% ήταν δυσαρεστημένο από τον τρόπο που η Γερμανία αντιμετώπιζε τα προβλήματα της Ευρωζώνης.²⁷

Ένα άλλο εξαιρετικά σημαντικό για την ανάλυσή μας εύρημα είναι ότι:

«.....συντριπτικά πλειοψηφικά ποσοστά εμφανίζονται στις απόψεις που θεωρούν ότι η Ελλάδα πρέπει να διεκδικήσει με όλους τους δυνατούς τρόπους τις πολεμικές αποζημιώσεις/ επανορθώσεις που οφείλει η Γερμανία από την περίοδο 1941 – 1944 (91%), ενώ ταυτόχρονα θα πρέπει να διεκδικήσει την αποπληρωμή του κατοχικού δανείου που είχαν επιβάλει οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής την ίδια περίοδο (87%)».²⁸

²⁶ Βλ. έρευνα της VPRC, όπως ανακτήθηκε από: <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/308364/poia-einai-i-gnomi-ton-ellinon-gia-ti-germania> στις 10 Ιαν 0222.

²⁷ Βλ. έρευνα της Public Issue, όπως ανακτήθηκε από: <https://www.mavris.gr/6721/public-opinion-and-greek-german-relations/> στις 10 Ιαν 2022.

²⁸ Βλ. έρευνα της VPRC, όπως ανακτήθηκε από: <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/308364/poia-einai-i-gnomi-ton-ellinon-gia-ti-germania> στις 10 Ιαν 2022.

Η παρατεταμένη κρίση χρέους και τα αποτελέσματα της ενεργοποίησης του μηχανισμού στήριξης, δημιούργησε σημαντικό ρήγμα και στη δημοφιλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με το Ευρωβάρόμετρο (2014), το 40% των Ελλήνων έχει αρνητική εικόνα για το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, και το 78% θεωρεί ότι η άποψή του δεν μετράει στην ΕΕ.²⁹

4.2.3 Γερμανικές Οφειλές³⁰

Η διεκδίκηση πολεμικών επανορθώσεων εκ μέρους της Ελλάδας, απέκτησε σημαντική δυναμική, με την πτώση του τείχους του Βερολίνου και την επανένωση της Γερμανίας. Η επανένωση σφραγίστηκε με την υπογραφή της «Συνθήκης για την τελική ρύθμιση όσον αφορά τη Γερμανία», στη Μόσχα, στις 12 Σεπτεμβρίου 1990.³¹ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός του ότι, το πρώτο θέμα που απασχόλησε την ώρα του πρωθυπουργού, όταν αυτή καθιερώθηκε στη Βουλή στις 11 Δεκεμβρίου 1990, ήταν το θέμα των Γερμανικών αποζημιώσεων.³²

Οι αξιώσεις της Ελλάδας, όπως αυτές αναγράφονται στην έκθεση της διακομματικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για τη διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών, αφορούν:

- α. Πολεμικές αποζημιώσεις για τις υλικές καταστροφές και διαρπαγές.

²⁹ Βλέπε στοιχεία που ανακτήθηκαν από: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2015/parlemeter-2014/national-factsheets/el-el-national-factsheets-parlemeter-2014.pdf> στις 10 Ιαν 2022.

³⁰ Το σύντομο ιστορικό για τη διεκδίκηση των γερμανικών αποζημιώσεων, βασίζεται στη σχετική αρθρογραφία του διαδικτυακού τόπου της Ναυτεμπορικής. Βλ. σχετικά, <https://m.naftemporiki.gr/tag/393> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

³¹ Η Συνθήκη για την τελική ρύθμιση όσον αφορά τη Γερμανία, γνωστή και ως Συνθήκη δύο συν τέσσερεις, είναι η συνθήκη μεταξύ της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας και των τεσσάρων συμμαχικών δυνάμεων που κατέλαβαν τη Γερμανία κατά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη, δηλαδή των Ηνωμένων Πολιτειών, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Γαλλίας και της Σοβιετικής Ένωσης.

³² Βλ. <https://esdodge.gr/germanikes-ofeiles-ti-ypostirizan-to-1990-sti-vouli/> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

β. Πολεμικές επανορθώσεις των θυμάτων και των συγγενών των θυμάτων.

γ. Αποπληρωμή του κατοχικού δανείου (το οποίο συνήφθη υποχρεωτικώς μεταξύ της κατοχικής Ελληνικής κυβέρνησης και της Γερμανίας, προς συντήρηση των στρατευμάτων κατοχής).

δ. Επιστροφή των κλεμμένων αρχαιολογικών θησαυρών και εκκλησιαστικών κειμηλίων.

Στις 22 Ιανουαρίου 1996, θα ιδρυθεί το Εθνικό Συμβούλιο διεκδίκησης των οφειλών της Γερμανίας προς την Ελλάδα. Με σύνθημα «Ανυποχώρητος αγώνας για μνήμη και δικαιοσύνη, δικαιοσύνη και αποζημίωση», θα ξεκινήσει μια πορεία δράσης στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Στόχος, η κινητοποίηση των Ελλήνων πολιτών αλλά και της συντεταγμένης πολιτείας, για τη διεκδίκηση πολεμικών αποζημιώσεων. Σε αυτή την προσπάθεια θα συμπαρασταθεί πλήθος ενώσεων, ομοσπονδιών, συνδέσμων και συλλόγων, οι οποίοι θα εκδώσουν δεκάδες ψηφίσματα για την διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών. Η συντριπτική πλειοψηφία των ψηφισμάτων, σύμφωνα με δελτίο του εν λόγω Εθνικού Συμβουλίου, θα εκδοθούν από το καλοκαίρι του 2010 μέχρι το τέλος του 2013.³³

Στις 13 Ιανουαρίου του 2011, κατατέθηκε επίσημο αίτημα της Ελλάδος στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, προκειμένου να παρέμβει στη δίκη μεταξύ Γερμανίας και Ιταλίας. Η δίκη αφορούσε την καταβολή αποζημιώσεων σε θύματα των ναζιστικών θηριωδιών στο Δίστομο. Τότε ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών θα δηλώσει επίσημα, ότι το ζήτημα της διεκδίκησης των γερμανικών αποζημιώσεων παραμένει ανοιχτό.

Στις 10 Σεπτεμβρίου του 2012, με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης, θα συγκροτηθεί στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους (ΓΛΚ), ομάδα εργασίας, η οποία θα κληθεί να ερευνήσει τα υπάρχοντα αρχεία σχετικά με τις γερμανικές

³³ Βλ. https://esdoge.gr/wp-content/uploads/2021/10/katalogos_ekdothenton_omofononps_ifismaton_gia_ti_diekdikisi_ton_germanikon_ofeilon_apo_oloy_s toys_nomimoy_s foreis_stin_ellada.pdf όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

αποζημιώσεις και να παραδώσει το σχετικό πόρισμα, μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Το πόρισμα παραδόθηκε τελικά στις 8 Μαρτίου του 2013. Αφορούσε τη συλλογή, κωδικοποίηση καταγραφή στοιχείων και τη σύνταξη έκθεσης, η οποία χαρακτηρίστηκε απόρρητη κι ως τέτοια παραδόθηκε στο υπουργείο Εξωτερικών.

Το Φεβρουάριο του 2014, ομάδα εργασίας του νομικού συμβουλίου του κράτους, υπέβαλε πόρισμα σχετικό με τη νομική διεκδίκηση γερμανικών αποζημιώσεων, προς το υπουργείο Εξωτερικών. Το Υπουργείο, κρίνοντας ότι το πόρισμα χρίζει συμπλήρωσης, το παρέπεμψε στην ολομέλεια του νομικού συμβουλίου, αναμένοντας επίσημη τοποθέτηση, καθώς το Σύνταγμα δεν αναγνωρίζει θεσμικό ρόλο σε ομάδα εργασίας. Δύο μήνες αργότερα, θα συγκροτηθεί στο Ελληνικό Κοινοβούλιο η διακομματική επιτροπή για τις Γερμανικές αποζημιώσεις. Κατά τη διάρκεια της τριετίας 2011 – 2014 (άρα και κατά την επίσκεψη του Γερμανού προέδρου), το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων θα είναι πολύ ψηλά στην πολιτική ατζέντα, τόσο της συμπολίτευσης, όσο και της αντιπολίτευσης. Κανείς δεν θα το συσχετίσει επίσημα, με το χρέος της Ελλάδας προς τους πιστωτές της. Βεβαίως, πλούσια αρθρογραφία, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό και κυρίως στη Γερμανία, θα αφήνει σαφή υπονοούμενα περί τούτου. Άρθρα γνώμης στην Ελλάδα θα υποστηρίζουν ότι οι οφειλές της Γερμανίας υπερκαλύπτουν το Ελληνικό χρέος. Στο γερμανικό τύπο, θα αποδοκιμάζεται έντονα η ελληνική διεκδίκηση, ως προσπάθεια συμψηφισμού και θα αναφέρεται η πάγια θέση της γερμανικής κυβέρνησης ότι το θέμα των αποζημιώσεων, συνεπεία της Συνθήκης για την τελική ρύθμιση του 1990, θεωρείται πολιτικά και νομικά λήξαν.

4.3 Κειμενική ανάλυση³⁴

Έχοντας ολοκληρώσει την ανάλυση του περικειμένου, εστιάζοντας κυρίως στα γεγονότα τα οποία σχετίζονται έμμεσα ή άμεσα με τον απολογητικό λόγο του

³⁴ Το κείμενο προκύπτει από την αποδελτίωση της σχετικής αρθρογραφίας, στον ελληνικό και γερμανικό ηλεκτρονικό τύπο. Οι πηγές περιλαμβάνονται στη Βιβλιογραφία της παρούσης εργασίας.

Γερμανού προέδρου, θα προχωρήσουμε στην κειμενική ανάλυση, με έμφαση στο λεξιλόγιο, τη γραμματική, τη συνοχή και τη δομή του λόγου.

Κείμενο ομιλίας:

«Γεννήθηκαν ως παιδιά ανθρώπων, καταβροχθίστηκαν από τη φωτιά».

«Ήταν όλοι άδολοι, ήταν όλοι ανυπεράσπιστοι».

«Επιθυμώ να αρθρώσω, αυτό που δράστες, αλλά και πολιτικά υπεύθυνοι τόσων πολλών χρόνων στη μεταπολεμική περίοδο δεν ήθελαν, ή δεν μπόρεσαν να προφέρουν, ότι δηλαδή τα όσα συνέβησαν εδώ ήταν κτηνώδης αδικία και με αίσθημα ντροπής και πόνου, ζητώ από τις οικογένειες των δολοφονηθέντων συγγνώμη».

«Σε τόπους, όπως αυτόν εδώ, νιώθω μια βαθιά αναστάτωση και μια διττή ντροπή, ντροπή γιατί άνθρωποι που μεγάλωσαν μέσα στον γερμανικό Πολιτισμό, μετατράπηκαν σε δολοφόνους».

«Ντρέπομαι και για το γεγονός ότι η δημοκρατική Γερμανία, από την περίοδο που βήμα-βήμα άρχισε να επεξεργάζεται το παρελθόν της με κριτικό πνεύμα, έμαθε τόσο λίγα και διδάχτηκε από την ενοχή της, αναφορικά με τους Έλληνες».

«Θα ευχόμουν τόσο πολύ εάν κάποιος που έδινε τότε εντολές, ή υπάκουε σε εντολές, είχε πει προ πολλού «ζητώ συγγνώμη» ή «μετανοώ» ή «λυπούμαι βαθύτατα για το γεγονός ότι υπάκουσα σε εγκληματικές εντολές». Είναι αυτές οι φράσεις, που δεν έχουν ειπωθεί, είναι αυτή η ελλιπής γνώση, που θεμελιώνουν μια δεύτερη ενοχή, αφού αποκλείουν τα θύματα από τη μνήμη».

Ο Γιοαχίμ Γκάουκ τόνισε πως οι νεότερες γενιές των Γερμανών δεν φέρουν ευθύνη για όσα έκαναν οι Ναζί.

«Είναι ιδιαίτερα σημαντικό και με συγκινεί βαθύτατα κ. Πρόεδρε της Δημοκρατίας, ότι με συνοδέψατε εδώ. Σήμερα σάς είμαι βαθύτατα υπόχρεος. Το γεγονός ότι μπορούμε να αντιμετωπίσουμε από κοινού το

παρελθόν, αποτελεί για μένα ένα από τα μεγάλα πράγματα, που απορρέουν από τη συμφιλίωση. Δείξατε, κ. Πρόεδρε, ότι η συμφιλίωση είναι δυνατή ακόμη και όταν η λύπη είναι βαθιά, γι αυτό τρέφουμε αίσθημα σεβασμού στο πρόσωπό σας. Γι' αυτήν τη συμφιλίωση, κ. Πρόεδρε, δεσμευτήκατε εσείς προσωπικά ουσιαστικά, είστε εσείς αυτή η συμφιλίωση».

«Όταν αναπολούμε τις αναμνήσεις μας, δεν είναι επειδή είμαστε κολλημένοι στο παρελθόν. Ούτε επειδή είμαστε κάτω από τα δεσμά του».

«Ας μην ξεχνάμε ποτέ ότι με τις επιλογές μας διακρίνουμε το καλό από το κακό, και μέσω αυτού προστατεύεται και εκτιμάται η ειρήνη. Να μπορούν όλοι οι άνθρωποι να διατηρούν την αξιοπρέπεια και τα δικαιώματά τους, να σέβονται και να αναζητούν την αλήθεια. Να σέβεστε και να αναζητάτε την αλήθεια. Είναι αδελφή της συμφιλίωσης».

Πριν αναχωρήσει από τους Λιγκιάδες, ο κ. Γκάουκ έγραψε στο βιβλίο των επισκεπτών: «Υποκλίνομαι στα θύματα του τερατώδους εγκλήματος. Σεβαστείτε και προστατέψτε την ανθρώπινη ζωή και τα δικαιώματα».

Ο απολογητικός λόγος του Γερμανού προέδρου, ουσιαστικά ξεκίνησε στο προεδρικό μέγαρο, τη προηγούμενη της επίσκεψής του στο χωριό Λιγκιάδες. Εκεί, ο Έλληνας πρόεδρος, κατά τη διάρκεια των κοινών τους δηλώσεων, έθεσε ευθέως στον Γερμανό ομολόγό του, το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων και του κατοχικού δανείου. «Δεν παραιτηθήκαμε ποτέ από τις διεκδικήσεις και για τις αποζημιώσεις και για το κατοχικό δάνειο. Απαιτείται άμεση λύση του προβλήματος με ταχύτατη έναρξη των συνομιλιών» είπε ο Κάρλος Παπούλιας. Ο Γερμανός πρόεδρος δήλωσε καταρχήν αναρμόδιος να εμπλακεί σε μια τέτοια συζήτηση, και συμπλήρωσε: «Όπως καταλαβαίνετε, δεν μπορώ να πάρω θέση διαφορετική από αυτή που έχει η γερμανική κυβέρνηση και το μόνο που μπορώ να κάνω είναι να βρω τα κατάλληλα λόγια, για να αναγνωρίσω την ευθύνη των γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων έναντι της Ελλάδας».

Στη δήλωσή του αυτή, επικαλούμενος τη λογική, «...όπως καταλαβαίνετε...», ξεκαθαρίζει ότι δεν πρέπει να αναμένει κανείς κάτι διαφορετικό, από την ήδη γνωστή θέση της Γερμανίας σχετικά με το θέμα. Σπεύδει να εξαιρέσει την επανόρθωση από την πολιτική απολογία, στην οποία πρόκειται να προβεί ως επίσημος εκπρόσωπος της χώρας του. Επίσης οριοθετεί τις δυνατότητές του, για μια ουσιαστική απολογία, μόνο σε λεκτικό επίπεδο «...το μόνο που μπορώ να κάνω είναι να βρω τα κατάλληλα λόγια...». Τέλος θέτει το στόχο της απολογίας, που είναι η αναγνώριση ευθύνης, όχι της Γερμανίας, αλλά συγκεκριμένων γερμανικών στρατευμάτων που υπήρξαν και έδρασαν συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Γερμανός πρόεδρος δεν θα αναφερθεί ξανά στον απολογητικό του λόγο, στη λέξη «ευθύνη», παρά μόνο για να τονίσει ότι πως οι νεότερες γενιές των Γερμανών δεν φέρουν ευθύνη για όσα έκαναν οι Ναζί. Δεν θα αναφέρει επίσης τη λέξη Ελλάδα.

Την επόμενη (και τελευταία) μέρα της επίσημης επίσκεψής του, θα μεταβεί στο χωριό Λιγκιάδες της Ηπείρου, συνοδευόμενος από τον Έλληνα πρόεδρο. Εκεί, μπροστά στο μνημείο των εν ψυχρώ δολοφονηθέντων κατοίκων του χωριού, από τα Γερμανικά στρατεύματα, θα εκφέρει τον απολογητικό του λόγο. Κεντρικοί άξονες της ομιλίας του είναι οι λέξεις «ντροπή», «συγγνώμη», «συμφιλίωση», γύρω από τις οποίες δομείται ο λόγος.

Μιλά σε α' πρόσωπο, γεγονός το οποίο τον βοηθά να εκφραστεί με παρρησία για το έγκλημα στο μαρτυρικό χωριό.

Στο λόγο του κυριαρχεί η επίκληση στο ήθος του πομπού (επανάληψη της λέξης «ντροπή» σε α' πρόσωπο), αλλά και η επίκληση στο συναίσθημα «...με αίσθημα πόνου... νιώθω μια βαθιά αναστάτωση...». Αυτά (τα συναισθήματα), είναι που του δημιουργούν την ανάγκη, να ζητήσει συγγνώμη.

Σκοπός του είναι η «συγγνώμη» να μην χαθεί στα συμφραζόμενα, αλλά να ακουστεί. Γι' αυτό το λόγο την επαναλαμβάνει, χρησιμοποιώντας μάλιστα emphatic διαζεύξεις «...«ζητώ συγγνώμη» ή «μετανοώ» ή «λυπούμαι βαθύτατα»...». Αναφέρεται με αποστροφή στα όσα συνέβησαν στο χωριό «...κτηνώδης αδικία... τερατώδες έγκλημα...παιδιά καταβροχθίστηκαν από τη φωτιά» και ζητά απερίφραστα συγγνώμη. Η συγγνώμη του, έχει ως σημείο αναφοράς τα θύματα του

χωριού και απευθύνεται συγκεκριμένα στις οικογένειες των δολοφονηθέντων, χωρίς να διευρύνεται περαιτέρω.

Ο πρόεδρος Γκάουκ, στην ομιλία του, αποφεύγει να κατονομάσει ενόχους και πράξεις. Έτσι ο λόγος του περιέχει πολλές βεβιασμένες γενικεύσεις και συνεκδοχές «...οι δράστες...οι πολιτικά υπεύθυνοι...κάποιοι...τα όσα συνέβησαν...».

Η ντροπή η οποία νιώθει (επαναλαμβάνει τέσσερις φορές τη λέξη), δηλώνει ότι είναι διττή. Κατ' αρχήν ντρέπεται για το γεγονός του ότι «...άνθρωποι που μεγάλωσαν μέσα στον γερμανικό Πολιτισμό, μετατράπηκαν σε δολοφόνους». Βλέπουμε ότι χρησιμοποιώντας βεβιασμένη γενίκευση (άνθρωποι) και παθητική φωνή (μετατράπηκαν), αποφεύγει να ασχοληθεί με το ποιος συγκεκριμένα εγκλημάτησε και ποιος είναι ο υπεύθυνος αυτής της μετατροπής. Αντιθέτως διαχωρίζει τη χώρα από τους δολοφόνους, χρησιμοποιώντας εντέχνως στο λόγο του, το αντιθετικό δίπολο (γερμανικός πολιτισμός – δολοφόνοι).

Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η αναφορά στο γερμανικό πολιτισμό, χρησιμοποιείται ως γέφυρα και μέσο συμφιλίωσης των δύο λαών, καθώς παραπέμπει ευθέως στον ελληνικό πολιτισμό. Αποκαλυπτική είναι η ομιλία του μια μέρα νωρίτερα, από το βράχο της Ακρόπολης. Εκεί θα αναφερθεί ευθέως στους Γερμανούς κλασικούς και τη σύνδεση με την αρχαία Ελλάδα:

«.....Εδώ στην πηγή της δημοκρατίας, εδώ στο λίκνο της Καλοκαγαθίας, το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες της καλοσύνης και της ομορφιάς που είχε τόσο καθοριστική επίδραση στους Γερμανούς κλασικούς.....Κανένας Ευρωπαίος δεν τελειώνει σχολείο χωρίς τον Πυθαγόρα, κανένας μαθητής δεν αποφοιτά από τις ανθρωπιστικές επιστήμες χωρίς κάποια γνώση του Πλάτωνα, του Σωκράτη και του Σοφοκλή. Καμία γερμανική λογοτεχνία, καμία γερμανική ποίηση δεν υπάρχει χωρίς την κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας..... Τι θα ήταν η αρχιτεκτονική μας χωρίς τα ελληνικά της στοιχεία; Αρκεί να κοιτάξετε το δωρικούς κίονες και την ασίδα της Πύλης του Βρανδεμβούργου στην καρδιά του Βερολίνου - όλα εμπνευσμένα από την Ακρόπολη».³⁵

Ο δεύτερος λόγος ντροπής, αφορά το γεγονός του ότι η χώρα του «*η δημοκρατική Γερμανία*», επεξεργαζόμενη το παρελθόν της, έμαθε τόσα λίγα για τους Έλληνες. Εκφράζει τον ευσεβή πόθο κάποιος να είχε στο παρελθόν ζητήσει συγγνώμη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός του ότι θα περίμενε μια συγγνώμη από κάποιον όχι για τα εγκλήματα, αλλά γιατί «...έδινε τότε εντολές, ή υπάκουε σε εντολές...σε εγκληματικές εντολές».

Οι δύο αυτοί λόγοι ντροπής ορίζουν και τις δύο ενοχές που ο Γερμανός πρόεδρος εντοπίζει και αναφέρει στην ομιλία του, τοποθετώντας τις αμφότερες στο παρελθόν, σε μια άλλη Γερμανία και σε κάποιους ανθρώπους. Σπεύδει δε στη συνέχεια, να τονίσει ότι «*οι νεότερες γενιές των Γερμανών δεν φέρουν ευθύνη για όσα έκαναν οι Ναζί*». (μετωνυμία).

Το τελευταίο μέρος του απολογητικού λόγου, αφιερώνεται στη συμφιλίωση, λέξη η οποία επαναλαμβάνεται τέσσερις φορές. Σε αυτό το σημείο, ο πρόεδρος Γκάουκ, βάζει στο κάδρο (framing) τον Έλληνα πρόεδρο. Με έμφαση και υπερβολή στο λόγο του, επικαλούμενος συχνά το συναίσθημα, εκφράζεται με σεβασμό και παρρησία στο πρόσωπό του. Χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα τη συνύπαρξή τους στο χώρο, αναγνωρίζει στο πρόσωπο του κ. Παπούλια, την ίδια τη συμφιλίωση (προσωποποίηση). Σε αυτό το κομμάτι του λόγου εντοπίζουμε την αρχή της αναφοράς (Petitio principii) ή αλλιώς πλάνη του τεκμηρίου. (Από τη συμφιλίωση απορρέει η κοινή παρουσία, άρα η συμφιλίωση προϋπάρχει. Ταυτόχρονα, λόγω της κοινής παρουσίας επιτυγχάνεται η συμφιλίωση).

Η ομιλία του θα κλείσει με την προτροπή προς το ακροατήριο, να αναζητά την αλήθεια (συμβουλευτικός λόγος). Κάνοντας αναφορά στην ειρήνη, την αξιοπρέπεια, το σεβασμό και τα ανθρώπινα δικαιώματα (επίκληση στο ήθος), υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της αλήθειας, την οποία συνδέει εμφaticά με τη συμφιλίωση «...είναι αδελφή της συμφιλίωσης».

Ο προφορικός λόγος του Γερμανού προέδρου είναι σίγουρα απολογητικός (χαρακτηριστική η επανάληψη των λέξεων «ντροπή» και «συγγνώμη»). Είναι επίσης ενωτικός, καθώς επικεντρώνεται στη συμφιλίωση των δύο λαών. Είναι επιδεικτικός λόγος, καθώς δημοσίως ψέγει ανθρώπους και γεγονότα. Είναι απλός και

κατανοητός από το ευρύ κοινό. Είναι σαφώς αντιθετικός, καθώς οι αντιθέσεις βρίσκονται στον πυρήνα της επιχειρηματολογίας του ότι, η ευθύνη αφορά κάτι παρελθοντικό που δεν υπάρχει τώρα (κάποιοι στο παρελθόν – νέες γενιές, γερμανικός πολιτισμός – δολοφόνοι). Τέλος, ο λόγος του είναι στοχευμένος, καθώς εμπλέκει στο συλλογισμό του συγκεκριμένα ζητήματα, αποφεύγοντας να αναφερθεί σε άλλα, εξίσου σχετικά, όπως η ευθύνη της χώρας του, και η επανόρθωση της αδικίας.

4.4 Ο λόγος ως διαλεκτική πρακτική (discursive practice)

Μετά την ανάλυση του περικειμένου και την κειμενική ανάλυση, θα εξετάσουμε τις διαδικασίες παραγωγής (production), διανομής (distribution) και κατανάλωσης (consumption) του συγκεκριμένου λόγου, από το ακροατήριο.

4.4.1 Παραγωγή του Λόγου

Θα ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας από το πρόσωπο το οποίο εκφώνησε την ομιλία, ως το κεντρικό πρόσωπο παραγωγής του λόγου (όχι όμως το μοναδικό). Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε σε ορισμένα σημαντικά βιογραφικά στοιχεία του Γερμανού προέδρου.

Ο Χοακίμ Γκάουκ, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Ανατολική Γερμανία. Αφού περάτωσε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, σπούδασε θεολογία, και υπηρέτησε ως πάστορας, για 25 έτη (1965 – 1990), την Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία. Ανέπτυξε έντονη ακτιβιστική δράση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το 1997 του απονεμήθηκε το βραβείο «**Hannah Arendt Prize for Political Thought**», για τους αγώνες του ενάντια στον ολοκληρωτισμό. Ήταν ένας από τους πολιτικούς που το 2008 συνυπέγραψαν τη Διακήρυξη της Πράγας για την Ευρωπαϊκή Συνείδηση και

τον Κομμουνισμό, και τη Διακήρυξη για τα εγκλήματα του κομμουνισμού. Στη συγκεκριμένη διακήρυξη περιλαμβάνονταν πρόταση (η οποία υιοθετήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τον Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη), για τη θεσμοθέτηση Ευρωπαϊκής Ημέρας Μνήμης για τα Θύματα του Σταλινισμού και του Ναζισμού (γνωστή ως Black Ribbon Day). Το 2012 εξελέγη πρόεδρος της Γερμανίας.

Από τους πρώτους μήνες της θητείας του θα ξεκινήσει μια σειρά επίσημων επισκέψεων σε Ευρωπαϊκές χώρες, για να καταδικάσει τα ειδεχθή εγκλήματα που διέπραξαν οι Γερμανοί κατά το Β΄ΠΠ, και να ζητήσει συγγνώμη. Πρώτος σταθμός η Τσεχική πόλη Λεντίσε στις 12 Οκτωβρίου 2012. Θα ακολουθήσει η πόλη Σάντα Άννα ντι Στατσέμα στην Ιταλία στις 24 Μαρτίου 2013 και η Οντούρ της Γαλλίας στις 4 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους.

Ο Χοακίμ Γκάουκ με την ιδιότητα του προέδρου, κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψης στην Ελλάδα στις 6 Μαρτίου 2014, θα παραστεί σε εκδήλωση μνήμης για τα θύματα της Γερμανικής θηριωδίας στους Λιγκιάδες Ηπείρου. Οικοδεσπότης και παρών στην εκδήλωση, ήταν ο πρόεδρος Δημοκρατίας της Ελλάδας. Η παραγωγή του λόγου λοιπόν, δεν είναι ιδιωτική, αλλά αφορά το πολιτικό πρόσωπο που εκπροσωπεί τη Γερμανία, φέροντας το ύπατο αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας.

Ως τόπος, επελέγη το χωριό των Λιγκιάδων. Με αυτό τον τρόπο, η παραγωγή του Λόγου οριοθετείται στο χώρο. Παράγεται λόγος ο οποίος αναφέρεται στις φρικαλεότητες των Γερμανών, σε συγκεκριμένο τόπο και για συγκεκριμένα θύματα, τα ονόματα των οποίων αναγιγνώσκονται κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης. Αναφερόμενος σε αυτά «...τα άδολα και ανυπεράσπιστα θύματα...», θα ξεκινήσει τον απολογητικό του λόγο.

Ο λόγος δεν είναι μονοσήμαντος. Κατ' αρχήν εμπεριέχει ομιλία, αφού οι δηλώσεις είναι προφορικές. Περιέχει κείμενο, το οποίο αναγιγνώσκεται από βήματος. Περιέχει εικόνα, (βίντεο και φωτογραφία), αφού οι δηλώσεις έγιναν μπροστά σε κάμερες και φωτογραφικούς φακούς, και το προϊόν διανεμήθηκε σε τηλεοπτικά μέσα, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στον ημερήσιο και περιοδικό

τύπο. Επίσης ο συγκεκριμένος λόγος εμπεριέχει παράσταση και πλήθος συμβολισμών, αφού εκφέρεται με συγκεκριμένο τελετουργικό (προσκλητήριο των θυμάτων, ενός λεπτού σιγή, κατάθεση στεφάνου με τα χρώματα της γερμανικής σημαίας στη μνήμη των θυμάτων, ομιλία, εναγκαλισμός των δύο προέδρων). Δεν υπάρχουν στρατιωτικά αγήματα κατά τη διάρκεια της τελετής. Η ημερομηνία παραγωγής του λόγου, δεν έχει κάποιο επετειακό χαρακτήρα.

4.4.2 Διανομή του Λόγου

Σε ό,τι αφορά τη διανομή, η γερμανική προεδρία επιλέγει να εκφέρει τον απολογητικό λόγο στην Ελλάδα, με αφορμή την επίσημη επίσκεψη. Ενώ αυτή (η επίσκεψη) διήρκησε δύο ημέρες, κατά τις οποίες ο πρόεδρος Γκάουκ επισκέφθηκε πολλούς δημόσιους χώρους με έντονο συμβολικό φορτίο, (προεδρικό μέγαρο, Ακρόπολη, μνημείο Αγνώστου Στρατιώτη), επέλεξε ως τόπο για τις σχετικές δηλώσεις, το μαρτυρικό χωριό των Λιγκιάδων, και την Εβραϊκή Συναγωγή των Ιωαννίνων (τόπος διανομής του Λόγου). Επιλέγει επίσης, οι συγκεκριμένες δηλώσεις να γίνουν την τελευταία μέρα της επίσκεψης, προ της αναχώρησής του (χρόνος διανομής του Λόγου).

Το γεγονός καλύπτεται δημοσιογραφικά με εικόνα και ήχο. Για αυτό το σκοπό, υπάρχει δημοσιογραφική ομάδα κάλυψης και από τη Γερμανία. Το τηλεοπτικό προϊόν, όπως προκύπτει από την έρευνά μας στο διαδίκτυο, είναι συγκεκριμένο, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στη Γερμανία (τα μέσα στα οποία κατορθώσαμε να βρούμε στιγμιότυπα των δηλώσεων, αναπαράγουν τα ίδια πλάνα και τα ίδια αποσπάσματα ομιλίας). Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο της ομιλίας, αυτό είναι μεταφρασμένο και εντός εισαγωγικών δημοσιευμένο, σε ελληνικούς ειδησεογραφικούς ιστότοπους. Το πλείστο των μεταφρασμένων δηλώσεων, είναι όμοιο. Από δημοσίευμα σε δημοσίευμα, συναντάμε ενδεχομένως μια επιπλέον ή μια λιγότερη φράση της ομιλίας του, γεγονός το οποίο δημιουργεί επιφυλάξεις στο κατά πόσο έχει δημοσιευτεί το πλήρες κείμενο. Το ίδιο ισχύει και στους γερμανικούς

ιστότοπους, οι οποίοι δημοσιεύουν το ανάλογο ρεπορτάζ. Η γερμανική προεδρία της Δημοκρατίας, στην επίσημη ιστοσελίδα της φιλοξενεί άρθρο για την επίσκεψη του προέδρου στην Ελλάδα, στο οποίο περιλαμβάνεται το πρόγραμμά του, αλλά δεν αναφέρεται καθόλου στον απολογητικό λόγο του προέδρου. Αναφέρει μόνο επιγραμματικά την κατάθεση στεφάνου και την πραγματοποίηση ομιλίας, στο πλαίσιο του γενικού προγράμματος, το οποίο ακολούθησε ο πρόεδρος, κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψης.³⁶

Τέλος, από την έρευνά μας δεν προκύπτει επίσημη διανομή της ομιλίας στην Ελληνική ή Γερμανική γλώσσα, πριν ή μετά την εκδήλωση, γεγονός το οποίο θα εξασφάλιζε την χωρίς επιφύλαξη πληρότητα του κειμένου.

4.4.3 Κατανάλωση του Λόγου

Η ανάλυσή μας σε σχέση με την κατανάλωση του λόγου, έχει ως σημείο αναφοράς, το σχεδιασμό του ακροατηρίου (audience design). Κατ' αρχήν, υπάρχει το «ζωντανό» ακροατήριο, το οποίο παρίσταται και καταναλώνει άμεσα το λόγο, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και μέρος αυτού, λόγω του συμβολικού του φορτίου. Πιο συγκεκριμένα, αποδέκτης και καταναλωτής του λόγου, είναι η πολιτειακή αρχή της χώρας, την οποία εκπροσωπεί ο πρόεδρος της Δημοκρατίας, δια της παρουσίας του. Μάλιστα τμήμα του λόγου απευθύνεται προσωπικά σε αυτόν, τόσο λεκτικά «...είστε η ίδια η συμφιλίωση...», όσο και έργω, με τον σφιχτό, βουβό εναγκαλισμό των δύο προέδρων. Με αυτόν τον τρόπο, ο Έλληνας πρόεδρος, ταυτόχρονα παράγει το λόγο, γεγονός το οποίο αναδεικνύει τη διαλεκτική σχέση παραγωγής και κατανάλωσης. Η απουσία αρχηγών κομμάτων και κυβερνητικών αξιωματούχων, υπογραμμίζει την επιλογή για διαχωρισμό της πολιτειακής από την πολιτική αρχή, και την απομάκρυνση κάθε ιδεολογικού πρόσχημου από το ακροατήριο.

³⁶ Βλ. <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/EN/Joachim-Gauck/2014/140304-State-visit-Greece.html> όπως ανακτήθηκε στις 02 Ιαν 2022.

Παρόντες είναι οι εκπρόσωποι των τοπικών αρχών, γεγονός το οποίο δίνει έμφαση στην επιλογή να συνδεθεί ο απολογητικός λόγος με τον συγκεκριμένο τόπο. Παρόντες επίσης είναι οι εκπρόσωποι του Εθνικού Συμβουλίου Διεκδίκησης των Οφειλών της Γερμανίας προς την Ελλάδα. Αυτοί θα καταναλώσουν το λόγο (ακούν και βλέπουν το Γερμανό πρόεδρο να ζητά συγγνώμη), όντας ταυτόχρονα μέρος αυτού. Έχοντας αναρτήσει πανό με το σύνθημα «ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ – ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ», θέτουν μια σημαντική διάσταση της απολογίας, την οποία ο απολογούμενος δεν θέτει στην ομιλία του. Αυτό είναι επιθυμητό στην παραγωγή του λόγου, καθώς κρίνεται αναγκαίο να τεθεί προς κατανάλωση στα ακροατήρια. Με αυτό τον τρόπο, ενώ δεν εξαιρείται από το λόγο, υπάρχει η δυνατότητα να καταναλωθεί με διαφορετικό τρόπο αναλόγως κοινού. Το ελληνικό κοινό γίνεται αποδέκτης ενός λόγου διεκδίκησης επανορθώσεων στο υψηλότερο επίπεδο, ενώ το γερμανικό κοινό, (πολίτες και πολιτική ηγεσία), καταναλώνουν το λόγο ενός προέδρου ο οποίος εξαιρεί τη διεκδίκηση των Ελλήνων από τα λεγόμενά του. Το θέμα των αποζημιώσεων λοιπόν είναι εκεί, χωρίς να φέρει κάποιο πρακτικό αποτύπωμα στον απολογητικό λόγο.³⁷ Στο ίδιο μήκος κύματος παραγωγής και κατανάλωσης λόγου, θα κινηθεί και η παρουσία του μοναδικού επιζώντος της σφαγής. Αφού άκουσε την ομιλία, δήλωσε: *«Αυτά είναι απλά λόγια. Δεν σημαίνουν τίποτα. Θέλω δικαιοσύνη, και αυτό σημαίνει αποζημίωση»*.³⁸

Πλην των παρόντων, το λόγο θα καταναλώσουν οι Έλληνες και Γερμανοί πολίτες. Το ελληνικό κοινό θα καταναλώσει το λόγο από τα δημοσιεύματα κυρίως του έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου, ενώ θα μεταδοθούν από την τηλεόραση, περιορισμένα μαγνητοσκοπημένα στιγμιότυπα. Το περιεχόμενο των

³⁷ Το Εθνικό Συμβούλιο Διεκδίκησης Οφειλών επέδωσε ψήφισμα στο Γερμανό πρόεδρο, με το οποίο ζητείται ρητά η έμπρακτη αναγνώριση και μεταμέλεια της Γερμανίας για τα εγκλήματα κατά του ελληνικού λαού. Ο εκπρόσωπος του Εθνικού Συμβουλίου, Αριστομένης Συγγελάκης, δήλωσε στο Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων ότι είναι σημαντικό βήμα η συγγνώμη που ζήτησε από τον ελληνικό λαό για τις θηριωδίες και επισήμανε ότι αυτό είναι το πρώτο βήμα, η αρχή, για να υπάρξει μια ουσιαστική συνολική διευθέτηση του ζητήματος των οφειλών της Γερμανίας ως προς την Ελλάδα. Μάλιστα, τόνισε ότι αυτό απαιτεί να καθίσουν οι δύο πλευρές στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και να συζητήσουν σε πνεύμα αμοιβαίας κατανόησης και σεβασμού, ώστε να βρεθεί μία αμοιβαία αποδεκτή λύση. Βλ. <https://www.tovima.gr/2014/03/07/politics/g-gkaoyk-stoys-ligkiades-zitw-sygnwmi-apo-tis-oikogeneies-twn-nekrwn/> όπως ανακτήθηκε στις 10 Ιαν 2022.

³⁸ Βλ. <https://www.welt.de/politik/ausland/article125547950/So-deutliche-Worte-der-Scham-wie-Gauk-fand-keiner.html> όπως ανακτήθηκε στις 25 Ιαν 22.

δημοσιευμάτων, έχει να κάνει με τη μετάφραση της ομιλίας του Γερμανού προέδρου και σύντομη αφήγηση των όσων έλαβαν χώρα, χωρίς ιδιαίτερη ανάλυση ή σχολιασμό.

Σε ό,τι αφορά το Γερμανικό κοινό, εντοπίσαμε τέσσερις διαδικτυακούς τόπους, οι οποίοι μετέδωσαν τα ίδια ακριβώς πλάνα από την εκδήλωση (DW – Welt – Tagesschau – Youtube).³⁹ Στη Γερμανία, μέρος του τύπου θα επικεντρωθεί στις επαφές του προέδρου με την πολιτική και πολιτειακή ηγεσία της Ελλάδας, κατά τη διάρκεια της πρώτης ημέρας, τις οποίες μεταφράζει ως στήριξη στις δύσκολες μεταρρυθμίσεις που απαιτούν τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Άλλα μέσα θα εστιάσουν στις αξιώσεις για πολεμικές αποζημιώσεις, τις οποίες θεωρούν ότι οι Έλληνες συσχετίζουν με το χρέος της χώρας στους πιστωτές της και ασκούν έντονη κριτική για αυτό. Τέλος κάποια δημοσιεύματα επικεντρώνονται στον απολογητικό λόγο του Γκάουκ και στην εκπλήρωση μιας τεράστιας ηθικής υποχρέωσης.⁴⁰

Στα σχόλια Γερμανών πολιτών που εντοπίσαμε στο διαδίκτυο, διαπιστώσαμε ότι η απολογία του Γερμανού προέδρου δεν ήταν καλοδεχούμενη από όλους. Δεν συμφωνούσαν με μια συγγνώμη για κάτι που συνέβη πολλά χρόνια πριν και δεν αφορά τους ίδιους. Οι περισσότεροι εντόπιζαν οικονομικά κίνητρα (πολεμικές αποζημιώσεις) και συνέδεαν το γεγονός με την οικονομική κρίση.⁴¹

Σε ότι, αφορά την προεδρία της Γερμανίας, επέλεξε να μην συμπεριλάβει στον ιστότοπό της, το λόγο της συγκεκριμένης εκδήλωσης.

³⁹ Ενδεικτικά, βλ. <https://www.tagesspiegel.de/politik/gauck-in-griechenland-mit-scham-und-schmerz/9587694.html> όπως ανακτήθηκε στις 25 Ιαν 22.

⁴⁰ Βλ. <https://www.welt.de/politik/ausland/article125547950/So-deutliche-Worte-der-Scham-wie-Gauck-fand-keiner.html> όπως ανακτήθηκε στις 25 Ιαν 22.

⁴¹ Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=g6GN_xjbByk όπως ανακτήθηκε στις 25 Ιαν 22.

4.5 Επίσκεψη του Χοακίμ Γκάουκ στην Εβραϊκή Συναγωγή Ιωαννίνων⁴²

Από την πλευρά της Γερμανικής προεδρίας, επελέγη να υπάρξει ξεχωριστός λόγος για τα θύματα της Εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων. Παρ' ότι η συναγωγή, απέχει μερικά χιλιόμετρα από τους Λιγκιάδες και τα μέλη της είναι Έλληνες πολίτες, ο Γερμανός πρόεδρος πραγματοποιεί ξεχωριστή επίσκεψη. Επί της ουσίας έχουμε την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση ξεχωριστού λόγου. Το κεντρικό σημείο αναφοράς διαφέρει, καθώς δεν αφορά κάποια ρητή συγγνώμη, αλλά ο λόγος περιστρέφεται γύρω από την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, την ξενοφοβία και το ρατσισμό. *«Πρέπει να υπερασπιστούμε τις **ευρωπαϊκές αρχές και αξίες**, να είμαστε σε ετοιμότητα και εγρήγορση για να αποτρέψουμε **ξενοφοβικά φαινόμενα**»* είπε συγκεκριμένα.

Ο πρόεδρος της Εβραϊκής Κοινότητας των Ιωαννίνων Μωυσής Ελισάφ, δήλωσε ότι: *«η επίσκεψή του (προέδρου Γκάουκ), αποτελεί τιμή, χειρονομία καλής θέλησης για την υπέρβαση των τραυμάτων του παρελθόντος, για το άνοιγμα του δρόμου προς το μέλλον, για την συμβίωση στην κοινή μας πατρίδα, που είναι η **Ευρώπη**»*. Ολοκληρώνοντας τον χαιρετισμό του, ο πρόεδρος της Εβραϊκής Κοινότητας, κάλεσε όλους να δώσουν μαζί τον αγώνα ενάντια στην **ξενοφοβία, τον ρατσισμό και αντισημιτισμό**.

Εύκολα παρατηρεί κανείς ότι, ενώ το θέμα των επισκέψεων στους Λιγκιάδες και την Εβραϊκή συναγωγή ήταν το ίδιο και αφορούσε τα εγκλήματα των Ναζί, τα μηνύματα που επέλεξε να στείλει ο Γερμανός πρόεδρος, ήταν εντελώς διαφορετικά. Έτσι, από το μνημείο των Λιγκιάδων, με τον απολογητικό του λόγο επικεντρώνεται στη συμφιλίωση, κινούμενος εντός του πλαισίου που επιτάσσει ο πανανθρώπινος ηθικός και αξιακός κώδικας. Στη συναγωγή, εκπέμπει καθαρά πολιτικά μηνύματα,

⁴² Βλ. <https://m.naftemporiki.gr/story/777820/tin-ebraiki-sunagogi-ton-ioanninon-episkeftthike-o-germanos-proedros> όπως ανακτήθηκε στις 12 Ιαν 2022.

τα οποία αφορούν το ρατσισμό, την ξενοφοβία και τη στήριξη της κοινής Ευρωπαϊκής πορείας.

4.6 Οι Ελληνο – Γερμανικές σχέσεις, μετά την επίσκεψη Γκάουκ

Στις 11 Απριλίου 2014, λίγες μόνο μέρες μετά την επίσκεψη Γκάουκ, την Ελλάδα επισκέφθηκε η Γερμανίδα καγκελάριος Άγκελα Μέρκελ. Παρά τις απαγορεύσεις της ελληνικής αστυνομίας για συγκεντρώσεις, φορείς συνδικάτα και πολιτικά κόμματα πραγματοποίησαν συλλαλητήρια στο κέντρο της Αθήνας. Μια μέρα νωρίτερα εξερράγη παγιδευμένο όχημα στο κέντρο της Αθήνας, γεγονός το οποίο έλαβε μεγάλη έκταση στα γερμανικά μέσα και ο Έλληνας κυβερνητικός εκπρόσωπος χαρακτήρισε τρομοκρατική ενέργεια.⁴³

Επίσημη επίσκεψη στη χώρα θα πραγματοποιήσει και ο νέος πρόεδρος της Γερμανίας, Φρανκ - Βάλτερ Σταϊνμάγερ, τον Οκτώβριο του 2018. Μεταξύ άλλων, θα επισκεφτεί το στρατόπεδο συγκέντρωσης των Ναζί στο Χαϊδάρι, προκειμένου να τιμήσει τα θύματα των κατοχικών δυνάμεων. Ακολουθώντας την πρακτική του προκατόχου του, θα δηλώσει: *«Υποκλινόμαστε μπροστά στα θύματα. Πάνω απ' όλα, ζητάμε συγχώρεση εδώ στην Ελλάδα για ό,τι συνέβη. Η ηθική και πολιτική ενοχή της Γερμανίας δεν πρέπει να ξεχαστεί. Αυτό ισχύει ανεξάρτητα από τις διαφορετικές νομικές θέσεις»*.⁴⁴

Τον Οκτώβριο του 2018, έρευνα εταιρείας δημοσκοπήσεων, ανέδειξε την συνεχιζόμενη αρνητική εικόνα της Γερμανίας και της καγκελαρίου Μέρκελ, στην

⁴³ Βλ. χρονικό επίσκεψης και σχετικές δηλώσεις στο: <https://www.tovima.gr/2014/04/10/society/episkepsi-tis-kagkelariou-tis-germanias-angelas-merkel-stin-athina/> όπως ανακτήθηκε στις 28 Ιαν 22.

⁴⁴ Βλ. ρεπορτάζ γερμανικού πρακτορείου ειδήσεων (DPA), όπως ανακτήθηκε από: https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/id_84595426/staatsbesuch-in-griechenland-steinmeier-bittet-griechen-um-verzeihung.html στις 28 Ιαν 22.

Ελληνική κοινή γνώμη (μόνο η Τουρκία και ο Ερντογάν υπερείχαν σε αρνητικές αξιολογήσεις).⁴⁵

4.7 Η διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών

Το Νοέμβριο του 2014, μερικές ημέρες μετά την επίσκεψη Γκάουκ, η σχετική διακομματική επιτροπή, θα αποφασίσει την οργάνωση διεθνούς συνεδρίου με θέμα τις γερμανικές οφειλές προς την Ελλάδα. Αποφάσισε επίσης την εκστρατεία ενημέρωσης των Ευρωπαϊκών Κοινοβουλίων, αφού πρώτα λάβει την τελική έκθεση του γενικού λογιστηρίου του Κράτους στο οποίο δόθηκε παράταση εργασιών μέχρι το Μάρτιο του 2015.

Θα μεσολαβήσουν δύο εκλογικές αναμετρήσεις οι οποίες θα φέρουν στην κυβέρνηση την έως τότε αξιωματική αντιπολίτευση. Στις 17 Νοεμβρίου του 2015 θα επανασυσταθεί η διακομματική κοινοβουλευτική επιτροπή για τις γερμανικές οφειλές, η οποία θα έχει στη διάθεσή της και την από 30-12-2014 απόρρητη έκθεση της ειδικής επιτροπής του γενικού λογιστηρίου του κράτους για τον προσδιορισμό των αξιώσεων από τις γερμανικές επανορθώσεις και το κατοχικό δάνειο. Ορίζεται δε προθεσμία υποβολής των προτάσεων της επιτροπής, η 31 Μαρτίου 2016. Η έκθεση θα έρθει στη Βουλή των Ελλήνων το 2016 (περίοδος ΙΖ' Σύνοδος Α') και στις **7 Σεπτεμβρίου του 2016** θα αποσταλεί στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο για την ενημέρωσή του. Σε συνοδευτική επιστολή αναφέρθηκε ότι η συγκεκριμένη έκθεση θα τεθεί προς συζήτηση στην ολομέλεια της ελληνικής βουλής την αμέσως προσεχή περίοδο. Τελικά το ζήτημα για την διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών έφτασε στην ολομέλεια της Βουλής στις **17 Απριλίου του 2019**, η οποία:

«Έχοντας περαιτέρω υπόψη ότι:

⁴⁵ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/989956/ti-pisteyoun-oi-ellines-gia-xenoys-igetes-kai-chores-ereyna-tis-pulse-gia-tin-kathimerini/> όπως ανακτήθηκε στις 28 Ιαν 22.

- το ζήτημα των οφειλών προς την Ελλάδα από τον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παραμένει ανοικτό, ως απαράγραπτο χρέος που αναζητά επίμονα την ηθική, ιστορική και νομική του δικαίωση,
- οι αξιώσεις του Ελληνικού Κράτους και οι οφειλές από τον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παραμένουν εκκρεμείς και ενεργές στο σύνολό τους,
- το Ελληνικό Κράτος ουδέποτε και καθ' οιονδήποτε τρόπο αποποιήθηκε των αξιώσεών του,
- δεν τίθεται και δεν δύναται να τεθεί κανένα ζήτημα παραγραφής των αξιώσεων του Ελληνικού Κράτους,

Καλεί την Ελληνική Κυβέρνηση

Να προβεί σε όλες τις ενδεδειγμένες, ιδίως τις διπλωματικές και νομικές, ενέργειες για τη διεκδίκηση των οφειλών και την πλήρη ικανοποίηση όλων των αξιώσεων του Ελληνικού Κράτους από τον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.»⁴⁶

Σε συνέχεια της απόφασης του κοινοβουλίου το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών κοινοποίησε στο αντίστοιχο γερμανικό, «Ρηματική Διακοίνωση, με την οποία η ελληνική κυβέρνηση καλεί την γερμανική πλευρά να προσέλθει σε διαπραγματεύσεις για την επίλυση του εκκρεμούς ζητήματος των αξιώσεων της Ελλάδας από τη Γερμανία για την καταβολή πολεμικών επανορθώσεων και αποζημιώσεων από τον Πρώτο και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο».⁴⁷

Το Βερολίνο με λακωνικό τρόπο θα απορρίψει τη ρηματική διακοίνωση επαναλαμβάνοντας τη πάγια θέση των γερμανικών μεταπολεμικών κυβερνήσεων, πως «το θέμα των αποζημιώσεων έχει νομικά οριστικά ρυθμιστεί». Σε άρθρο του Γερμανικού Πρακτορείου Ειδήσεων (DPA), που πρώτο ενημέρωσε για τη γερμανική

⁴⁶ Βλ. ανακοίνωση του γραφείου τύπου της Βουλής των Ελλήνων, όπως ανακτήθηκε από: <https://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou/Deltia-Typou/?press=fd63f3af-d3d3-4adb-95eb-aa32016ac79f> στις 28 Ιαν 22.

⁴⁷ Βλ. <https://m.naftemporiki.gr/story/1483981/ypeks-rimatiki-diakoinosi-sti-germania-gia-tis-apozimioseis> όπως ανακτήθηκε στις 28 Ιαν 22.

απάντηση, εκπρόσωπος του υπουργείου Εξωτερικών δηλώνει ότι η Γερμανία αναγνωρίζει την πολιτική και ηθική της ευθύνη για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στην Ελλάδα στο διάστημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Επίσης, χαρακτηριστικά ανέφερε: «ελπίζουμε να συνεχίσουμε το δρόμο της συμφιλίωσης με την Ελλάδα, που ξεκίνησαν οι προηγούμενες γενιές».⁴⁸

4.8 Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο προχωρήσαμε στην κριτική ανάλυση του απολογητικού λόγου του Χοακίμ Γκάουκ. Η ανάλυσή μας αφορούσε το λόγο ως κοινωνική πρακτική (ανάλυση του περικειμένου), το κείμενο (όπου εστιάσαμε στο λεξιλόγιο και τη δομή του λόγου) και την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση του συγκεκριμένου λόγου. Τα αποτελέσματα της ανάλυσής μας, συναρτώμενα με το εννοιολογικό πλαίσιο της πολιτικής απολογίας, θα αποτελέσουν τη βάση για την εξαγωγή συμπερασμάτων και την απάντηση στα ερευνητικά μας ερωτήματα, στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

⁴⁸ Βλ. <https://www.dw.com/el/%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B5-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1-%CE%B7-%CE%B3%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B1%CF%80%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B6%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/a-50892302> όπως ανακτήθηκε στις 28 Ιαν 22.

Κεφάλαιο Πέμπτο

5. Συμπεράσματα - Επίλογος

5.1 Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσης εργασίας, αποτελεί ο πολιτικός λόγος της απολογίας και πιο συγκεκριμένα η περιπτωσιολογική μελέτη της ομιλίας του Γερμανού προέδρου Χόακιμ Γκάουκ, στους Λιγκιάδες Ηπείρου, για τα εγκλήματα του Β' ΠΠ, στην Ελλάδα. Σκοπός μας η ανάδειξη της πολιτικής λειτουργίας του συγκεκριμένου λόγου και οι στοχεύσεις του. Αφού θέσαμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα, επιλέξαμε μεθοδολογία και οριοθετήσαμε την έρευνά μας, προχωρήσαμε στην εννοιολογική προσέγγιση του θέματος, και στην κριτική ανάλυση του παραδείγματός μας. Στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας μας, συναρτώντας το γνωστικό υπόβαθρο για την πολιτική απολογία, και το αποτέλεσμα της ανάλυσής μας, θα προχωρήσουμε στην τεκμηρίωση των συμπερασμάτων μας και στην απάντηση των ερωτημάτων, τα οποία εισαγωγικά θέσαμε.

5.2 Συμπεράσματα

Πραγματευόμενοι την έννοια της απολογίας, αναφέραμε ότι είναι η πράξη με την οποία κάποιος δηλώνει τη λύπη, τη μεταμέλεια ή τη θλίψη του, επειδή

προσέβαλε, έβλαψε ή αδίκησε κάποιον άλλο. Ο πρόεδρος Γκάουκ, στις σύντομες δηλώσεις του παρατηρήσαμε ότι χρησιμοποίησε τις λέξεις «λυπούμαι», «μετανοώ», «συγγνώμη», «αδικία». Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μια δημόσια, προφορική, άμεση απολογία (Weyeneth, 2001), η οποία μάλιστα περιλαμβάνει τη ρητή αναγνώριση ενός λάθους.

Αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο ότι ως επίσημη απολογία, θα μπορούσε να οριστεί η απολογία μιας θεσμικής οντότητας, Η Howard-Hassmann (2012) αναφέρει μάλιστα, ότι οι πολιτικές απολογίες αφορούν πράξεις του παρελθόντος, οι οποίες συνεχίζουν να έχουν πολιτική σημασία. Σε συνέχεια αυτών και έχοντας αναλύσει το λόγο του προέδρου Γκάουκ, υπό το πρίσμα της κοινωνικής πρακτικής (ανάλυση πολιτικού και κοινωνικού περικειμένου), είναι σαφές ότι έχουμε να κάνουμε με μια πολιτική απολογία, η οποία προσπαθεί να απαντήσει στις προβληματικές σχέσεις μεταξύ δύο εθνών. Είναι επιθυμητή, παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της ιστορίας και σαφέστατα εξαρτάται από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές επικρατούσες συνθήκες. Επηρεάζεται από αυτές και ταυτόχρονα τις επηρεάζει.

Κατά τον Towner (2009), οι απολογίες μπορούν να θεωρηθούν αξιακά φορτισμένες ρητορικές διαπραγματεύσεις ντροπής, ενοχής, ευθύνης και υπευθυνότητας. Προϋποθέτουν δε, ένα σύνολο αξιών και μια υποκείμενη ιδεολογία, την οποία ο δράστης διαρρηγνύει. Ο Πρόεδρος της Γερμανίας, σίγουρα διαπραγματεύεται αυτές τις έννοιες τις οποίες ονοματίζει ξεκάθαρα στον απολογητικό του λόγο. Εξασφαλίζει δε, τις προϋποθέσεις αυτής της διαπραγμάτευσης, όπως τις παραθέτει ο Towner. Αναφέρεται σαφώς σε δράστες οι οποίοι, φροντίζει να καταστήσει σαφές, ότι δε βρίσκονται ανάμεσά μας, αλλά ανήκουν στο χρονοντούλαπο της ιστορίας. Αναφέρεται επίσης σε αρχές και ιδεολογίες, τις οποίες οι δράστες με τη συμπεριφορά τους προσέβαλαν. Προσέβαλαν τον πολιτισμό, τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη μνήμη των θυμάτων, το δικαίωμα στη ζωή, την ειρήνη.

Ο Tavuchis (1991) τοποθετεί την απολογία σε έναν ευρύτερο ηθικό συλλογισμό ο οποίος αποτελείται από μια κατηγορία, μια συγγνώμη και μια αποδοχή

ή απόρριψη. Στους Λιγκιάδες είχαμε να κάνουμε με έναν τέτοιο συλλογισμό, στην πλήρη έκτασή του. Η κατηγορία αφορούσε τα εγκλήματα, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου και η συγνώμη αναφέρθηκε ρητά από τον Πρόεδρο της Γερμανίας. Παρών στο συγκεκριμένο γεγονός ήταν ο Έλληνας πρόεδρος με τη θεσμική του ιδιότητα, ο οποίος δεν απέρριψε τη συγνώμη. Δεν είχαμε όμως λεκτική αποδοχή της. Ως αποδοχή θα μπορούσε να μεταφραστεί η χειρονομία του σφιχτού εναγκαλισμού των δύο προέδρων, αμέσως μετά τον απολογητικό λόγο. Ο Έλληνας πρόεδρος έχοντας θέσει με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο το ζήτημα της αποζημίωσης στον Γερμανό ομόλόγό του, επιλέγει να μην προβεί σε ρητή δήλωση αποδοχής. Μια δήλωση θα αποτελούσε έμμεση παραδοχή του ότι, μια απολογία μπορεί να είναι πλήρης, να επουλώσει τα τραύματα και να οδηγήσει στη συμφιλίωση, χωρίς επανορθώσεις. Με τη στάση του λοιπόν, αναγνωρίζει την απολογία του ομολόγου του, ως μια σημαντική πράξη προς τη σωστή κατεύθυνση, χωρίς να απεμπολεί τη διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών.

Μελετητές της απολογίας όπως ο Lazare (2004), ο Edwards (2005), ο Govier (2006), ο Hatch (2006a), έχουν ασχοληθεί με τα συστατικά της στοιχεία. Όλοι συμφωνούν στο ότι οι απολογίες πρέπει να περιλαμβάνουν τον εντοπισμό και την αναγνώριση της άδικης πράξης, την έκφραση μεταμέλειας και συγνώμης, και την επανόρθωση. Στην περίπτωση μας, το συστατικό στοιχείο των επανορθώσεων, απουσιάζει από το λόγο του Γερμανού προέδρου. Αυτό το κενό καλύπτει η παρουσία εκπροσώπων της επιτροπής για τη διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών. Η ασυμφωνία των δύο πλευρών σε ό,τι αφορά τις αποζημιώσεις, καλύπτεται τεχνηέντως. Έτσι, για το γερμανικό κοινό, κάποιοι τρίτοι έθεσαν το θέμα των επανορθώσεων. Ταυτόχρονα η ελληνική πλευρά, βρήκε έναν τρόπο να θέσει το ζήτημα, χωρίς να ακυρώσει την απολογητική διάθεση του Γερμανού ηγέτη.

Ο Χοακίμ Γκάουκ στην ομιλία του, επικεντρώνεται ιδιαίτερα στην έννοια της συμφιλίωσης, εντάσσοντας με αυτόν τον τρόπο την πολιτική του πράξη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αποκατάστασης των σχέσεων και συμφιλίωσης των δύο λαών. Σύμφωνα με τους Harris et al. (2006), προκειμένου τέτοιου είδους πολιτικές πράξεις να έχουν αποτέλεσμα θα πρέπει να περιλαμβάνουν ρητή αναγνώριση ευθύνης. Ο

Γκάουκ, κατά την πρώτη μέρα της επίσκεψής του, θα δηλώσει: «...το μόνο που μπορώ να κάνω, είναι να βρω τα κατάλληλα λόγια, για να αναγνωρίσω την ευθύνη των γερμανικών κατοχικών στρατευμάτων έναντι της Ελλάδας». Από αυτή του τη δήλωση, αντιλαμβανόμαστε ότι γνωρίζει τη σημασία της ευθύνης, στον απολογητικό λόγο. Την εμπλέκει λοιπόν στην απολογία του, όχι όμως για να αναλάβει ευθύνη, αλλά για να αποδώσει ευθύνη, σε κάποιους (γενικά) στο παρελθόν, οι οποίοι έδιναν ή υπάκουαν εντολές, οι οποίοι μετατράπηκαν (από μόνοι τους άραγε;), σε δολοφόνους. Στους Λιγκιάδες θα χρησιμοποιήσει τη λέξη μόνο μία φορά, για να ξεκαθαρίσει ότι η σύγχρονοι Γερμανοί, δεν φέρουν ευθύνη.

Οι σκοποί που επιχειρείται να επιτευχθούν με μια θεσμική απολογία, για μια άδικη πράξη η οποία έχει εντοπιστεί και αναγνωριστεί ως τέτοια, αφορούν τόσο τους θύτες όσο και τα θύματα. Τα θύματα, όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, αναμένουν μια απολογία όπου θα αναγνωρίζεται η αδικία, θα αρθρώνονται λόγια συγγνώμης και θα καταβάλλονται αποζημιώσεις. Ό,τι από αυτά λείπει, καθιστά την απολογία λειψή και συχνά μη αποδεκτή και δυσχεραίνει την επιδιωκόμενη συμφιλίωση.

Σε ότι αφορά τους θύτες, είδαμε τον Townner να αναφέρει ότι, οι επίσημες απολογίες μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες αλλαγής που οδηγούν σε μια πιο βιώσιμη εθνική ταυτότητα. Επί της ουσίας, μια απολογία αμφισβητεί έμμεσα την μέχρι τότε αντίληψη της ιστορίας (αφού μέχρι τότε κανείς δεν ένιωσε την ανάγκη να απολογηθεί) και πυροδοτεί μια δύσκολη διαδικασία αυτοκριτικής και αναστοχασμού. Κάτι τέτοιο προτείνει ο Γκάουκ, όντας βέβαια προσεκτικός με την αυτό-εικόνα του λαού, τον οποίο εκπροσωπεί. Γι' αυτό διαλέγει τις λέξεις που χρησιμοποιεί. Έχουμε να κάνουμε με μια άσκηση ισορροπίας ανάμεσα σε δύο ακροατήρια. Το ένα επιθυμεί ν' ακούσει μια ειλικρινή συγγνώμη και να δεχθεί μια πλήρη απολογία, ενώ το άλλο δεν θέλει να πληγωθεί.

Ο Γερμανός πρόεδρος αναδεικνύει όλα εκείνα τα στοιχεία, τα οποία θα παρακινήσουν το λαό του να λειτουργεί με γνώμονα τις πανανθρώπινες αξίες, τη δημοκρατία και τον πολιτισμό. Έχουμε άλλωστε να κάνουμε με έναν πρώην πάστορα της Λουθηρανικής εκκλησίας, ο οποίος υπηρέτησε για 25 έτη το μυστήριο της μετάνοιας και της συμφιλίωσης. Αυτό τον βοηθά να λειτουργεί και να υποστηρίζει

ανάλογα τελετουργικά. Τον βοηθά επίσης να διαπραγματεύεται έννοιες όπως η ενοχή, η ταπείνωση, η αλήθεια, η συμφιλίωση. Επιπροσθέτως, έχουμε να κάνουμε με έναν πολιτικό ακτιβιστή, με έντονη και ευρέως γνωστή δράση ενάντια στα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Δράση για την οποία έχει τιμηθεί από πολιτικούς φορείς και ανθρώπους του πνεύματος, και η οποία έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εκλογή του. Αυτή του τη δράση φρόντισε να συνεχίσει με την ιδιότητα πλέον, του προέδρου ενός κράτους που γέννησε το Ναζισμό. Η απολογία του στους Λιγκιάδες, δεν είναι ένα μεμονωμένο περιστατικό, το οποίο θα μπορούσε κάποιος να συνδέσει με μια προσπάθεια καταλλαγής των τεταμένων σχέσεων των δύο κρατών, συνεπεία της οικονομικής κρίσης και του ρυθμιστικού ρόλου της Γερμανίας στα προγράμματα προσαρμογής. Βεβαίως δεν θα ήταν δυνατό να μην αλληλοεπιδράσει με τις τρέχουσες πεποιθήσεις. Περισσότερο όμως, αποτελεί κομμάτι της δραστηριότητας που ανέπτυξε αμέσως μετά την εκλογή του, σε σχέση με το Ναζιστικό παρελθόν της χώρας του (παρόμοιες επισκέψεις προηγήθηκαν σε Ιταλία, Τσεχία, Γαλλία, ενώ μετά την Ελλάδα, ακολούθησε η Αρμενία). Επιλέγοντας να διαχωρίσει το παρελθόν από το παρόν, να καταδικάσει απερίφραστα τα παλαιά αμαρτήματα, και να προτάξει το κριτικό πνεύμα, τη διδαχή, και την αλήθεια, ουσιαστικά θέτει το πλαίσιο για το μετασχηματισμό της αυτοαντίληψης του λαού που εκπροσωπεί, προς ένα πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο όπου πράξεις σαν και αυτές του παρελθόντος δεν θα μπορούσαν να έχουν καμία απολύτως νομιμοποίηση.

Λαμβάνει βέβαια σοβαρά υπόψη του, ότι υπάρχουν πολίτες του κράτους που εκπροσωπεί, οι οποίοι δεν νιώθουν την ανάγκη να ζητήσουν συγγνώμη για κάτι που δεν έπραξαν οι ίδιοι. Δεν νοιώθουν υπεύθυνοι για τα εγκλήματα του παρελθόντος. Πολύ δε περισσότερο, δεν πιστεύουν ότι θα πρέπει οι ίδιοι να πληρώσουν επανορθώσεις, 70 χρόνια μετά. Από την κειμενική ανάλυση φαίνεται η προσπάθειά του, «...να βρει τα κατάλληλα λόγια...» ώστε να μην προκαλέσει αυτές τις πεποιθήσεις. Αυτό το επιτυγχάνει όπως είδαμε με τη σαφή διαχωριστική γραμμή, ανάμεσα στο παρελθόν (όπου εντοπίζεται η ευθύνη) και το παρόν. Σε ότι αφορά τις επανορθώσεις, φροντίζει να ξεκαθαρίσει έγκαιρα ότι είναι ζήτημα το οποίο εκφεύγει των αρμοδιοτήτων του, ώστε να μην το συμπεριλάβει αργότερα, στον απολογητικό του λόγο.

Η θεσμική απολογία είναι πολιτικός λόγος, και ως τέτοιος, χρησιμοποιείται στην περίπτωση μας, για να υποστηρίξει ή να αντιπαχθεί σε ιδεολογίες. Από την κριτική ανάλυση λόγου την οποία επιχειρήσαμε, προκύπτει ότι ο Γερμανός πρόεδρος θέλει να αντιπαχθεί σε κάθε είδους ολοκληρωτική ιδεολογία. Η αντίθεσή του στον ολοκληρωτισμό είναι σαφής και η καταπολέμησή του με όχημα τον απολογητικό του λόγο, είναι όπως είδαμε συστηματική. Στην προσπάθειά του αυτή, χρησιμοποιεί τη θέση ισχύος που κατέχει και η οποία του εξασφαλίζει προνομιακή πρόσβαση σε διαφόρους πόρους εξουσίας.

Οι επιρροές της θρησκευτικής ιδεολογίας και συγκεκριμένα του προτεσταντισμού, είναι ορατές τόσο στο τελετουργικό της απολογίας, όσο και στον θρησκευτικό τόνο του λεξιλογίου που χρησιμοποιεί. Επιρροή της προτεσταντικής ιδεολογίας ενδεχομένως εντοπίζεται και στην εξατομίκευση της ευθύνης (αυτός που διέταξε, αυτός που υπάκουσε, αυτός που σκότωσε). Δεν αναφέρεται σε κανενός είδους συλλογική ευθύνη θεσμικής οντότητας, όπου κάθε μέλος τη μοιράζεται. Η συγγνώμη του με αυτό τον τρόπο αφορά κάτι που έγινε και σε καμία περίπτωση συλλογική κατάσταση. Ο λόγος του λοιπόν αναπαράγει την αρχή της ατομικής ευθύνης, την οποία συναντάμε στον προτεσταντισμό και το φιλελευθερισμό.

Δεν μένει όμως μόνο σε αυτό. Επιλέγοντας να μην εμπλέξει στο λόγο του το ζήτημα των επανορθώσεων, συμπλέει με τις πάγιες πολιτικές θέσεις της χώρας του, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν καμία τέτοια υποχρέωση. Με το λόγο του στηρίζει και αναπαράγει τον Ευρωπαϊσμό ως κυρίαρχη ιδεολογία μετά τον Β' ΠΠ. Ιδεολογία η οποία ενισχύθηκε περαιτέρω με την υπογραφή της «Συνθήκης για την τελική ρύθμιση όσον αφορά τη Γερμανία», στη Μόσχα, στις 12 Σεπτεμβρίου 1990. Σημαντικός για την επικράτηση του Ευρωπαϊσμού θα είναι ο ρόλος της ενωμένης Γερμανίας, απαλλαγμένης από τα βαρίδια του παρελθόντος. Προερχόμενος από την Ανατολική Γερμανία και έχοντας δώσει πολιτικές μάχες για την πτώση του τείχους και αργότερα την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ο Χοάκιμ Γκάουκ από θέση ισχύος, οριοθετεί την απολογία, μέχρι το σημείο εκείνο το οποίο κρίνει ότι δεν διαταράσσονται οι κυρίαρχες ιδεολογίες. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι δεν εμπλέκει στο λόγο του κρατικές οντότητες (η Γερμανία ως θύτης - η Ελλάδα ως θύμα). Η

συγγνώμη αφορά συγκεκριμένα φυσικά πρόσωπα (οικογένειες των θυμάτων), ενώ η λέξη Γερμανία συνεμφανίζεται με τις λέξεις πολιτισμός, δημοκρατία, νέα γενιά. Η προώθηση του διαλόγου και της συμφιλίωσης που τόσο emphaticά αναφέρει, σκοπό έχει και την περεταίρω ενίσχυση του Ευρωπαϊσμού.

5.3 Απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα

Η σύνοψη των συμπερασμάτων μας, αποτελεί ουσιαστικά την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία θέσαμε στο εισαγωγικό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

1ο Ερευνητικό Ερώτημα: Η πλευρά των θυμάτων, έγινε αποδέκτης μιας πλήρους απολογίας;

Από την ανάλυση του περικειμένου αλλά και της διαλεκτικής πρακτικής όπου εμπλέκεται και το ακροατήριο, διαπιστώνουμε ότι η πλευρά των θυμάτων δεν καθίσταται αποδέκτης μιας πλήρους απολογίας. Παρέχεται μια απερίφραστη συγγνώμη, και μια ηθική αποκατάσταση, όμως εξαιρούνται οι αποζημιώσεις, οι οποίες αποτελούν αντικείμενο διεκδίκησης τόσο από τα θύματα, όσο και από την επίσημη πολιτεία. Σε όλα δε τα ψηφίσματα από ανεξάρτητους φορείς και επίσημες αρχές, οι αποζημιώσεις συνδέονται με την ηθική και νομική αποκατάσταση των θυμάτων και θεωρούνται προαπαιτούμενο για την επούλωση των πληγών του παρελθόντος. Γι' αυτό άλλωστε η απολογία δεν επέφερε ρητές δηλώσεις αποδοχής ή απόρριψης. Θεωρήθηκε από τα θύματα ως μια κίνηση προς τη σωστή κατεύθυνση της πλήρους απολογίας.

2ο Ερευνητικό Ερώτημα: Ποιες κυρίαρχες ιδεολογίες υποστηρίζονται και αναπαράγονται από τον απολογητικό λόγο του Χοακίμ Γκάουκ; Τελικά υποστηρίζονται οι σκοποί της απολογίας;

Όπως αναδείξαμε, ο Χοακίμ Γκάουκ εμπλέκει στο λόγο του δύο κυρίαρχες ιδεολογίες: τον ολοκληρωτισμό και τον Ευρωπαϊσμό. Αντιτίθεται σθεναρά και

απόλυτα σε κάθε είδους ολοκληρωτική ιδεολογία. Επιθυμεί να την αφήσει στο παρελθόν και καλεί πρωτίστως το λαό του, να μην συμπεριλάβει καμία έκφασή της στη σύγχρονη εθνική του ταυτότητα. Εναντία στη ζοφερή πραγματικότητα του ολοκληρωτισμού, προτείνει τη διατήρηση και περαιτέρω ισχυροποίηση του Ευρωπαϊσμού. Παροτρύνει τους δύο λαούς, όπως και όλους τους λαούς της Ευρώπης, να εργαστούν προς αυτή την κατεύθυνση. Θεωρεί ότι αποτελεί εγγύηση για τη διασφάλιση των πανανθρώπινων αξιών, του πολιτισμού και της δημοκρατίας. Επιπροσθέτως στο λόγο του υποστηρίζει εμμέσως, αρχές της προτεσταντικής και φιλελεύθερης ιδεολογίας, και συγκεκριμένα το δίπολο καλό – κακό, τα πολιτικά δικαιώματα, την ατομική ευθύνη.

Με τη βιβλιογραφική μας επισκόπηση, αναδείξαμε τους σκοπούς της απολογίας, οι οποίοι σε αδρές γραμμές είναι η αναγνώριση της αδικίας, η έκφραση συγγνώμης, η αποκατάσταση των αδικιών και η συμφιλίωση. Διαπιστώνουμε ότι ο Γερμανός πρόεδρος εντάσσει και πολιτικούς σκοπούς στο λόγο του, ανάγοντάς τον τελικά, σε μέσο διπλωματίας και πολιτικής στρατηγικής. Ο λόγος του εκφράζει πολιτικές πεποιθήσεις και επιδιώκει πολιτικά αποτελέσματα. Είναι προφανές ότι πιστεύει στη συμφιλίωση, την οποία τόσο emphaticά εμπλέκει στο λόγο του. Πιστεύει στη μετάνοια, την ταπείνωση και την αποκατάσταση των θυμάτων. Με το λόγο του προσπαθεί να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της απολογίας, τους οποίους ως πάστορας και πολιτικός, γνωρίζει πολύ καλά (αυτό άλλωστε αναδεικνύεται και από την ανάλυσή μας). Ταυτόχρονα όμως επιδιώκει πολιτικά αποτελέσματα, γεγονός το οποίο τον κάνει να συντάσσεται με πολιτικές επιλογές της γερμανικής κυβέρνησης, απομακρύνοντάς τον από τις προσδοκίες των θυμάτων. Τελικά, ο λόγος της απολογίας που εξετάσαμε, από τη στιγμή που εμπλέκει ιδεολογίες και σχέσεις εξουσίας, δεν μπορεί να συναντήσει τις επιδιώξεις του. Αντιθέτως, πυροδοτείται στους δύο λαούς η εκατέρωθεν καχυποψία (οι Έλληνες θέλουν λεφτά/οι Γερμανοί εξαργυρώνουν την ισχύ τους) και τελικά υποδαυλίζεται η αποκατάσταση των σχέσεων.

5.4 Χρησιμότητα της εργασίας

Η παρούσα εργασία συμβάλει γνωστικά, στην περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με τη θεσμική απολογία. Τα συμπεράσματά μας δεν μπορούν να γενικευτούν, καθώς αποτελούν προϊόν μελέτης συγκεκριμένης περίπτωσης, η οποία αφορά την ελληνική πραγματικότητα σε τόπο και χρόνο. Παρά ταύτα, προτείνουμε τρόπο προσέγγισης και ανάλυσης, ο οποίος μπορεί να συμβάλλει στην ολοκληρωμένη επισκόπηση του "τοπίου των απολογιών". Μπορεί επίσης να συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση του λόγου της απολογίας, καθώς εμπεριέχει ανάλυση παραδείγματος. Επιπροσθέτως, συνεισφέρει στην ερμηνεία και αξιολόγηση της περίπτωσης που πραγματευόμαστε και δύναται να αποτελέσει βάση για περαιτέρω αναλυτικές προσεγγίσεις, με σκοπό την καλύτερη κατανόηση του πώς η γερμανική και η ελληνική πλευρά αντιλαμβάνονται και διαχειρίζονται το συγκεκριμένο ζήτημα.

5.5 Προτάσεις περαιτέρω έρευνας

Από τη μελέτη μας, όπως άλλωστε συμβαίνει με κάθε ερευνητική προσπάθεια, προκύπτει πλήθος νέων ερωτημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο νέων μελετών. Κατά τη διάρκεια της ενασχόλησής μας ξεχωρίσαμε δύο τα οποία και παραθέτουμε:

α. Ζούμε στην εποχή της απολογίας. Εκατοντάδες απολογίες προσφέρονται σε όλη την υφήλιο για πολλούς όμοιους ή διαφορετικούς λόγους. Η δική μας περιπτωσιολογική μελέτη, αφορά εγκλήματα πολέμου ενός κράτους ενάντια σε ένα άλλο, όπου η συντριπτική πλειοψηφία των πληθυσμών τους, είναι χριστιανική. Η απολογία μάλιστα προήλθε από τα χείλη ενός επί 25ετία πάστορα της Λουθηρανικής εκκλησίας. Θεωρούμε ότι θα είχε προστιθέμενη αξία στην κατανόηση

της επιρροής της θρησκείας, μια κριτική ανάλυση απολογίας, που εκφέρεται από ηγέτη άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων.

β. Αντικείμενο της μελέτης μας ήταν η ανάλυση της θεσμικής απολογίας του Γερμανού προέδρου, με σκοπό μεταξύ άλλων, να εντοπίσουμε τους λόγους που τον οδήγησαν σε αυτή την πράξη και τις στοχεύσεις του. Παρ' ότι ζούμε στην εποχή της απολογίας, υπάρχουν επίσης πολλές περιπτώσεις αδικιών, όπου οι υπεύθυνοι αρνούνται να απολογηθούν. Θα είχε ενδιαφέρον μια συγκριτική μελέτη των λόγων για τους οποίους μια θεσμική αρχή επιλέγει να απολογηθεί ή να μην απολογηθεί. Έχουν διαφορετικές στοχεύσεις ή μήπως εξυπηρετούν τις ίδιες, με διαφορετικό τρόπο; Τί προκαλεί αυτή τη διαφορετική στάση απέναντι στην απολογία;

5.6 Επίλογος

Ζούμε σε μια εποχή όπου όλο και περισσότεροι επίσημοι φορείς εξουσίας, επιλέγουν να λογοδοτήσουν για αδικίες και εγκλήματα του παρελθόντος, τα οποία τελέστηκαν από θέση ισχύος. Τα κίνητρα και οι στοχεύσεις αυτής της μεταστροφής της πολιτικής προς τον απολογητικό λόγο, αποτελούν αντικείμενο έρευνας, η οποία τελικά μας βοηθά να καταλάβουμε καλύτερα, το πώς κυρίαρχες ιδεολογίες (πολιτικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές), και σχέσεις εξουσίας, εμπλέκονται με αυτό το είδος του λόγου. Η παρούσα εργασία εντάσσεται σε αυτή την προσπάθεια κατανόησης και ανάδειξης του τρόπου με τον οποίο ο απολογητικός λόγος αλληλοεπιδρά με την κοινωνική πρακτική, όντας κοινωνικά και πολιτικά διαμορφωμένος αλλά ταυτόχρονα και κοινωνικά και πολιτικά καθοριστικός, με τον τρόπο που αναπαριστά τα τεκτονόμενα και τοποθετεί τους ανθρώπους σε αυτά. Και αυτό όπως είδαμε, συμβαίνει ακόμα και όταν το διακύβευμα αφορά σε ένα έγκλημα ή μια αδικία, τα οποία εμπλέκουν έντονα το αξιακό σύστημα θύτη και θύματος.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barkan, E. (2000). *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*. New York: W.W. Norton.
- Barkan, E., & Karn, A. (Eds.). (2006). *Taking wrongs seriously: Apologies and reconciliation*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Beer, F. A. (2010). Review of the book *The Sins of the Nation and the Ritual of Apologies* by Danielle Celermajer, *Political Psychology*. 12/2010; 31(6):951-952.
- Bilgin, A., & Serra, H. (2013). *The AKP's engagement with Turkey's past crimes: an analysis of PM Erdoğan's "Dersim apology"* Published online: Springer Science+Business Media Dordrecht 2013 Dialect Anthropol 37:131–143 DOI10.1007/s10624-013-9304-3.
- Blatz, C. W., Schumann, K., & Ross, M. (2009). Government Apologies for Historical Injustices. *Political Psychology*, Vol. 30, No. 2. doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00689.x
- Blatz, C. W., Day, M. V., & Schryer, E. (2014). Official Public Apology Effects on Victim Group Members' Evaluations of the Perpetrator Group. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement Canadian Psychological Association 2014*, Vol. 46, No. 3, 337–345 DOI: 10.1037/a0031729
- Celermajer, D. (2009). *The Sins of the Nation and the Ritual of Apologies*. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Chu, Rong-Xuan., & Huang, Chih-Tung. (2020). The day after the apology: A critical discourse analysis of President Tsai's national apology to Taiwan's

indigenous peoples. *Department of English, Shih Hsin University, Taiwan.*

Discourse Studies doi.org/10.1177/1461445620942875

Coicaud, J.-M. (2009). Apology: A Small Yet Important Part of Justice. *Japanese Journal of Political Science*, 10, pp 93-124 doi:10.1017/S1468109908003393

Caldas-Coulthard, C. R. & Coulthard, M. (eds.) (1996). *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. New York Routledge.

Caldas-Coulthard, C. R. & Iedema, R. (eds.) (2008). *Identity Trouble. Critical Discourse and Contested Identities*. New York Palgrave Macmillan.

Chouliaraki, L. & Fairclough, N. (1999). *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh Edinburgh University Press.

Duranti, A. and Goodwin, C. (eds). (1992). *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Downing, J. (1984). *Radical Media: The Political Experience of Alternative Communication*. Boston: South End Press.

Durbach, A. (2010). Review of the book *The Sins of the Nation and the Ritual of Apologies* By Danielle Celermajer. *Australian Journal of Human Rights*, 15:2, 143-149, DOI: 10.1080/1323238X.2010.11910874

Edwards, J. A. (2005). Community-focused apologia in international affairs: Japanese Prime Minister Tomiichi Murayma's apology. *The Howard Journal of Communications*, 16, 317–336. DOI: 10.1080/10646170500326590

Elsbach, K. D. (1997). Review on *Accounts, Excuses, and Apologies: A Theory of Image Restoration Strategies*. by William L. Benoit. *Administrative Science Quarterly* Vol. 42, No. 3, pp. 584-586. Published By: Sage Publications, Inc.
<https://doi.org/10.2307/2393739>

Espindola, J. (2013). An Apology for Public Apologies? Transitional justice and respect in Germany. *German Studies Review*, Volume 36, Number 2, May pp. 327-345 DOI:10.1353/gsr.2013.0060

- Fairclough, I. & Fairclough, N. (2012). *Political Discourse Analysis. A Method for Advanced Students*. New York Routledge.
- Fairclough, N. & Fairclough, I. (2015). Textual Analysis. In Bevir, M. & Rhodes, R. A. W. (eds.), *The Routledge Handbook of Interpretive Political Science*. London Routledge.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. New York Longman.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. New York Longman Publishing.
- Fairclough, N. (2003). *Analyzing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. New York Routledge.
- Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis and critical policy studies. *Critical Policy Studies*, 72, pp. 177-197. DOI: [10.1080/19460171.2013.798239](https://doi.org/10.1080/19460171.2013.798239)
- Fairclough, N. L. and Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk (ed.), *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction, Vol. 2. Discourse as Social Interaction* (pp. 258-84). London: Sage.
- Fairclough, N., Mulderrig, J., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. 357-378. DOI:10.4135/9781446289068.n17.
- Flowerdew, J. & Richardson, J. E. (eds.) (2018). *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. New York Routledge.
- Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method (3rd ed.)*. New York Routledge.
- Gee, J. P. & Handford, M. (eds.) (2012). *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. New York Routledge.
- Gee, J. P. (2014). *How to Do Discourse Analysis. A Toolkit (2nd ed.)*. New York Routledge.

- Gibney, M., Howard-Hassman, R., Coicaud, J.-M., & Steiner, N. (eds.) (2006). *The Age of Apology: The West Faces its Own Past*, Tokyo: United Nations University Press.
- Giroux, H. (1981). *Ideology, Culture, and the Process of Schooling*. London: Falmer Press.
- Goffman, E. (1971). *Relations in public: Microstudies of public order*. New York: Basic Books.
- Govier, T. (2006). *Taking wrongs seriously: Acknowledgment, reconciliation, and the politics of sustainable peace*. Amherst, NY: Humanity Books.
- Hamilton, H. E., Schiffrin, D., & Tannen, D. (eds) (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishers Ltd.
- Harris, S., Grainger, K., & Mullany, L. (2006). The pragmatics of political apologies. *Discourse & Society*, 17, 715–737. doi.org/10.1177/0957926506068429
- Hatch, J. B. (2006a). Beyond apologia: Racial reconciliation and apologies for slavery. *Western Journal of Communication*, 70, 186–211.
doi.org/10.1080/10570310600843496
- Howard-Hassmann, R. (2012). Official Apologies. *Transitional Justice Review*. DOI10.5206/tjr.2012.1.1.3.
- Jørgensen, M. & Phillips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London Sage Publications.
- Kampf, Z. (2009). Public (non-) apologies: The discourse of minimizing responsibility. *Journal of Pragmatics*, 41(11), 2257-2270.
doi.org/10.1016/j.pragma.2008.11.007
- Koesten, J. & Rowland, R. C. (2004) The rhetoric of atonement. *Communication Studies*, 55:1, 68-87, DOI: 10.1080/10510970409388606

- Krzyżanowski, M., & Forchtner, B. (2016). Theories and concepts in critical discourse studies: Facing challenges, moving beyond foundations. *Discourse & Society*, 27(3), 253–261. <https://www.jstor.org/stable/26376371>
- Lazare, A. (2004). *On Apology*. New York, Oxford University Press.
- Maher, K. (2016). After the Apology: responsive narratives and the 2008 Apology to Australia's Stolen Generations. *School of Social Sciences Monash University*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy (not published)
- Mihai, M. (2012). When the State Says "Sorry": State Apologies as Exemplary Political Judgments. *The Journal of Political Philosophy*. Social Sciences, University of Coimbra, Portugal.
- Mills, N. (2001). "The New Culture of Apology." *Dissent Magazine* 48, no. 4 pp: 113-116.
- Nesler, M. S., Aguinis, H., Quigley, B. M., & Tedeschi, J. T. (1993). The effect of credibility on perceived power. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(17), 1407-25. doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01040.x
- Ogiermann, E. (2015). Apology Discourse. In: Karen Tracy (ed.). *The International Encyclopedia of Language and Sociology*. Wiley-Blackwell.
- Rotberg, R. I. (2006). Apology, Truth Commissions, and Intrastate Conflict. In Barkan, E. & Karn, A. *Taking Wrongs Seriously: Apologies and Reconciliation* (pp33-49). Stanford, California: Stanford University Press
- Schiffrin, D. Tannen, D. & Hamilton, H. E. (eds.) (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford Blackwell Publishers.
- Smith, N. (2008). *I was wrong: the meanings of apologies*. New York: Cambridge University Press.
- SUGIMOTO, N. (1997). A Japan-U.S. Comparison of Apology Styles. *Communication Research*, 24(4), 349–369. doi:10.1177/009365097024004002.

- Tavuchis, N. (1991). *Mea culpa: A sociology of apology and reconciliation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Thaler, M. (2012). Just pretending: political apologies for historical injustice and vice's tribute to virtue. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 15:3, 259-278 DOI: 10.1080/13698230.2011.640810
- Towner, E. B. (2009). Apologia, Image Repair, and Reconciliation The Application, Limitations, and Future Directions of Apologetic Rhetoric. *Annals of the International Communication Association*, 33:1, 431-468.
doi.org/10.1080/23808985.2009.11679093.
- van Dijk, T. A. (1998b). Towards a theory of context and experience models in discourse processing. In van Oostendorp, H. & Goldman, S. (eds), *The Construction of Mental Models During Reading*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, 4 (2), pp. 249-283. doi.org/10.1177/0957926593004002006
- van Dijk, T. A. (2009). *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge Cambridge University Press.
- van Dijk, T. A. (ed.) (2007). *Discourse Studies. Volume I*. London Sage Publications.
- van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Weiss, G. & Wodak, R. (eds.) (2003). *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. New York Palgrave MacMillan.
- Weyeneth, R. R. (2001). The Power of Apology and the Process of Historical Reconciliation. *The Public Historian*, 23(3), 9–38.
<https://doi.org/10.1525/tph.2001.23.3.9>
- Wodak, R. & Meyer, M. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications

WODAK, R. (1987). 'And where is the Lebanon?' A socio-psycholinguistic investigation of comprehension and intelligibility of news. *Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 7(4), 377-410.

<https://doi.org/10.1515/text.1.1987.7.4.377>

Wodak, R. (2002). 'Aspects of Critical Discourse Analysis', *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*. 36 (10): 5-31.

Wodak, R. & Chilton, P. (eds.) (2005). *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis. Theory, Methodology and Interdisciplinarity*. Philadelphia John Benjamins Publishing Company

Wodak, R., & Meyer, M. (2009). Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology. In R. Wodak, & M. Meyer (Eds.), *Methods for Critical Discourse Analysis* (pp. 1, 33). London: Sage.

Wodak, R. & Krzyzanowski, M. (eds.) (2008). *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. New York Palgrave Macmillan.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Αράπογλου, Γ. (15/10/18). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες για ξένους ηγέτες και χώρες*.

Έρευνα της Pulse για την «Καθημερινή». Ανακτήθηκε από:

<https://www.kathimerini.gr/society/989956/ti-pisteyoyn-oi-ellines-gia-xenoys-igetes-kai-chores-ereyna-tis-pulse-gia-tin-kathimerini/>

Μαντζαρίδης, Γ.(20/09/19). *Αμαρτία και μετάνοια*. Ανακτήθηκε από:

<https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/amartia-kai-metanoia-2/>

Τσότσου Α. (27/07/21). *Οικονομική κρίση και ελληνογερμανικές σχέσεις: Πώς άλλαξε η εικόνα της Γερμανίας στον ελληνικό τύπο μετά το 2010*. Ανακτήθηκε από: https://comdeg.eu/el/master_essay/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA/

John Paul II [Released 14 November 1994 reprinted with the permission of L'Osservatore Romano]. *TERTIO MILLENNIO ADVENIENTE "As the Third Millennium Draws Near"*. Ανακτήθηκε από: <http://www.cin.org/jp2ency/tertmill.html>

Storey, P. (1997). *A Different Kind of Justice: Truth and Reconciliation in South Africa*. Ανακτήθηκε από: <https://web.archive.org/web/20060617145105/http://qbgm-umc.org/nwo/99ja/different.html>

Williams, A. (13/12/16). *Νέα έρευνα της EBRD αποκαλύπτει ότι η οικονομική κρίση επέφερε περισσότερα δεινά στην Ελλάδα παρά στην Ανατολική Ευρώπη*. Ανακτήθηκε από: <https://www.ebrd.com/lits-greek>

Wolpe, R. D. (14/08/15). *Japanese Prime Minister's Non Apology for World War II Atrocities Is Damaging*. Ανακτήθηκε από: <https://time.com/3997990/japanese-prime-minister-apology/>

Southern Baptist Convention. American religious organization. (09/02/22). Από *Britannica*. Ανακτήθηκε από: <https://www.britannica.com/topic/Southern-Baptist-Convention>

ICRC. (23/01/20). *The ICRC in World War Two: The Holocaust*. Ανακτήθηκε από: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-wwii-holocaust>

DPA. (11/10/18). *Reparationszahlungen gefordert. Steinmeier bittet Griechen um Verzeihung*. Ανακτήθηκε από: https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/id_84595426/staatsbesuch-in-griechenland-steinmeier-bittet-griechen-um-verzeihung.html

MRB HELLAS.SA. «ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΣ & ΣΕ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΤΩΝ «ΕΛΙΤ»». (Ιούνιος 2020). Ανακτήθηκε από: https://jaj.gr/wp-content/uploads/2020/07/KAS-Greece_Cyprus-%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%A3%CE%97-EIKONA-GERMANY-FINAL-v-30.06.2020.pdf

Public Issue. (2021). *ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ: Η ελληνική κοινή γνώμη απέναντι στην Άνγκελα Μέρκελ, τη Γερμανία και τις ελληνογερμανικές σχέσεις*. Ανακτήθηκε από: <https://www.mavris.gr/6721/public-opinion-and-greek-german-relations/>

Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2015). *Το Δημογραφικό προφίλ της Ελλάδας τα χρόνια της κρίσης*. Ανακτήθηκε από: https://www.dianeosis.org/2016/05/greek_health_demographics/

Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων. (Ιούλιος 2015). *Οι προοπτικές απασχόλησης στον ΟΟΣΑ και στην Ελλάδα*. Ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%B1%CF%83%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BF%CE%BF%CF%83%CE%B1-%CE%BA/>

Der Bundespraesident. (03/03/14). *State visit to Greece*. Ανακτήθηκε από: <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Berichte/EN/Joachim-Gauck/2014/140304-State-visit-Greece.html>

ERC Consolidator Research Project. (09/02/22). *Political Apologies Across Cultures*. Ανακτήθηκε από: <https://www.politicalapologies.com/>

<https://www.skai.gr/news/politics/germanikos-typos-gia-merkel-episkepsi-se-dyskolous-filous-alla-kai-soimпле>

«Γερμανικός Τύπος για Μέρκελ: «Επίσκεψη σε δύσκολους φίλους» αλλά... δεν είναι και Σόιμπλε». (29/10/21). Ανακτήθηκε από:

<https://www.skai.gr/news/politics/germanikos-typos-gia-merkel-episkepsi-se-dyskolous-filous-alla-kai-den-einai-soimпле>

«Ποια είναι η γνώμη των Ελλήνων για τη Γερμανία; Έντονος αντιγερμανισμός και ιδεολογικές ανατροπές στο φιλοευρωπαϊσμό - Έρευνα της VPRC». (23/02/12).

Ανακτήθηκε από: <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/308364/poia-einai-i-gnomi-ton-ellinon-gia-ti-germania>

«Δημοσκοπήσεις | Αρχείο δημοσκοπήσεων | Έρευνες για τις εκλογές».

Ανακτήθηκε από: <https://www.eklogika.gr/gallops>

Ελληνικές ευρωεκλογές 2014. (09/02/22). Από *Wikipedia*.

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82_2014

«Την Εβραϊκή Συναγωγή των Ιωαννίνων επισκέφθηκε ο Γερμανός Πρόεδρος».

(07/03/14). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/777820/tin-ebraiki-sunagogi-ton-ioanninon-episkefthike-o-germanos-proedros>

«Staatsbesuch in Griechenland: Gauck entschuldigt sich für deutsche Kriegsverbrechen». (07/03/14). Ανακτήθηκε από:

<https://www.tagesschau.de/multimedia/video/video1377666.html>

«So deutliche Worte der Scham wie Gauck fand keiner». (07/03/14). Ανακτήθηκε

από: <https://www.welt.de/politik/ausland/article125547950/So-deutliche-Worte-der-Scham-wie-Gauck-fand-keiner.html>

DW Deutsch. (07/03/14). *Joachim Gauck auf Staatsbesuch in Griechenland | Journal*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=g6GN_xjbByk&t=34s

«Bundespräsident Gauck gedenkt Opfer deutscher Besatzung». (07/03/14). Ανακτήθηκε από: <https://www.dw.com/de/bundespr%C3%A4sident-gauck-gedenkt-opfer-deutscher-besatzung/a-17481372>

«Γκάουκ: Ήταν σημαντικό να ζητήσουμε συγγνώμη από τους Έλληνες». (24/03/14). Ανακτήθηκε από: <https://www.naftemporiki.gr/story/784944/gkaouk-itan-simantiki-i-suggnomi-stous-ellines>

«Συγγνώμη για τη σφαγή στους Λιγκιάδες από τους ναζί ζήτησε ο γερμανός πρόεδρος». (07/03/14). Ανακτήθηκε από: <https://www.tanea.gr/2014/03/07/politics/syggnwmi-gia-ti-sfagi-stoys-ligkiades-apo-toys-nazi-zitise-o-germanos-proedros/>

«Γ. Γκάουκ στους Λιγκιάδες: Ζητώ συγγνώμη από τις οικογένειες των νεκρών». (07/03/14). Ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/2014/03/07/politics/g-gkaoyk-stoys-ligkiades-zitw-sygnwmi-apo-tis-oikogeneies-twn-nekrwn/>

«Γερμανικές οφειλές : Τί υποστήριζαν το 1990 στη Βουλή;» (21/01/21). Ανακτήθηκε από: <https://esdodge.gr/germanikes-ofeiles-ti-ypostirizan-to-1990-sti-vouli/>

«Συμπληρώθηκαν 25 χρόνια από την ίδρυση του Εθνικού Συμβουλίου Διεκδίκησης των Οφειλών της Γερμανίας προς την Ελλάδα.» (23/01/21). Ανακτήθηκε από: <https://esdodge.gr/syblirothikan-25-chronia-apo-tin-idrysi-tou-ethnikou-symvouliou-diekdikisis-ton-ofeilon-tis-germanias-pros-tin-ellada/>

«Ομάδα εργασίας για τις γερμανικές αποζημιώσεις στο ΓΛΚ». (10/09/12). Ανακτήθηκε από: <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/366705/omada-ergasias-gia-tis-germanikes-apozimioseis-sto-glkl>

«Γερμανικές αποζημιώσεις: Στις 8/3 το πόρισμα ΓΛΚ». (22/02/13). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/615483/germanikes-apozimioseis-stis-83-to-porisma-glkl>

«Απόρρητο» το πόρισμα για τις γερμανικές αποζημιώσεις». (04/04/13). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/635212/aporrto-to-porisma-gia-tis-germanikes-apozimioseis>

«Κατατέθηκε στη Χάγη το ελληνικό αίτημα. Δ. Δρούτσας: Ανοικτό το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων». (14/01/11). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/350428/katatethike-sti-xagi-to-elliniko-aitima>

«Ευ. Βενιζέλος: Ανεπαρκές το πόρισμα του ΝΣΚ για τις γερμανικές αποζημιώσεις». (25/02/14). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/770734/eu-benizelos-aneparkes-to-porisma-tou-nsk-gia-tis-germanikes-apozimioseis>

«Συγκροτήθηκε η Διακομματική Επιτροπή για τις γερμανικές αποζημιώσεις». (02/04/14). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/789897/sugkrotithike-i-diakommatiki-epitropi-gia-tis-germanikes-apozimioseis>

«Διεθνές συνέδριο για τις γερμανικές αποζημιώσεις αποφάσισε η Διακομματική». (20/11/14). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/882677/diethnes-sunedrio-gia-tis-germanikes-apozimioseis-apofasise-i-diakommatiki>

«Βουλή: Ομόφωνα δεκτή η επανασύσταση της Επιτροπής για τις γερμανικές οφειλές». (17/11/15). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/1031802/bouli-omofona-dekti-i-epanasustasi-tis-epitropis-gia-tis-germanikes-ofeiles>

«Βερολίνο: Το ζήτημα των γερμανικών αποζημιώσεων έχει ρυθμιστεί οριστικά». (19/08/16). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/1138907/berolino-to-zitima-ton-germanikon-apozimioseon-exei-ruthmistei-oristika>

«Στην Ευρωβουλή το πόρισμα της Επιτροπής της Βουλής για τις γερμανικές κατοχικές οφειλές». (07/09/16). Ανακτήθηκε από:

<https://m.naftemporiki.gr/story/1144960/stin-eurobouli-to-porisma-tis-epitropis-tis-boulis-gia-tis-germanikes-katoxikes-ofeiles>

Βουλή των Ελλήνων. «Ψηφίσθηκε από την Ολομέλεια του Κοινοβουλίου η πρόταση του Προέδρου της Βουλής «για τη διεκδίκηση των γερμανικών οφειλών».

(17/04/19). Ανακτήθηκε από: <https://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou/Deltia-Typou/?press=fd63f3af-d3d3-4adb-95eb-aa32016ac79f>

«ΥΠΕΞ: Ρηματική διακοίνωση στη Γερμανία για τις αποζημιώσεις». (04/06/19).

Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/1483981/ypeks-rimatiki-diakoinosi-sti-germania-gia-tis-apozimioseis>

«Bild για πολεμικές αποζημιώσεις: «Οι Έλληνες θέλουν από εμάς 377 δισ. ευρώ».

(05/06/19). Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/1484300/bild-gia-polemikes-apozimioseis-oi-ellines-theloun-apo-emas-377-dis-euro>

«Νέα άρνηση από Βερολίνο για τις αποζημιώσεις». (06/06/19). Ανακτήθηκε από:

<https://www.kathimerini.gr/society/1027822/nea-arnisi-apo-verolino-gia-tis-apozimioseis/>

«Ούτε μια σελίδα η γερμανική απάντηση για τις αποζημιώσεις». (18/10/19).

Ανακτήθηκε από: <https://www.dw.com/el/%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B5-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1-%CE%B7-%CE%B3%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B1%CF%80%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B6%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/a-50892302>

«Γερμανία: Απορρίφθηκε η πρόταση για αποζημιώσεις και επιστροφή του κατοχικού δανείου στην Ελλάδα. Έμφαση στη διατήρηση της μνήμης». (26/03/21). Ανακτήθηκε από: <https://www.naftemporiki.gr/story/1706804/germania-aporrifthike-i-protasi-gia-apozimioseis-kai-epistrofi-tou-katolikou-daneiou-stin-ellada>